

Роман про Трістана та Ізольду  
Автор Невідомий

(За реконструкцією Жозефа Бед'є)  
Переклад Максима Рильського

Від перекладача

Переказ про Трістана та Ізольду належить до найпопулярніших легенд середньовіччя. Виникла ця легенда, гадають, десь у X сторіччі, потім набула форми віршованого французького роману (XII ст.), який до наших часів не дійшов, а далі, в різних версіях, але зі збереженням основного сюжетного кістяка, пішла по всіх чи майже всіх землях Західної Європи. Докотилась ця легенда і до Росії як складова частина одного збірника лицарських повістей (XVII ст.). Леся Українка в примітці-передмові до своєї поеми "Ізольда Білорука" так надзвичайно стисло переказує сюжет "Роману про Трістана та Ізольду":

"Зміст його — фатальне та нещасливе кохання лицаря-васала Трістана і його королеви Ізольди Золотоконої. Се кохання постало з чарівного дання, любовного напою, випитого через помилку". Основа сюжету, як бачимо, зовсім фантастична: чарівний напій, який з'єднує молодих людей непереможним, довічним коханням. Але самі постаті лицаря Трістана і королеви Ізольди ввійшли в світову галерею вірно закоханих пар, не даром же Данте називає їх у тому розділі "Пекла", де мова йде про найпрославленіших коханців древності. "Сильна, як смерть, любов" — цими "соломонівськими" словами можна було б охарактеризувати оте кохання дружини короля Марка з його васалом, яке Леся Українка зве "фатальним та нещасливим".

[\* Передмова до другого видання роману (Державне видавництво художньої літератури, К., 1957).] [5]

Фатальне — так; а нещасливе — це можна прийняти з деяким обмеженням: адже в більшості переказів про Трістана й Ізольду, зокрема в тій трактовці, яка оце лежить перед читачем, показується, як раз у раз коханці, долаючи найважчі перешкоди, щасливо з'єднуються, щоб віддатися своїй непереможній пристрасті. За різних епох у різних країнах по-різному трактували сюжет повісті. Брили його іноді в жартівливому, фривольному, одверто еротичному плані. Інші наголошували на "гріховності" вчинків королеви й лицаря. Деякі передовсім підносили нездоланну силу любові, підкреслюючи, що виникла ж та любов незалежно від волі Трістана та Ізольди, навіть у супереч їй. У XIX столітті з поглибленою філософською увагою до трістанівського мотиву звернулись німецький письменник Карл Immerman (незакінчена поема "Трістан та Ізольда") і знаменитий композитор Ріхард Вагнер (музична драма тієї ж назви). За наших часів до одного з найтрагічніших моментів "Роману про Трістана та Ізольду" звернулася, як усім відомо, Леся Українка у згаданій уже прекрасній poemі "Ізольда Білорука".

Те, що подається українському радянському читачеві нині,— це зроблене французьким ученим початку XX ст. Жозефом Бед'є зведення старовинних творів західноєвропейської літератури (переважно французьких, а почасти німецьких та інших, а також уламків із тих творів, що не дійшли до нас повністю),— зведення в стрункий композиційно "Роман про Трістана та Ізольду". Сам Бед'є в заголовку своєї праці формулював завдання своє так:

"Роман про Трістана та Ізольду", поновлений (чи відтворений —гепоиуеіе) Жозефом Бедьє". Беру титул 33-го паризького видання). Для такого поновлення чи відтворення треба бути не тільки добре озброєним знаннями вченим, а й справжнім художником слова. Бедьє — такий художник. От чому [6] його роман "відтворення"\* читається із справжнім інтересом та захопленням. Постаті запалених єдиною пристрастю героїв та їх друзів — Горвеналя, Рогальта Вірне Слово, служниці Бранжієни, постаті ворожих Трістанові баронів, нарешті, постать великодушного короля Марка — виступають перед нами опукло та яскраво, хоча, звісно, не треба до них прикладати тої мірки реалістичності, з якою ми підходимо до творів сучасних письменників.

[Роман, розуміється, в середньовічному, а не в сучасному значенні слова, чому ми й дозволяємо собі часом заміняти цей термін іншим — повість.— М. Р.]

Зауважимо при цьому, що, згідно з середньовічною поетикою, персонажі звичайно мальовано двома тільки фарбами: чорною й білою. Це збережено і в реконструкції Жозефа Бедьє. А відзначимо, одначе, хоч би таке: Трістан — не тільки охоплений жагою коханець, але й хоробрий рицар "без страху й докору", людина великої моральної чесності: він мучиться від думки, що "обманює" короля з його дружиною, і т. ін. Ізольда, боячись, що служниця Бранжієна викаже її таємницю, віддала Бранжієну рабам, щоб ті її вбили. Потім, одначе, вона тяжко кається в цьому вчинку і щиро радіє, дізнавшись, що її наказу не виконано. Словом — людські живі риси проступають у багатьох місцях роману... Додамо ще, що твір цей має неабияке пізнавальне значення, маючи, іноді досить докладно, хоч і теж, звісно, з певною умовністю, звичаї при середньовічних королівських дворах, феодальні відносини, сцени полювання, двобоїв і т. ін.

Жозеф Бедьє написав реконструктивний роман сучасною французькою мовою, з деяким повівом старовини. Я, готуючи до другого видання [7] свій переклад цієї книжки, подекуди вилучив деякі елементи надмірної архаїзації мови, а також окремі суто українські слова та звороти, які дивно бачити в перекладі французького твору. Загалом же вважаю, що певна старовинність лексики, стилю, синтаксису в працях такого типу — не тільки право, але й обов'язок перекладача.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ.

## 1. Дитинство Трістана

Сеньйори, чи бажаєте ви послухати прегарну повість про любов і про смерть? Це повість про Трістана та Ізольду. Слухайте ж, як у великій радості, у печалі великій вони любилися і як померли одного дня — він через неї, вона через нього.

За давніх-давен був у Корнуельсі король Марк. Дізнавшись, що вороги встали на нього війною, Рівален, король Лооннуа, переплив море, щоб допомогти йому. Слугував він Маркові і зброєю, й порадою, ніби васал (2), слугував так вірно, що той дав йому гоїну нагороду — сестру свою Бланшфлер, яку кохав король Рівален нечуваним коханням. Повінчалися вони в церкві королівського замку — Тінта-желю. Та тільки-но відбувся шлюб, як прийшла новина, що давній Ріваленів ворог, герцог Морган, напавши на Лооннуа, руйнує його замки, нищить поля, плюндрує городи. Жваво спорядив Рівален кораблі і повіз Бланшфлер, що почувала вже дитя під серцем, до далекої своєї землі. Причаливши біля замку Каноель, віддав він королеву на піклування маршалові(3) Рогальту, отому Рогальту,

якого всі, за його велику вірність, чудовим іменували іменем — Рогальт Вірне Слово, а сам зібрав своїх баронів і вирушив на війну.

Довго чекала-виглядала його Бланшфлер. Та не судилося йому вернутись. Одного дня вона почула, що герцог Морган лукаво, по-зрадницькому вбив її мужа. Вона не [11] плакала, ні: ані сліз, ані тужіння, тільки все тіло їй зробилось якесь кволе та безсиле; душа рвалася покинути тлінну свою оборону. Рогальт намагався її розважати.

— Королево,— казав він,— ніколи не треба додавати печалі до печалі; хіба ж не має вмерти кожен, хто народився? Хай прийме господь померлих і хай боронить живих! Та молода королева не хотіла й слухати його. Три дні чекала й марила вона, що з'єднається на тім світі з паном своїм. Четвертого ж дня породила сина і, взявши немовля на руки, мовила йому:

— Сину мій, довго я тебе ждала і ось бачу найкраще сотворіння, що від початку світу було в матері на руках. Сумна я повила тебе, сумне моє перше до тебе привітання, сумно мені тепер, маючи тебе, помирати. Отож прийшов ти на землю в сумі та в тузі і тому маєш від мене ім'я Трістан (4).

І, сказавши так, поцілувала його та з тим поцілунком і вмерла.

Рогальт Вірне Слово прийняв сирітку. Аж от військо герцога Моргана обложило замок Каноель; чи ж сила була Рогальтові довго триматися в ньому?

Правду каже прислів'я: безумство — не хоробрість; мусив він скоритися Морганові. Але щоб той не вбив Ріваленового сина, маршал удав, ніби це його власне дитя, і виховав Трістана разом з своїми синами.

Як увійшов же Трістан у сьомий рік і треба було забрати хлопчика з-під жіночої опіки, Рогальт доручив виховання його мудрому навчителеві, славному конюшому Горвеналю. За невеликий час навчив його Горвеналь усього, [12] що належить знати баронам: битися мечем та списом, стріляти з лука, кидати камінний диск, найширші рови перескакувати. Він при звичаїв його ненавидіти брехню та лукавство, помагати безсилому, міцно держатися слова. І ще перейняв Трістан од вихователя мистецтво розмаїтого співу, гру на арфі та мисливські звичаї й порядки. То коли всяде, було, Трістан на коня та й виїде поміж молодих конюших, кожне сказало б, що його кінь, його зброя і сам він молодий — то одно тіло і що ніколи вони не розлучались.

Бачивши його такого шляхетного, гордого, широкого в плечах, а тонкого в стані, дужого, вірного та одважного, всі славили Рогальта, що виховав такого сина. Але Рогальт, усе маючи на мислі Рівалена та Бланшфлер, що їх молодість і врода в очах йому воскресали, милував Трістана, як рідне дитя, а потаємки мав його за свого володаря.

Та радість його урвалася того дня, коли норвезькі купці, заманивши Трістана на свій корабель, повезли його з собою як дорогу здобич. Корабель плив до чужих земель, а Трістан рвався і пручався у своїй неволі, наче молодий вовк, потрапивши в самолов. Але суцця правда, і всі моряки це знають, що море не любить носити на собі людей лукавих та невірних і що не сприяє воно ні злодійству, ні зраді. Повстало воно, гнівне, великою хвилею, темрявою оповило корабель — і носило його вісім день і вісім ночей безперестанку. Дев'ятого дня моряки побачили крізь імлу берег, укритий [13] скелями та рифами. Тут і хотіло море розбити їхнє судно. Вони покаялися, зрозумівши, що море гнівається на них за це під нещасну годину вкрадене дитя, дали обіцянку випустити його

на волю і спорядили човен, щоб вивезти Трістана на берег. Зараз же вщухли хвилі й вали, небо вияснилось, і поки норвезький корабель щезав у далечі, лагідні та радісні води тихо віднесли Трістанів човник на пісок якогось узбережжя.

Багато потративши сили, виліз він на стрімку скелю — і побачив безлюдну степову рівнину, а за нею — без кінця без краю ліс. З ревним плачем згадав він тоді Горвеналя, батька свого Рогальта і землю свою Лооннуа, аж раптом далекий шум полювання та мисливські поклики звеселили йому серце. Прегарний олень вийшов на узлісся. Зграя псів примчалась йому вслід, а за ними й ловці, голосно вигукуючи та трубячи в роги. Але як пси, неначе гроно, повисли на оленевій шкурі, звір, за кілька кроків від Трістана, смертельно задиханий, упав на коліна. Хтось із мисливців ударив його списом. Зібравшись в коло, взялись ловці сурмити на radoщах, і от побачив Трістан, що найстарший з-поміж них приставив звірові ножа до горла, ніби мав його перерізати.

— Що ви робите?—скрикнув Трістан.— Невже ви збираєтесь білувати цю благородну тварину, як зарізану свиню? Хіба ж такий у вашому краю звичай?

— Друже,— мисливець на те,— що ж тут тебе дивує? Справді, я перше одітну голову цьому оленеві, потім розріжу тіло його на чотири частини, і ми повеземо їх, приторочивши коло сидел, до короля Марка, нашого володаря. Так [14] завжди чинимо ми, так чинили від найдавніших мисливців усі в Корнуельсі. Проте коли знаєш ти ліпший який звичай, покажи нам його; візьми цього от ножа, милий друже, ми залюбки повчимося в тебе.

Трістан, ставши навколішки, перше ніж розбирати оленя, зняв з нього шкуру, потім він почетвертував звіра, не займаючи, як то й годиться, крижів, далі одібрав тельбухи, писок, язик, ядра і сердечну жилу.

І ловці й доїжджачі, згуртувавшись круг нього, дивом дивувалися.

— Друже,— мовив найстарший,— звичай твій прехороший. Де, в якій землі ти це перейняв? Скажи нам, відкіля ти і як тебе звати.

— Шановний пане, звуть мене Трістан, а навчився я цього в землі моїй Лооннуа.

— Трістане,— каже мисливий,— хай господь благословить батька, що такого шляхетного сина виховав! Певне, він могутній і багатий барон?

Але Трістан, що мудро вмів говорити, а мудро й мовчати, відповів усміхаючись:

— Ні, сеньйоре, батько мій купець. Я крадькома покинув його дім та й поплив на кораблі, що вирушив торгувати з чужими землями, бо хотілось мені дізнатись, як то живуть люди по чужих краях. Та коли воля прийняти мене між ваші охотники, то я радо служитиму і покажу вам, сеньйоре, ще й інші способи та хитрощі мисливські.

— Любий Трістане, дивно мені, що є на світі край, де купецькі сини знають таке, чого по інших краях не знають і сини рицарів. Ходімо ж із нами, коли твоя на те охота, [15] будь у нас любим та шановним гостем. Ми поведемо тебе до короля Марка, нашого пана й володаря. Тим часом Трістан кінчив білувати оленя. Він розділив між собаками писок, серце і тельбухи та показав, як годиться паювати на пси їхню частку здобичі та як і скликати їх на ріг. Потім він настромив на рогатини добре поділені частини і доручив їх мисливцям, кому що: тому голову, тому озадок і полядвицю, тим окости, тим задні ноги, іншим знову — стегна. Він вишикував їх парами, щоб їхали в доброму порядку, кожен на тому місці, яке пасувало йому задля його частини здобичі. Тоді всі рушили в путь і їхали розмовляючи, доки не опинились перед пишним замком. Замок був оточений лугами,

садами, бистрими водами, рибними ставами та ланами родючими. Багато кораблів ввійшло в гавань. Замок підносився над морем, міцний та прехороший, добре захищений від різних нападів та воєнних підступів. Головна башта — її за давніх часів збудували велетні — змурована була з величезних, добре обтесаних кам'яних брил; зелені й голубі, вони були розміщені, як ото клітки на шахівниці. Трістан запитав, як зветься замок.

— Зовуть його, любий хлопче, Тінтажель.

— Тінтажель! — скрикнув Трістан, — Хай благословить тебе господь, тебе й хазяїв твоїх! Сеньйори, це ж тут колись батько його Рівален, радий та веселий, узяв шлюб із Бланшфлер. Але Трістан цього не знав. Коли під'їхали вони до підніжжя башти, ловці затрубили в роги, і вийшли на те барони і сам король Марк. Найстарший [16] мисливець оповів королеві про сьогоднішню пригоду. Марк замилювався, як то гарно вишикувано мисливський поїзд, як мудро поділено оленя та які розумні звичаї полювання. Але найбільше припав йому до вподоби юний чужинець, і не міг він од нього одвести очей. Король питав у свого серця, звідкіля прийшла така ніжність до незнайомого, — і не годен був собі те врозуміти. Сеньйори, то ж озвалася його власна кров, то любов колишня до сестриці Бланшфлер заговорила в ньому-Увечері, як забрано вже з королівських столів посуд, уельський жонглер (5), великий митець до свого діла, вийшов перед баронів та й почав співати пісень, пригравуючи на арфу.

Трістан сидів у короля біля ніг. Ото як грає жонглер пригравку до нового співу, він і каже: — Майстре, ця пісня над усі найкраща. Колись її зложили давні бретонці (6), щоб прославити Граеленове кохання. Хороший її голос, солодкі слова. Ти добре вмієш співати, майстре, пригравай же як слід!

Уельсець проспівав, а тоді:

— Хлопче, — промовляє, — хіба ж ти знаєшся на музиці? Коли купці в землі Лооннуа навчають своїх синів також і грати на арфу, на роту(7) та на скрипку — устань, візьми оцю арфу та й покажи нам свою вмілість. Трістан узяв та й заграв так любо, що барони здивувались. Маркові надміру сподобався цей арф'яр, що прибув із землі Лооннуа, куди забрав колись Рівален сестру його Бланшфлер.

Спів уже давно скінчився, а король мовчав. [17]

— Сину, — сказав він нарешті, — хай буде благословен учитель, що навчав тебе, будь ти й сам благословен господом! Бог любить добрих співців. Голос їхній сягає в людські серця, будить у них милі спомини і примушує забувати печалі та злі діла. На радість і на втіху прибув ти до нас. Зоставайся ж у мене, друже!

— З радістю служитиму вам, королю, — одвітує Трістан, — служитиму як арф'яр, як ловчий і як ваш ленник.

Так він і вчинив.

Минуло три роки, і дедалі більше любили вони один одного. Вдень ходив Трістан із королем на судну раду чи на влови, а вночі лягав він у королевій опочивальні серед вірних його слуг та ближніх людей, і, як спадав королю на душу смуток, він грав йому, щоб розважити, на арфу. Барони любили його, немов рідного, а надто, як це розкаже вам повість, сенешаль(8) Дінас із Лідана. Проте ніжніше за баронів і за Дінаса любив юнака король. Та не міг утішитись Трістан, не міг забути батька свого Рогальта, вчителя Горвеналя і землю Лооннуа.

Сеньйори, коли оповідач хоче подобатись, він не повинен розказувати, надто розволікаючи та розтягуючи. Про багато гарних та розмаїтих речей мовиться в цій повісті — пощо ж тут зайві слова? Я розповім лише коротенько, як, довго блукавши по морях і по суходолах, Рогальт Вірне Слово прибув до Корнуельсу, найшов Трістана і, показуючи королеві дорогий карбункул(9), що той колись подарував Бланшфлер на весіллі, сказав так:

— Королю Марку, це ось — Трістан із Лооннуа, ваш небіж, син сестри вашої Бланшфлер та короля Рівалена. [18]

Герцог Морган, стоптавши закон, володіє його землею. Час би повернути її справдешньому спадкоємцеві. А далі я скажу коротко, що король Марк висвятив Трістана на рицаря, і Трістан, перехопившись корнуельськими кораблями через море, означував ім'я своє й рід свій батьковим васалам, викликав на поєдинок Ріваленового вбивцю, подолав його і вернув собі дідизну. Та намислив він, що король Марк не може без нього щасливо жити, а як шляхетне серце завжди давало йому наймудріші поради, то й скликав він своїх графів та баронів і таке їм сказав слово:

— Сеньйори Лооннуа, я одвоював своє королівство і помстився за короля Рівалена, дякуючи вам і господу богу. Я зробив, що належалось, для свого батька. Але ж Рогальт і король Марк Корнуельський пригріли сироту і заблукану дитину: їх я також повинен звати батьками; чи ж не годиться мені зробити й для них, що належиться? У шляхетного мужа дві є речі: земля його і його тіло. Отже, Рогальтові, що стоїть перед вами, віддаю я мою землю. Батьку, ви володітимете нею, і син ваш візьме її по вас в обладу. Королю Маркові віддам я своє тіло: покину цей край і піду служити пану моєму Маркові Корнуельському. Так я намислив. Проте ви мої васали, сеньйори Лооннуа, і маєте радувати зо мною; то коли хто з-між вас щось краще мені порадить, хай устане й скаже про це. Але всі барони, хоча й сльози навернулись їм на очі, похвалили Трістана,— і він виїхав, узявши з собою самого лише Горвеналя, до землі короля Марка. [19]

## 2. Моргольт Ірландський

Прибув Трістан до короля Марка. Король і все його баронство були саме у великому смутку, бо король Ірландський спорядив на той час флот, щоб сплюндрувати Корнуельс, коли його володар ще раз, як робив це вже п'ятнадцять років, зречеться виплатити йому данину, яку за давніх літ платили предки. Бо, бачите, в старих угодах стояло, що ірландці мали право брати з мешканців Корнуельсу першого року триста фунтів міді, другого року триста фунтів щирого срібла, третього — триста фунтів золота. Коли ж приходив четвертий рік, вони забирали триста юнаків і триста молоденьких дівчат по п'ятнадцятому року, вибраних жеребками з корнуельських родин. І от тепер король Ірландський прислав до Тінтажеля правити податок велетня-рицаря Моргольта, брата своєї жінки. Ніхто досі не міг подужати Моргольта в бою. Король Марк листами з печаткою скликав до свого двору корнуельських баронів, щоб урадити з ними раду. Призначеного дня, коли барони зійшлися в замковій залі з дужною стелею, а Марк сів на троні, Моргольт мовив так: — Королю Марку, востаннє вислухай повеління від короля Ірландського, мого пана. Він хоче, щоб ти сплатив, нарешті, данину, яку йому винен. А що ти довго зрікався це вчинити, то він наказує тобі віддати цього самого дня в мої руки триста юнаків і триста молодих дівчат по п'ятнадцятому року, обраних жеребками із корнуельських родин. Мій корабель,

об'якорений біля Тінтажеля, одвезе [21] їх до нашої країни, і там стануть вони нам за рабів. Проте — я не кажу про тебе самого, королю, бо то не годиться,— та коли хто з твоїх баронів має охоту довести в двобої, що це данина незаконна, я радо стану проти нього.

Хто з-поміж вас, сеньйори, хоче битися зо мною за вольність свого краю?

Барони мовчки, спідлоба дивились один на одного — і понурювали голови. Той казав сам собі: "Глянь-но, нещасний, яка у Моргольта Ірландського постать: адже він дужчий за чотирьох дужих чоловіків. Глянь на його меч, що зносив, зачарований, голови найсміливішим бійцям, які важилися стати проти цього велетня, коли він їздив оголошувати виклик від короля Ірландського. Чи й ти, бідолахо, такою смертю хочеш померти? Навіщо спокушати бога?" А другий знову: "Чи на те я вас вигодував, сини мої любі, щоб поробились ви рабами, а вас, дочки красні, щоб ви стали полюбовницями? Ні! Але моя смерть не врятувала б вас". Тоді Моргольт ізнову:

— Хто з вас, сеньйори корнуельські, важиться стати на двобій зо мною? Обіцяю тому славний герць: за три дні запливемо ми звідси човнами на острів Святого Самсона. Там ваш рицар і я, ми змагатимемось один на один, і слава, що він пішов на таке діло, укріє всю його родину. Але вони мовчали, і Моргольт схожий був на кречета, запертого в одній клітці з малими пташками: коли його впускають, усі німіють.

І втретє сказав Моргольт:

— Гаразд, славні сеньйори Корнуельсу, коли це здається вам шляхетнішим,— киньте жеребки, щоб я знав, у кого [22] саме маю забрати дітей. Проте не гадав я, що у вашій країні живуть тільки раби.

Тоді Трістан упав на коліна перед королем, кажучи: — Ясний королю, коли буде ваша ласка, я стану до двобою. Даремно намагався король Марк спинити його: він, мовляв, такий молодий іще рицар; яка буде користь із його од-ваги? Трістан кинув, проте, свою рукавицю Моргольтові, і Моргольт підняв її.

Настав той день. Ступив Трістан на пурпуровий килим і сказав озброїти себе для високого подвигу. Він надів панцер та шолом із воронавої криці. Барони плакали: жаль їм було юнака, соромно за себе.

"Трістане, Трістане,— казали вони в думках,— сміливий бароне, прекрасний юначе, чому не я, а ти зважився на цей бій? По мені не тужили б так ревно, як тужитимуть по тобі".

Дзвонять у дзвони, і всі — значне панство і простий люд, старі, малі, жінки,— плачучи та молячись, проводять Трістана до берега. Вони ще мали якусь надію, бо ж надія в людських серцях кришками може житись. Трістан ступив сам на човен, поставив вітрило і попрямував до острова Святого Самсона. А Моргольт нап'яв на свою щоглу пишний багрянний парус і прибув на острів першим. Він саме прив'язував човна край берега, коли Трістан, під'їхавши, зіпхнув свого ногою в море.

— Що ти робиш, васале?—сказав Моргольт.— Чому не прив'язав човна линвою, як зробив я?

— Навіщо, васале? — відповів Трістан.— Лише один із нас вернеться звідси живий. Чи ж не досить буде для нього одного човна? [23]

І от вони обидва, заохочуючись до битви прикрими та зневажливими словами, пішли островом вибирати місце. Ніхто не бачив жорстокої борні, але тричі здавалося тим, що лишилися на березі, ніби морський вітер приносить з острова страшний крик. Тоді, на знак

скорботи, сплескували жінки руками, а Моргольтові товариші, стоячи гуртом біля намету, сміялися. Аж настала дев'ята година, і в далечині замаячив багряний парус; то ірландців човен відплив від острова, і пролунали в юрбі жалібні вигуки: "Моргольт! Моргольт!" А човен, наближаючися, ріс, і раптом, коли він саме опинився на вершині водяного валу, пізнали на ньому рицаря, що мав у кожній руці по мечу. То був Трістан. Зараз же двадцяттеро човнів полинуло йому назустріч, а дехто з молодих то й без човна поплив стрічати переможця. І от вийшов він на берег, і кинулись матері цілувати його залізом ковану одіж, а звияжець тим часом гукнув до Моргольтових товаришів: — Панове ірландці, Моргольт по-молодецькому бився! Гляньте, меч мій пощерблений, бо уламок леза глибоко ввійшов йому в череп. Візьміть же цю крицю, сеньйори: це данина, що вам сплачує Корнуельс.

І він подався вгору, до Тінтажеля. Визволені мужнім його вчинком діти радісно махали, де він проходив, зеленими вітами; пишні запони прикрашували вікна по всіх домах на знак великого свята.

Та коли серед радісних співів, церковного передзвону, сурем і рогів, таких голосних, що за ними не почути б і божого грому, Трістан дійшов до замку,— упав він, знесилений, королеві Марку на руки, і кров полилася з його ран. [24]

Вельми зажурені прибули Моргольтові супутники до Ірландії. Ще ж недавно, увіходячи в гавань Вейзефор, радіє, було, Моргольт, що знову побачить юрми людей, які вітають його і славлять, і королеву, сестру свою, і свою племінницю Ізольду Злотокоосу, чия краса сіяла вже, як сонце на світанку. Ніжно стрічали вони його, а як бував він ранений— лікували: відомі-бо їм були зілля та напої, що оживляють смертельно вражених. Та що тепер по тих зіл-лях і напоях чарівничих, по тих замовних травах? Він лежав мертвий, завинений в олелячу шкуру, і в черепі його — уламок ворожого меча. Ізольда Білява витягла той уламок, щоб заховати в дорогоцінній скриньці із слонової кістки як святину. І, склонившись над велетенським трупом, мати й дочка, без краю вихваляючи вмерлого і без кінця посилаючи одно й те саме прокляття убивці, по черзі / наглядали, щоб як слід було влаштовано похорон. З того дня Ізольда Білява навчилася ненавидіти ім'я Трістана із Лооннуа.

А Трістан у Тінтажелі лежав у недужі дедалі тяжчій: отруєна кров струмувала з його ран. Лікарі догадалися, що Моргольт уразив йому тіло намоченим у трутизні списом, а що не могли їхні ліки та напої його врятувати,— здалися вони на волю божу. Від його ран ішов такий тяжкий дух, що до нього боялися підходити найближчі друзі,— всі, окрім короля Марка, Горвеналя і Дінаса із Лі-дана. Лише ці троє могли сидіти у рицаря в головах, і любов їх перемагала жах. Нарешті Трістан сказав однести себе в поставлену при березі хатинку. Там, лежачи край морських хвиль, чекав він смерті. І думалось йому: "Ти [25] кинув мене, королю Марку, мене, що врятував честь землі твоєї... Ні, я знаю, любий мій дядьку, що ти віддав би своє життя за моє, але що ж по твоїй любові? Мені судилося вмерти. Та солодко, проте, бачити сонце, іще сміливе серце б'ється в грудях. Я хочу здатись на волю примхливого моря. Я хочу, щоб воно мене, самотнього, однесло далеко відсіля. До якої землі? Не знаю. Та, може, там найшов би я когось, що міг би мене вилікувати. І, може, тоді я ще послужу тобі, мій славний дядьку, як твій арф'яр, як твій ловчий, як вірний твій васал". Він так благав короля Марка, що той уволив його волю.

Відніс король Трістана на човен без весел і без парусів, і попросив Трістан, щоб покладено з ним лишень його арфу. Навіщо б здалися паруси, як руки вже не здолають їх нап'ясти? Навіщо весла? Навіщо меч? Як моряк у довгій плавбі скидає за облавок труп свого старого товариша, так Горвеналь тремтячими руками відштовхнув у море човен, де лежав син його любий,— і море понесло його геть. Сім днів і сім ночей воно тихо гойдало його на своїх хвилях. Інколи грав Трістан на арфу, щоб утишити свою муку. Нарешті вода принесла його, так що він і не знав, до берега. Саме тієї ночі рибалки виїхали з гавані, щоб закинути невід,— і почули враз ніжну мелодію, сміливу та жваву, що линула звідкілясь по тихих хвилях. Нерухомі, піднявши весла над водою, вони прислухались; а як почало світати, примітили човен, що без керунку блукав у морському обширі. — Така-от,— казали вони,— неземна музика бриніла круг корабля святого Брендана, коли він плыв до Щасливих Островів білим, як молоко, морем. [26]

Вони взялись веслувати, намисливши догнать каюк, що плыв за водою. Нікого, здавалося, там не було живого, тільки-но арфа бриніла та й бриніла; проте що вони більше зближались, то тихшала арфа, аж нарешті зовсім замовкла. Коли вони під'їхали, то Трістанові руки лежали знесилені на тремтячих іще струнах.

Вони взяли його і одвезли до пристані, щоб віддати нещасного в руки своєї милосердної пані, яка б, може, зуміла його врятувати.

А пристань же та була Вейзефор, де поховано Моргольта, пані ж їхня — Ізольда Білява. Тільки вона, знаючися на цілющих напоях та зіллях, могла вигоїти Трістана; і тільки вона з-між усіх жінок на світі хотіла його смерті. Коли Трістан, одужуючи під умілою її рукою, опритомнів,— він зрозумів, що хвилі принесли його до небезпечної для нього землі. Але сміливий іще, щоб боронити своє життя, знайшов він незабаром красні та хитрі слова: розповів, ніби він жонглер, що мандрував на купецькому кораблі до Іспанії — повчитися там читати по зорях, і ніби морські розбійники напали на судно, а він, поранений, утік на човні.

Цьому повірили: ніхто з Моргольтових товаришів не пізнав прекрасного рицаря, що бився на острові Святого Самсона,— так-бо потворно змінила трутизна йому обличчя. Та минуло сорок днів, і золотоволоса Ізольда його сливе зовсім вилікувала, і знову тіло його відмолоділо й почало квітувати цвітом юності. Тоді догадав Трістан, що треба йому втікати. Він потаємки кинув острів і, зазнавши багато пригод та небезпек, став знову перед королем Марком.

### 3.Шукання золотоволосої красуні

Було в короля Марка при дворі чотири барони, найлукавіші серед людей, що ненавиділи Трістана лютою ненавистю за його хоробрість і за ніжну до нього любов короля. Я можу вам сказати їхні імена: Андре, Генелон, Гондоїн і Деноален. З них герцог Андре доводився, як і Трістан, небожем королеві Маркові. Знали вони, що король гадає, лишившись бездітним, залишити землю свою Трістанові,— і з того зростала їхня ненависть. Обмовами та наклепами підбурювали вони проти Трістана найзначніших у королівстві мужів.

— Скільки-то є дивного в його житті,— казали невірні.— Та ви люди великого розуму, то й можете легко все це збагнути. Він подолав Моргольта — ось уже одно чудо; та якими чарами зумів він, сливе зовсім уже мертвий, мандрувати . сам один по морю? Хто б із нас, панове, зміг керувати судном без весел і парусів? Лише чаклуни, кажуть люди, здатні на

такі речі. Далі: в якій чарівницькій країні міг він знайти ліки на свої рани? Певне діло, він сам ворожбит. А так! І човен його був замовний і меч також, зачарована і його арфа, яка щодня отрути наливає в серце королеві. Як зумів він, силою безбожних чарів, полонити це серце! Він буде королем, сеньйори, і ви матимете свої землі від чаклуна!

Такими намовами вони переконали більшу частину баронів: бо ж часто люди не знають, що речей, які може [29] зробити чарівник і чаклун, досягає також серце, сповнене любові й мужності. Тому-то й почали барони наполягати на короля Марка, щоб узяв він шлюб з якою-небудь королівною; вона, мовляв, дасть йому законного спадкоємця. Вони загрожували, що, коли він того не вволить, підуть у міцні свої замки і звідти встануть на нього самого війною. Король перечив і в серці своєму запряг, що, поки живий буде милий його племінник, жодна королівна не розділить із ним ложа. Але й Трістан, що за велику мав ганьбу, коли хто думав, ніби для користі слугує він дядькові,— і Трістан почав йому загрожувати: нехай король виконає волю свого баронства; а коли ні, то він, Трістан, покине його двір і піде служити багатому королеві Гавуа. Тоді Марк визначив час і годину баронам: за сорок днів мав він їм сказати свою гадку.

Настав той день. Король сидів самотній у світлиці, чекав своїх васалів і думав сумовито: "Де ж би найти королівну таку далеку й недоступну, щоб я міг удати і тільки вдати, ніби хочу взяти її за дружину?"

І якраз у ту хвилю вікном, яке виходило на море, дві ластівки, що звивали собі гніздо на стіні, влетіли до світлиці й почали битися.

Раптом, злякані, вони полетіли геть. Але із їх дзьобів випала жіноча волосинка, тонша за шовкову нитку, що виблискувала, як сонячний промінь.

Марк, піднявши її, закликав баронів та Трістана і сказав: — Щоб догодити вам, сеньйори, я візьму собі жінку, якщо ви знайдете ту, котру я вибрав. [30]

— Ми радо це зробимо, ясний королю. Але кого ж ви вибрали?

— Я вибрав ту, з чиєї голови випала ця от золота волосинка, і знайте, що іншої я не хочу.

— А відкіля ж у вас, ясний королю, ця золота волосинка? Хто вам її приніс? З якого краю?

— Вона у мене, сеньйори, від золотоволосої красуні; дві ластівки принесли її мені; вони знають, із якого краю. Барони зрозуміли, що їх обманено й осміяно. Люто позирали вони на Трістана, бо думалось їм, що це він порадив ужити таких хитрощів. А Трістан, розглянувши золоту волосину, згадав Ізольду Біляву. Він усміхнувся і сказав:

— Королю Марку, не гаразд ви чините. Хіба ж не бачите ви, що гадки та здогади цих сеньйорів ганебні для мене? Проте дарма: я піду шукати золотоволосу красуню. Знайте, що подорож буде небезпечна і що важче мені буде вернутися з красуниної землі, ніж з того острова, де вбив я Моргольта. Але ще раз хочу я, славний мій дядьку, віддати тіло своє і життя своє небезпекам задля вас. А щоб знали ваші барони, що я люблю вас любов'ю праведною та чесною, присягаюсь я так: або я умру, шукаючи золотоволосу красуню, або привезу її до вашого замку. Він опорядив прегарний корабель, навантажив його пшеницею, вином, медом та багато чим із їстівного, узяв із собою, крім Горвенала, сотню молодих, мужніх, славного роду рицарів і зодяг їх у каптани та плащі з простої, грубої матерії, щоб скидалися вони на купців; але під чардаком корабельним вони заховали коштовну одіж із золотої парчі, [31] пурпурових тканин та єдвабу, що личила б послам могутого короля.

Коли вплив корабель у широке море, стерничий запитав:

— Сеньйоре, до якої землі нам прямувати?

— Керуй, друже, до Ірландії, прямо на пристань Вейзефор.

Здригнувся стерничий. Невже ж не відає Трістан, що, відколи вбито Моргольта, король Ірландський полює на кор-нуельські кораблі? Що моряків корнуельських він, упіймавши, вішає на рогатинах?

Проте стерничий послушався наказу і привів корабель до небезпечної землі.

Передовсім Трістан зумів переконати людей у Вейзефорі, що його супутники — англійські купці і що прибули вони сюди мирно торгувати.

Але дивними могли здатися ці купці: дні їхні спливали в шляхетних іграх у шахи та в тавлеї(10), і краще вони, бачилося, вміли метати кості, ніж міряти пшеницю. Тому Трістан боявся, що його пізнають, і не знав, як почати шукати красуню.

Одного разу, рано-вранці, почув він голос такий страшний, як крик лютого демона. Ніколи ще не чув він звіра, що ревів би так чудно й жахливо. Він запитав у жінки, що саме йшла узбережжям:

— Скажіть мені, коли ласка, звідки йде цей от крик, що я чую? Не крийтеся від мене.

— Авжеж, сеньйоре, я скажу вам усе по правді. Це крик звіра найдикішого й найбридшого в світі. Щодня виходить він із своєї печери і стає біля одної з міських брам. Ніхто [32] не може ні ввійти, ні вийти, доки не дадуть драконові молодій дівчини; а згрібши дівчину в свої кігті, він пожирає її швидше, ніж отченаша можна змовити.

— Не смійтеся з мене,— каже Трістан,— а скажіть, чи міг би народжений від жінки муж убити його на двобої?

— Не знаю, що й казати, шановний пане. Відомо лише мені, що двадцять одважних, бувалих рицарів ставали проти нього, бо король Ірландський оповістив через герольда, що переможцеві дракона віддасть за жінку дочку свою Ізольду Біляву; та страховище всіх їх розірвало і з'їло. Тоді залишає Трістан ту жінку і вертається на свій корабель. Там він потаємки озброюється. Любо було глянути, як із того купецького судна вийшов пишний-препишний бойовий кінь, несучи гордого та дужого рицаря! Але нікого не було в гавані, бо тільки-но благословилося на світ, і ні душа не бачила, як проїхав хоробрий юнак до самих воріт, що їх показала йому незнайома жінка. Зненацька на дорозі з'явилося п'ять чоловік, що стискали острогами своїх коней, а гнuzдечки випустили з рук... Усі вони мчалися до міста. Трістан схопив на ході одного з них за руде заплетене волосся так славно, що той аж упав коневі на спину. Кінь спинився.

— Хай вас бог береже, сеньйоре,— промовив Трістан,— якою дорогою йде дракон?

Утікач показав йому ту дорогу, і Трістан його відпустив. Страховище наближалось. Голову мало воно зміїну, очі червоні та блискучі, немов дві жарини, на лобі два роги, довгі мохнаті уші, пазури левині, хвіст, як у гадюки, а вкрите лускою тіло було схоже на тіло грифа. Трістан [33] пустив на нього коня такою твердою рукою, що той, хоча й наїжившись, велетенським скоком опинився перед потворою. Трістанів спис, ударившись об луску, розлетівся на скалки. Тоді вихоплює рицар свого меч, підносить його вгору і затинає потвору в голову... Та навіть шури не взяв його меч. Проте дракон відчув удар. Він випустив свої пазури проти щита і заглибив їх у нього так, що застіжки поодпадалн. З одкритими грудьми Трістан ще раз кинувся на страховище і вдарив його мечем у бік так люто, що аж повітря загуло. Та марної Він не може поранити дракона! А дракон випустив із

ніздрів подвійний струмінь отруйного полум'я; панцер Трістанів од нього почорнів, як вугіль, кінь упав неживий. Але рицар миттю скочив на рівні ноги і заглибив доброго свого меча звірові в пащеку. Меч пронизав тіло і розтяв серце надвоє. Востаннє заревів дракон своїм страшним криком — і життя його скінчилось.

Трістан одрізав у почвари язик і сховав його під одежу. Потім, із затуманеною від їдкого диму головою, він оді-йшов напитись до озерця стоячої води, що блищало недалеко відтіля. Але отрута, що йшла з драконового язика, нагрілась од теплого рицаревого тіла — і він упав, як мертвий, серед високої болотяної трави.

Треба вам знати, що втікач із рудим заплетеним волоссям був Агінгеран Рудий, сенешаль короля Ірландського, і що він домагався руки Ізольти Білявої. З натури він був дуже похлипливий, але — таку-то силу має кохання;! — щодня озброювався і робив засідку на дракона; проте тільки-но, було, зачується здалека жажливе ревіння, як наш смілько [34] зараз же подається втікати. Того дня, про який іде мова, Агінгеран із чотирма товаришами наважився вернутися з дороги. Він найшов убитого дракона, мертвого коня, роздроблений щит,— і йому спало на думку, що переможець, одійшовши трохи од місця бою, вмер.

Тоді відрізав у страховища голову, відніс її до короля і почав вимагати обіцяної прекрасної нагороди. Король не повірив, ніби він справді учинив такий подвиг, а проте, бажавши виконати заков, звелів, щоб за три дні зібралися всі його васали: перед ними мав сенешаль Агінгеран явити докази своєї звитяги.

Коли дізналася Ізольта Білява, що має вийти за оцього боягуза, то спочатку довго сміялася, а потім гірко заридала. Та другого дня, догадуючись, що тут є якась омана, вона взяла з собою свого слугу, білявого вірного Перініса, та молоду свою служницю й подругу Бранжієну, і сіли вони троє на коні і поїхали крадькома до драконового лігва, їдучи, примітила Ізольта на дорозі чудні сліди: видима річ, не в цьому краю підкований був кінь, що там проходив. Далі знайшла вона дракона без голови і мертвого коня; не ірландська зброя була на тому коні! Запевне — убив страховище якийсь чужинець. Та чи живий він іще? Ізольта, Перініс і Бранжієна довго його шукали, аж нарешті серед високих болотяних трав помітила Бранжієна блискучий рицарів шолом. Рицар іще дихав. Перініс узяв його на свого коня і потай заніс у жіночі покої. Там Ізольта розказала все своїй матері і доручила їй чужоземця. Коли королева здіймала з нього зброю, то раптом випав [35] схований драконів язик. Тоді відживила королева юнака якимось зіллям і сказала йому:

— Чужинне, я добре знаю, що це ти вбив дракона. Але наш сенешаль, лукавий боягуз, одтяв йому голову й вимагає тепер у нагороду собі дочку мою, Ізольту Біляву, за дружину. Чи ти зможеш за два дні від сьогодні показати в поєдинку, що право на твоїм боці?

— Королево,— мовив на те Трістан,— два дні — це дуже скоро. Але ж я певен, що ви зможете вилікувати мене за ці два дні. Я завоював собі Ізольту, бившись з драконом,— може, завоюю і в поєдинку з сенешалем.

Тоді королева оточила його розкішшю та вигодами і замішала для нього щонайміцніших ліків. Другого дня Ізольта приготувала йому купіль і ніжно обмстила тіло бальзамом, що зварила її мати. Вона спинила погляд свій на обличчі раненого, побачила, яке воно вродливе, і помислила: "Так, коли його хоробрість варта його краси, то мій боець докаже слави в поєдинку!"

А Трістан, зовсім очутившись від теплої води та чудовних пахощів, глянув на неї — і

зрозумів гаразд, що він здобув золотоволосу королівну, і почав усміхатись. Ізольтда тее постерегла та й питає себе: "Чому цей чужинець усміхається? Може, я вчинила щось не так, як годиться? Може, я не зробила якоїсь послуги, які належить робити молодій дівчині для гостя? Так, він, певне, усміхнувся, що я забула довести до ладу його зброю та панцер, почорнілі від трутизни".

І вона пішла туди, де складено всю рицарську справу Трістанову. [36]

"Цей от шолом — із доброї криці,— думала вона,— він не зрадить свого хазяїна. І панцер також міцний, легкий, гідний того, щоб його носив завзятець". Вона взяла меч за держальце: "Так, це славний меч, він пасує хороброму баронові". І витягла вона із дорогих піхов закривавлену зброю — спробувати, чи гостра. Аж бачить: лезо сильно вищерблене. Придивляється до тієї щербини, і спадає їй на думку,— чи не та це шабля, що зламалась колись у Моргольта в голові? Вона вагається, дивиться ще раз, перевіряє себе, біжить до тієї кімнати, де сховала колись витягнений із Моргольтового черепа уламок. Прикладає його до меча — ледве видно те місце, де вламалось.

Тоді вона метнулася до Трістана і, розмахуючи над головою раненого величезним мечем, скрикнула:

— Ти Трістан із Лооннуа, ти вбив Моргольта, мого дорогого дядька. Умри ж тепер і ти! Хотів Трістан здержати її руку — дарма! Та хоч було тіло його безсиле, розум працював жваво, як завжди. Він сказав мудро:

— Гаразд, я умру, та, щоб не зазнати тобі тяжкого каяття"— слухай. Королівно, ти не тільки можеш, а ти маєш право мене вбити. Так, ти вільна чинити з моїм життям що хочеш, бо двічі ти його врятувала й вернула мені. Вперше давно: я був той ранений жонглер, якого ти вигоїла, вигнавши йому з тіла отруту, що в неї вмочений був Моргольтів спис. Не червоній, дівчино, що ти вилікувала ті рани: хіба ж не в чесному я їх дістав бою? Хіба зрадою вбив я Моргольта? Чи не він мене викликав? І чи не повинен [37] я був захищати своє тіло? Вдруге ти врятувала мене, найшовши в болотяних травах. Це ж для тебе, дівчино, для тебе бився я з драконом!.. Та облишмо про це: я хотів лише переконати тебе, що, двічі вирвавши мене від смерті, ти маєш тепер право на моє життя. Що ж — убий мене, коли гадаєш придбати цим славу й честь. Запевне, коли лежатимеш ти у хороброго сенешаля в обіймах, солодко буде тобі згадувати про твого пораненого гостя, що не побоявся за своє життя, аби здобути тебе, і здобув, а ти вбила його, безборонного, в купелі. Ізольтда скрикнула на те:

— Я чую дивні слова. Навіщо ж то убивця Моргольта хотів здобути мене? А! Як колись Моргольт хотів ухопити на свій корабель молодих корнуельських дівчат, так тепер ти, бажаючи за те відплатити, похвалився, що візьмеш за рабиню ту, кого найніжніше із усіх дівчат любив Моргольт!

— Ні, королівно,— одповів Трістан,— одного дня дві ластівки залетіли до Тінтажеля і принесли туди твою золоту волосину. Я подумав, що це для мене звістка про любов і згоду. Ось чому переїхав я через море тебе шукати, ось чому я напав на страховище, не побоявшись його сили і його трутизни. Глянь на цю золоту волосинку, зашиту серед золотих ниток мого жупана. Нитки потемніли, злиняли — волосина, яка була, така й лишилася.

Ізольтда відкинула меч і взяла в руки Трістанів жупан. Побачила вона там золоту

волосинку і довго мовчала; а тоді поцілувала свого гостя в уста-на знак миру і зодягла його в розкішні шати. [38]

Настав день, коли мали з'їхатися барони. Трістан крадькома послав на свій корабель слугу Ізольту Перініса — викликати звідти молодих корнуельців до королівського двору. Вони мали прибратись так, як личить послам багатого короля, бо надіявся того самого дня добитися, за чим приїхав.

Горвеналь і сто рицарів уже чотири дні горювали за Трістаном; вони дуже зраділи новині. Один по одному ввійшли вони в зал, де зібралося вже пребагато ірландських баронів, і сіли підряд. Коштовні самоцвіти струмували й переливалися на їхніх одягах із пурпуру, шовку та оксамиту. Ірландці говорили поміж собою:

— Що це за пишні сеньйори? Гляньте-бо на їхні дорогі шати, оздоблені золотом та соболями! Гляньте, як на держальцях їхніх мечів, на їхніх хутрах виграють рубіни, берили, смарагди і ще багато інших самоцвітів, що ми й назвати їх не потрапимо! Хто бачив коли таку розкіш та пишноту? Звідкіля ці сеньйори? Чиї вони васали?

Але сто рицарів не говорили ні слова, не вставали ні перед ким зо своїх місць.

Як же сів король Ірландський на троні, сенешаль Агінгеран Рудий сказав, ніби може довести і свідками, і поєдинком, що він убив страховище і що йому має бути віддана Ізольта. Тоді Ізольта вклонилася своєму батькові і мовила:

— Королю, тут є чоловік, що зважився обвинувачувати сенешаля в неправді і в лукавстві. Коли цей чоловік доведе, що насправді він визволив вашу землю від лихої напасті і що не йти вашій дочці під вінець із боягузом,— то чи обіцяєте [39] ви простити йому давні провинності, хоч які б вони були тяжкі, і дарувати йому ваш мир і вашу вдячність?

Король на те загадався, відповів не зразу.

А барони закричали гуртом:

— Дайте цю обітницю, королю, дайте цю обітницю!

Тоді король:

— Обіцяю,— сказав.

А Ізольта перед ним навколішки:

— Батьку, дайте мені спочатку поцілунок миру й ласкавості на знак, що так само поцілуєте й того чоловіка! Король поцілував її, і вона пішла по Трістана і привела його за руку перед пишну громаду. Коли він з'явився, сотня корнуельських рицарів устала, як один, і привітала, склавши руки на грудях і ставши йому по обидва боки. З того взяли на ум ірландці, що він володар для цих незнайомих рицарів. Але чимало знайшлося таких, що пізнали його,— і зчинився великий крик:

— Це Трістан із Лооннуа, це убивця Моргольта! Блиснули вийняті з піхов мечі, і страшні голоси залунали: "Смерть йому!" А Ізольта на теє:

— Королю, поцілуй цього чоловіка в уста, як ти обіцяв. Король поцілував його в уста, і галас ушух. Тоді Трістан показав драконового язика і оголосив, що ладен стати із Агінгераном до двобою; але той зрікся битись і визнав, що допустився неправди й омани. Після цього Трістан такими мовив словами:

— Сеньйори, я вбив Моргольта, але тепер я переплив море, щоб дати вам за це гідну відплату. Покутуючи колишню вину, я смертельній небезпеці піддав своє тіло і визволив [40] вас від дракона, і от здобув я собі прекрасну Ізольту Біляву. Тепер я відвезу її на

своєму кораблі. А щоб не зненавидіть, а любов процвіла від цього дня між Корнуельсом і Ірландією,— знайте, що дорогий мій сеньйор, король Марк, візьме з нею шлюб. Бачите — ось сотня рицарів високого роду, і всі вони ладні заприсягти на святих мощах, що король Марк шле вам свій мир і свою любов, що він бажає шанувати Ізольду як милу й дорогу дружину і що всі люди корнуельські слугуватимуть їй як своїй пані й королеві.

Принесено святі мощі, і сто рицарів заприсяглися, що він каже правду.

Король узяв Ізольду за руку і спитав Трістана, чи чесно доведе її до свого володаря. Перед стома корнуельськими рицарями і перед ірландськими баронами дав Трістан у тому присягу. Ізольда Білява тремтіла од сорому й печалі. Як? Трістан, здобувши її, тепер нехтує нею, вигадкою була чудова казка про золоту волосину, і для другого, не для себе, він бере королівну з батьківського дому!.. Але король поклав праву руку Ізольдину в Трістанову правицю, і Трістан стис її на знак того, що приймає Ізольду іменем пана свого, короля Корнуельського. Так, щиро люблячи короля Марка, хитрощами й силою Трістан здобув для нього золотоволосу королеву.

#### 4. Дання

Коли настав час від'їздити Ізольді з корнуельськими рицарями, мати її зібрала всяких трав, квітів та корінців, замішала їх у вині і зварила з того міцне питво. Як те питво, з усякими чарами та знахарським примовленням варене, було готове, вона злила його в глечик і тихенько сказала Бранжієні:

— Доню моя, ти маєш їхати з Ізольдою до Корнуельсу,— а ти її любиш вірною любов'ю. Візьми ж оцей глечик вина і добре зятям мої слова. Сховай його так, щоб нічیه око не бачило і щоб нічиї уста до нього не зближались. Та як прийде шлюбна ніч і настане така хвилинка, коли молодят лишають самих,— ти наллеш тоді в кубок цього вина і даси його королю Маркові та Ізольді, щоб вони випили його разом. Гляди ж, доню, тільки їм можна пити цей трунок, бо таку він має силу, що коли випити його вдвох разом, то ті двоє любитимуться всім серцем і всією душею в житті і в смерті!

Бранжієна пообіцяла королеві, що вволить її волю.

Корабель, краючи глибокі води, ніс у далечинь Ізольду, Та що більше віддалялася вона від Ірландії, то смутніше робилось їй на душі.

Сидячи під наметом, де заперлися вони з Бранжієною, своєю служницею, вона згадувала свою отчизну і гірко плакала. Куди завезуть її ці чужинці? До кого? Навіщо? Коли Трістан приходив до неї і хотів заспокоїти її ласкавими словами, вона гнівалась, не хотіла його слухати, і люттю [43] сповнене було її серце. Це ж він — убивця Моргольта, він, що взяв її підступом та хитрощами од матері з рідного краю! І не для себе береже він її тепер — мов вона того не гідна,— а везе морем як здобич до ворожої землі! "Нещасна я,— казала вона собі.— Хай будуть прокляті води, що несуть мене! Краще б умерти на тій землі, де я вродилась, ніж жити там".

Одного дня вітер ущух і спорожнілі паруси обвисли на щоглах. Трістан звелів причалити до якогось острівця, і там, стомлені з морської подорожі, вийшли на берег корнуельські рицарі та моряки. Тільки Ізольда та ще мала служниця з нею лишилися на кораблі. Трістан підійшов до королівни і заговорив з нею, намагаючися заспокоїти її серце. Сонце пекло, їх мучила спрага — і вони сказали дати собі напитись. Шукаючи якого-небудь питва, натрапила дівчина на той глечик, що доручила Бранжієні Ізольдина мати.

— Я найшла вино! — скрикнула вона.

Та не вино то було, ні: то була пристрасть, то було палке щастя, то було безмежне страждання і смерть. Дитина сповнила келих і піднесла своїй пані. А та надпила поволі і решту подала Трістанові. Трістан допив. У цю хвилину ввійшла Бранжієна й побачила, як вони мовчки дивляться одне на одного, ніби безумілі й причаровані. Тут примітила вона глечик між ними, сливе зовсім усе порожній, і келих. Схопивши те начиння, вона побігла до корми, кинула його в воду і затужила:

— Горе мені, горе! Хай буде проклятий той день, коли я вродилася, і той день, коли я ступила на цей корабель! [44]

Ізольдо, подруго мила, і ви, Трістане,— це ж ви сьогодні випили свою смерть!

Тим часом судно прямувало далі до Тінтажеля. Трістанові здавалось, що живий терновий кущ з гострими колючками і квітками запахущими пустив коріння в крові його серця і міцними прив'язав нитками до тіла прекрасної Ізольди його тіло, його мислі, його всі бажання. Він думав:

"Андре, Деноален, Генелон і Гондоїн, лукаві люди, що обвинувачували мене, ніби я заздрю й важу на Маркову землю! О! я ще гірший, ніж ви казали. Я зазіхаю не на його країну! Дорогий дядьку, ти любив мене сиротою, ще й не знавши, що я — кров твоєї сестри Бланшфлер, ти ніжно оплакував мене, своїми руками несучи на човен без весел і вітрил... Чому не прогнав ти відразу заблуканого хлопчика, що прийшов, щоб зрадити тебе? О, що спало мені на думку? Ізольда твоя дружина, а я твій васал. Ізольда твоя дружина, а я твій син. Ізольда твоя дружина і не може мене кохати". Ізольда кохала його. Вона хотіла, проте, його ненавидіти: хіба ж не жорстоко він її зневажив? Вона хотіла його ненавидіти — і не могла, бо серце її горіло ніжністю, болючішою за ненависть.

Бранжієна дивилася на неї з великим сумом і ще більшою турботою, бо ж вона знала, яке лихо сталося через неї. Два дні стежила вона за ними, два дні примічала, як вони не приймають жодної їжі, жодного пиття, жодної потіхи, як шукають вони одне одного, ніби сліпці, що навіпамацки знаходять один одного, як страждають вони, [45] нещасні, від довгої розлуки і як печаляться ще гіршою печаллю, коли, зійшовшись, тремтять перед страшною хвилиною першого визнання.

Третього дня, коли підходив Трістан до Ізольдиного шатра, нап'ятого на кораблі, Ізольда, сидячи там, побачила його й мовила тихо:

— Заходьте, сеньйоре.

— Королево,— каже на те Трістан,— пощо звати мене сеньйором? Хіба ж я не ваш ленник, не ваш васал, що має вам уклінно слугувати і любити вас як свою королеву і свою пані?

А Ізольда одвітує:

— Ні, ти добре знаєш, що ти мій сеньйор, мій володар! Ти знаєш, що твоя сила мене упокорює і що я — твоя рабня. О, навіщо я вигоїла колись раненого жонглера? Чому не лишила я загинути в болотяних травах убивцю дракона? Чому не вразила я його тоді в купелі уже піднятим мечем? Лихо мені! Я тоді не знала того, що знаю тепер!

— Ізольдо, що ж знаєте ви тепер? Що мучить вас і тривожить?

— Ах, усе, що я знаю, мене мучить — і тривожить мене все, що я бачу. Це небо мучить мене, і це море, і моє тіло, і моє життя!

І вона поклала свої руки Трістанові на рамена; сльози потьмарили проміння її очей, уста

затремтіли. Він промовив удруге:

— Дорога моя, що ж таке вас мучить? Вона у відповідь: [46]

— Любов до вас.

Тоді він припав своїми устами до її уст. Та коли вони вперше зазнали солодощів кохання, Бранжієна, що слідувала за ними, голосно скрикнула і, простягаючи руки, сльозами обливаючись, кинулась їм до ніг.

— Нещасні! Спиніться, коли ще можна! Та ні, це дорога без повороту, непереможна любов вабить і притягає вас, і від цього дня ви вже не знатимете радості без муки! Настояне на зіллях вино взяло над вами силу, чарівне дання, що ваша, Ізольдо, мати доручила мені. Сам лише король Марк повинен був з вами його випити; але злий дух посміявся з нас, і от ви вдвох спорожнили келих. Милий Трістане, мила Ізольдо, я тяжкатр; покараюся за те, що зле стерегла трунок; я віддам вам своє тіло, своє життя. З моєї-бо вини випили ви з замороженої чаші кохання і смерть!

Залюблені обнялися; в прекрасних тілах забриніла пристрасть і радість життя. Трістан мовив:

— Що ж, хай прийде смерть.

І коли смеркло, на кораблі, що бистро мчався до земель короля Марка, вони, навіки зв'язані, віддалились кохання.

##### 5. Бранжієну віддано рабам

Король Марк зустрів Ізольду Біляву на березі. Трістан узяв її за руку і підвів до короля; король тоді взяв її сам за руку. З великою шанобою він повів Ізольду до замку Тінтажелю, і, коли вона з'явилася в замковій світлиці серед васалів, врода її так засіяла, що стіни заграли ніби від проміння ранкового сонця. Тоді похвалив король ластівок, що принесли йому, любі та г'речні, золоту волосинку, і похвалив Трістана та сто рицарів, що впливли кораблем у повне пригод, примхливе море, щоб здобути для нього в невідомім краї солодкий дар для очей його і для його серця. Не знаєш ти, шляхетний королю, що цей корабель приносить тобі — тобі також — гірку скорботу й муки невимовні!

Десять днів минуло, і Марк, скликавши своїх баронів, узяв за дружину Ізольду Біляву. Та, як настала ніч, Бранжієна, щоб потаїти безчестя своєї пані і врятувати її від смерті, лягла замість неї на шлюбному ложі. Караючись за свій тяжкий недогляд на морі, щиро люблячи Ізольду-королеву, вона, вірна подруга, принесла їй у жертву свою непорочність; нічна темрява не дала королеві добачити, що його обманено і оганьблено. Дехто повідає, ніби Бранжієна не викинула в море глечика з настоящим вином, якого не допили закохані; і що другого дня, коли вже сама Ізольда прийшла розділити королеве [49] ложе, вона, Бранжієна, вилила в кубок те, що залишилося від дання, і подала його подружжю; і нібито король випив багато, а Ізольда крадькома вилила свою частину. Але знайте, сеньйори, що ці оповідачі зламали й зіпсували повість. Вони вигадали цю неправду, бо не могли збагнути того потужного кохання, що його завжди мав король Марк до королеви. Справді, ви далі почувєте, що ніколи — хоч як пекли його гіркі муки і страждання, хоч до яких тяжких відплат дійшлося, — ніколи не міг Марк викинути з свого серця ні Ізольду, ні Трістана. Проте пам'ятайте, що він не пив дання.

Тут не було ні трутизни, ані чарів: лише ніжне благородство його серця надихало королеві Марку вірну любов. Ізольда — королева. Здавалось би, живе вона в радості й супокії.

Ізольда — королева, і в тяжкій вона живе печалі. Пестить її й жалує король Марк, високою шанобою оточили її барони, і простий люд як не молиться на неї. Дні Ізольдині проходять у пишно завітчаній та розмальованій світлиці. Єсть у Ізольди коштовні оздобы та самоцвіти, пурпурові тканини і килими фессалійські, пісні арф'ярів, розкішні заповні з вишитими на них леопардами, орлятами, папугами і всіма морськими та лісовими тваринами. Ізольда любить палкою, прекрасною любов'ю, і Трістан буває з нею, коли вона хоче, вдень і вночі, бо, як ведеться у великих сеньйорів, він спить у королівській опочивальні, серед ближніх і вірних людей. А вона непокоїться й тривожиться.

Чому? Навіщо? Чи ж не добре заховане їхнє кохання? Чи хтось думає на Трістана? Та хто ж би міг думати на [50] свого сина? Хто бачить її? Хто стежить? Який свідок? Так, стежить свідок за нею: Бранжієна. Бранжієна стереже її, Бранжієна одна лише знає її життя, Бранжієні на ласку мусить вона здаватись. Господи! Що коли набридне тій стелити, як служниці, постіль, де вона була перша, і внесе вона в уші королеві всю правду! Що коли Трістан умре через її лукавство! Од цього жаху безуміє королева. Ні, не од вірної Бранжієни, — з власного її серця ішли ці тортури! Слухайте ж, сеньйори, на яку лиху зраду вона зважилась. Та бог — ви це зараз почуєте — змилювався над нею; будьте ж і ви милосердні та поблажливі! Того дня король і Трістан полювали далеко, і Трістан не знав про злий її вчинок. Ізольда покликала двох рабів, пообіцяла їм волю і по шістдесят дукатів, коли вони присягнуть, що вчинять, як вона повелить. Раби побожились.

— Я дам вам, — сказала вона тоді, — молоду дівчину, і ви заведете її в темний ліс, далеко чи близько, але в таке місце, щоб ніхто про це не знав. Там ви її уб'єте і принесете мені її язик. Запам'ятайте, що вона говоритиме, щоб потім сказати мені. Ідіть же. Вернувшись, ви зробитеся вільними й багатими людьми.

А тоді покликала Бранжієну і так до неї мовила:

— Люба моя, ти бачиш, як сохну я і в'яну; чи не могла б ти пошукати в лісі зілля, що зарадило б моєму лиху? Ось два раби, вони тебе проведуть; вони знають, де ростуть помічні зілля та трави. Іди ж із ними і знай, сестро, що я посилаю тебе в ліс, бо йдеться про мій спокій і життя моє. Раби повели служницю. Прийшли в ліс, і вона хотіла спинитись, побачивши, що навколо росте дуже багато [51] корисних рослин. Але вони примусили її йти далі.

— Ходімо, дівчино, це не те місце, що треба,

Один із рабів йшов перед неї, другий — позаду. Не було вже там протоптаних стежок, — терен, глід та вовчі ягоди слалися густо. Тоді той, що йшов попереду, вихопив меч і повернувся. Вона кинулась до другого, щоб поміг їй, — а в того теж блищав меч у руці, і він мовив:

— Дівчино, ми маємо тебе вбити.

Бранжієна впала на траву, і руки її намагались відхилити вістря мечів. Вона благала рабів так ніжно і так жалібно, аж вони сказали:

— Дівчино, коли Ізольда, пані твоя і наша, хоче твоєї смерті, то, певне, винна ти у великому злочині.

А вона їм:

— Не знаю, — каже, — друзі. Жодного лихого вчинку не пам'ятаю. Коли ми виїхали з Ірландії, то кожна з нас узяла з собою як найдорожчу оздобу білу як сніг сорочку для своєї

шлюбної ночі. На морі Ізольда розірвала свою шлюбну сорочку, і я їй у перший після вінчання вечір позичила свою. Оце, друзі, і вся моя провина. Що ж, коли вона хоче моєї смерті,— перекажіть їй, що я шлю їй привіт і люблю за її добро і ласку, яких я зазнала від неї з того часу, коли мене, дитину, вкрали морські розбійники і продали її матері і коли поставлено мене до неї, Ізольди, за служницю. Хай господь милосердний береже її честь, її тіло, її життя. А тепер убийте мене, браття, не гайтесь!

Жаль її стало рабам. Вони порадилися, а порадившись, надумались, що, може, за такий злочин і не варто платити смертю. Тоді вони прив'язали Бранжієну до дерева і вбили [52] молодого пса; один із них одрізав йому язик і заховав у полу каптана, і обидва стали знову перед Ізольдині очі.

— Вона казала що-небудь? — злякано спитала королева.

— Так, королево, казала. Вона розповіла, що ви розгнівались за такий злочин: ви розірвали на морі білу як сніг сорочку, що взяли з Ірландії, і вона позичила вам для шлюбної ночі свою. Оце, казала вона, і єсть її гріх. Вона дякувала вам за милості, що ви дарували їй з її дитячих літ, і молила бога, щоб він беріг вашу честь і ваше життя. Вона шле вам привіт і свою любов. Ось королево, її язик.

— Убивці!-крикнула Ізольда.— Верніть мені Бранжієну, вірну мою служницю! Хіба ви не знали, що це мій єдиний друг? Убивці, верніть мені її!

— Правду кажуть, королево, що жінка швидко міняється; в одну хвилину вона сміється, плаче, любить, ненавидить.

— Як я могла дати такий наказ? За яке лихо? Чи ж то не моя була товаришка, дорога та мила, вірна і хороша? Ви це знали, вбивці: я послала її шукати зцілющих трав, і вам я довірила її провести! Але тепер я скажу, що ви її замордували, і вас сплять на вугіллі.

— Королево, знайте, що вона жива і що ми приведемо її до вас здорову й незайману. Але вона їм не вірила і кляла, як божевільна, і вбивців, і себе. Вона звеліла одному рабові zostатися при собі, а другий учвал побіг до дерева, де стояла прив'язана Бранжієна.

— Дівчино, бог урятував тебе, і твоя пані кличе тебе знову. Прийшовши до Ізольди, Бранжієна стала перед нею навколішки, благаючи простити гріхи; а королева впала навколішки перед служницею, і обидві, обнявшись, зомліли.

## 6. Велика сосна

Не щирої та вірної Бранжієни — самі себе мають берегтися закохані. Та як могли їх сп'янілі серця бути насторожі? Кохання гонить їх, як гонить спрага пораненого оленя до річки або голод — несподівано: пущеного з руки яструба на здобич. Не можна, ох, не можна потаїти любові! Правда, Бранжієнина. мудрість була в пригоді: ніхто не застав королеву в обіймах її милого; та хіба не міг щогодини й щохвилини, скрізь і завжди кожен бачити, як пристрасть хвилює їх, охоплює, стискає, як б'є вона джерелом, ніби молоде вино через вінця в стояні, з усіх почуттів їхніх?

Уже чотири лукаві барони, що зненавиділи Трістана за його сміливість, кружляють навколо королеви. Уже знають вони про її прекрасну любов. Вони палають від заздрості, злоби й радості. Понесуть вони новину королеві і побачать тоді, як ніжність перетвориться в шалену лютість, як Трістана виженуть иріч або пошлють на страту, як тяжко буде мучитись королева. Вони довго боялися Трістанового гніву;— а прете ненависть перемогла страх, і одного дня чотири барони сказали, що мають про щось із королем говорити, і сказав йому

Андре такі слова: — Ясний королю, ми добре знаємо, що ти зараз вельми розгніваєшся, і це дуже нас засмутить. Але ми повинні виявити тобі те, про що саме несподівано дізналися. Ти Щиро полюбив Трістана, а він хоче укрити тебе ганьбою. Даремне ми тебе остерігали; з любові до одного чоловіка [55] ти нехтуєш усіма своїми родичами і баронами, ти не зважаєш ні на кого з нас. Знай же, що Трістан кохає королеву; це суцця правда, і про це вже багато говорять. Аж похитнувся король і мовив, відповідаючи:

— Злий чоловіче, що за лукавство задумав ти? Так, я щиро полюбив Трістана. Того дня, коли Моргольт викликав вас на поєдинок, ви дрижали, ви опускали голови, ви були наче німі, а Трістан пішов проти нього за честь цієї землі, і кожною раною, що дістав він у тому бою, душа його могла вилетіти з тіла. Ось за що ви його ненавидите, ось за що я його люблю більше, як тебе, Андре, більше, як вас, більше, як усіх на світі. Що ж бачили ви? Що ви чули?

— Нічого, королю, нічого, чого не могли бачити твої очі і чути твої уші. Пильнуй, дослухайся, ясний королю. Може, ще не пізно.

І вони пішли, залишивши його впиватися на дозвіллі отрутою.

Король Марк не міг скинути з себе їхніх злих чарів. Проти волі власного свого серця він почав стежити за небожем і за королевою. Але Бранжієна це помітила, порадила їм бути обачнішими, і марно підіймався король на хитрощі, щоб випитати правду в королеви. Незабаром зрозумів він, яка це негідна боротьба, і, бачивши, що не може одігнати од себе лихих здогадів, покликав Трістана і сказав йому:

— Трістане, покинь цей замок і не важся більше перехоплюватись через його рови й мури. Лихі люди винуватять тебе у великій зраді. Не питай мене: я не міг би тобі переказати [56] їх обвинувачень, не безчестячи нас обох. Не шукай слів мене заспокоїти: я почуваю, що вони будуть марні. Проте я не вірю лукавим викажчикам: коли б вірив, то хіба не віддав би тебе досі на ганебну страту? Та їх лихі намови стурбували мені серце, і тільки тоді воно втихомириться, як ти од'їдеш. Покинь же нас. Я певен, що скоро знову тебе покличу. їдь, мій сину, завжди для мене любий! Почувши новину, зрадники казали один одному:

— Він поїхав, поїхав ворожбит, вигнаний, як злодій. Що ж буде з ним тепер? Певне діло-перепливе він море і стане служити безчесною своєю службою якомусь іншому королеві.

Ні! Трістан не мав сили виїхати; і коли опинився він по той бік ровів та мурів замку, то зрозумів, що далі йти не може.

Він zostався в самому Тінтажелі-місті, найшов собі з Горвеналем притулок у одного міщанина і ліг там у важкій недузі: його мучила лихоманка, і поранений він був ще глибше, ніж тоді, коли Моргольтів спис отруїв йому тіло. За тих днів, як лежав він у хатинці на морському березі і всі втікали од гидкого духу, що йшов із його ран,— троє людей були, однак, при ньому: Горвеналь, Дінас із Лідана і король Марк. Тепер Горвеналь і Дінас сиділи ще у нього в головах, але король Марк не приходив. Трістан стогнав:

— Так, дорогий дядьку, страшнішу отруту тепер випаровує моє тіло, і твоя любов уже не має снаги перенести той жах і огиду. [57]

Та безперестанку, у гарячці та лихоманці, пристрасть, ніби шалений кінь, мчала його до добре замкнених башт, що за ними лишилась королева; вдарялися кінь і рицар об міцні мури і знову вставали, і знову летіли вчвал на ті самі мури. А за добре замкненими мурами

Ізольда мучилась теж, іще за Трістана нещасливіша; бо ж треба їй серед чужинців, що за нею стежать цілий день, удавати веселощі та силувано сміятись, а вночі, лежачи обіч короля Марка, затаювати пристрасне хвилювання свого тіла і тремтіння його з лихоманки. Вона хоче полинути до Трістана. їй здається, що вона стає й підбігає до дверей; та лихі вороги поклали на темному порозі великі гострі коси; що вона ступить, то їх жорстокі леза притискаються до ніжних королевиних колін, їй здається, що вона падає і що з її порізаних колін б'ють два червоні струмені.

Незабаром закоханим прийде смерть, коли ніхто їм не стане в пригоді. А хто ж стане в пригоді, як не Бранжієна? Наразившись на смертельну небезпеку, вона крадькома пішла до того дому, де нудьгував і мучився Трістан. Радісно одчинив їй Горвеналь, і, щоб урятувати закоханих, вона порадила Трістанові одну хитру вигадку. Ні, сеньйори, ніколи ви не почуєте про хитрішу любовну вигадку! За замком Тінтажель широко розрісся сад, огорожений міцним частоколом. Без міри багато росло там прегарних дерев, що аж гнулися од плоду та пахучих грон і гойдали на своїх вітах безліч пташок. У найдальшому від замку місці, біля, самого частоколу, стояла сосна, висока та рівна; її грубий стовбур тримав на собі широке буйне гілля. Біля її підніжжя — живе джерело: вода спочатку розливалася [58] в мармуровім водозборі широким, світлим та спокійним струменем, а далі, затиснена вузьких берегах, текла лугом аж до замку, несучи свої хвилі просто в жіночі покої(12).

Отож щовечора Трістан, як порадила йому Бранжієна, штучно краяв шматочки кори та дрібний хмиз. Він перескакував через гострий частокіл, прямував під сосну і кидав там трісочки у воду. Легкі, як шумовиння, вони пливли гойдаючися за течією, і королева Ізольда в жіночих покоях стежила, коли вони з'являться. Тоді — якщо того вечора щастило Бранжієні одвести короля та лукавих вельмож — королева йшла до свого милого. Вона йде поспішаючи, боячись та приглядаючись, чи хто з ворогів не заховався де за деревами. А Трістан скоро її побачить, — зараз кидається їй навпроти й обіймає палко. Тоді-то вже береже їх темна ніч та приязна тінь великої сосни.

— Трістане, — каже королева, — хіба ж моряки не запевняють, що Тінтажель — зачарований замок і що силою чарів, двічі на рік, зимою і влітку, він зникає з людських очей? От тепер він зник. Чи ж правда, це той чарівний сад, що про нього співають арф'ярі: повітряна стіна оточує його довкола, всі дерева вкриті цвітом, од землі йдуть дивні пахощі; герой живе тут не старіючись в обіймах своєї коханої, і ніяка ворожа сила не може зруйнувати повітряної стіни.

А на баштах Тінтажеля гудуть уже сурми сторожі, провіщаючи світанок.

— Ні, — одказує Трістан, — ту стіну вже зламано, і не тут [59] чарівний сад. Але буде такий день, моя люба, коли ми підемо з тобою в щасливу країну, звідки ніхто не вертається. Там високо підноситься палац із білого мармуру; в кожному з тисячі його вікон сяє запалена свіча; в кожному жонглер співає і грає пісні безконечної; сонце не світить там, а проте ніхто за його промінням не тужить. То Щаслива країна живих.

Тим часом на верхів'ях тінтажельських башт ранок освітлює зелені та блакитні кам'яні брили.

Ізольда знову найшла своє щастя. Король Марк уже більше не думає на неї нічого лихого, та лукаві вороги догадалися, що Трістан бачився з королевою. Бранжієна, проте, так добре

стерегла закоханих, що даремно за ними слідували і стежили. Тоді герцог Андре — хай буде він богом посоромлений! — сказав своїм товаришам:

— Сеньйори, порадьмося з Фросіном, горбатим карликом. Він знається на сімох мистецтвах, на магії та на всяких чарах. Він може, як народиться дитина, так добре ворожити по сімох планетах та по зорях, що скаже все, що має їй бути в житті. Він розгадує, силою Бужібуса та Нуарона\*, найглибше заховані таємниці. Він нам виявить, коли захоче, всі хитрощі Ізольди Білявої.

[\* Імена злих духів.— М. Р.]

Ненавидячи красу та мужність, маленький злий чоловічок нарисував чаклунські знаки, почав чарувати та замовляти, приглянувся до ходи Оріона й Люцифера (13) і сказала так: [60]

— Радійте, шановні сеньйори: цієї ночі ви можете їх зловити.

Вони тоді повели його до короля.

— Королю,— мовив знахар,— хай візьмуть на смики псів і осідлають коні; оголосить, що сім днів і сім ночей ви пробудете в лісі на влогах,— і ви скажете повісити мене, коли цієї ж самої ночі не почуєте, як розмовляють між собою Трістан та королева.

Король учинив так проти свого серця. Ніч упала, він залишив мисливців у пущі, посадив за собою на коня карлика і вернувся до Тінтажеля.

Знавши прохід в огорожі, він дістався в сад, і карлик підвів його до великої сосни.

— Славний королю, вам треба вилізти між віти цього дерева. Майте наготові лука й стріли: може, вони вам стануть у знадобі. Та чекайте тихо — довго чекати вам не доведеться.

— Іди геть, дияволів собако! — одповів Марк.

І карлик пішов, одвівши з собою й коня. Він казав правду: королю не довго довелося ждати. Тієї ночі світив місяць, ясний та прекрасний. Схований між гіллям, король побачив, як його небіж перескочив через гостру огорожу. Трістан підійшов під дерево і кинув у воду трісочки та хмиз. Але, кидаючи їх, він нахилився до води — і побачив одбиту там королеву постать. О, коли б міг він спинити трісочки, що вже попливли! Та ні... швидко біжать вони за водою через сад! Там, у жіночих покоях, Ізоolda жде їх та виглядає; от уже, напевне, вона їх бачить — і поспішає садом. Хай бог береже закоханих! Вона йде. Трістан сидить [61] нерухомо й дивиться на неї; він чує, як на дереві заскрипіла покладена на тятину стріла. Вона йде, бистра та обережна, як звичайно. "Що ж це таке? — думає вона.— Чому Трістан не біжить мені цього вечора назустріч? Чи не побачив він якого ворога?" Вона спинилась, пильно вдивляючись у гущавину; раптом при місячним світлі помітила й собі королеву тінь у воді. Добре проявила вона тут мудрість жіночу, не звела очей угору, на дерево" "Господи милосердний,— сказала потихеньку,— вчини лише так, щоб я перша могла заговорити".

Вона підійшла ще ближче. Слухайте ж, як попередила вона мовою свого милого.

— Сеньйоре Трістан, на що ви насмілились? Кликати мене в таке місце, у таку годину! Багато вже разів ви мене викликали — про щось благи, кажете. Про що ж саме? Чого ви від мене сподіваєтесь? Я прийшла-таки, бо ж не можу забути, що коли королева, то за те маю бути вдячна вам. Так от питаю тепер: чого ви хочете?

— Я благаю вас, королево, пом'якшити королівський гнів!-Вона тремтить і плаче. А Трістан

благословляє господа бога, що виявив він небезпеку його коханці.

— Так, королево, я багато разів кликав вас, і все намарне; жодного разу, відколи король мене прогнав, ви не виходили до мене. Та змилюсь над нещасним, що перед вами; король ненавидить мене, не знаю за що; а хто ж може уласкати і втишити його гнів, як не в", королево, як не люб'язна Ізольда, кому довірив він своє серце?

— Та чи справді ж, Трістане, ви й досі ще не знаєте, що він думає зле на нас обох? І що думає! В якій зраді нас [62] винуватить! Хіба мені, ще збільшуючи сором та наругу, про те вам розказувати? Мій володар гадає, що я люблю вас злочинною любов'ю. Та господь знає все, і коли я кажу неправду, хай він укріє соромом моє тіло! Ніколи не давала я свого кохання нікому, окрім того, хто перший узяв мене, дівчину, в свої обійми. І ви бажаєте, Трістане, щоб я просила за вас короля? Та коли б він тільки дізнався, що я вийшла сюди під сосну, він узавтра розвіяв би мій попіл по вітру! Трістан застогнав тоді тяжко:

— Кажуть, любий дядьку: той не грішний, хто не чинить гріха! У якому ж серці могла зародитись така підозра?

— Що ви хочете сказати, Трістане? Ні, король, мій володар, не міг сам такої гидоти намислити. Але лукаві люди переконали його в тому, бо шляхетне серце легко піддається намовам. Вони любляться, сказали йому обмовники, і повернули нам це на злочин. Так, ви любили мене, Трістане, навіщо ще таїти? Бо хіба ж я не дружина вашого дядька, хіба ж я не врятувала вас двічі од смерті? І я, я вас теж любила: адже ви належите до королівської родини, а я багато разів чула від моєї матері, що та жінка не любить свого мужа, котра не любить його кривих. Я любила короля, а тому любила й вас, Трістане; і тепер, коли він вам поверне свою милість і ласку, я буду рада та щаслива... Але тіло мені дрижить, страх мене огортає, я йду звідси, бо й так пробула тут надто довго.

Король, схований між гіллям, на те слово відчув жалощі і тихо усміхнувся. Ізольда побігла, а Трістан їй услід гукнув: [63]

— Королево, іменем спасителя молю вас допомогти мені, змилюватись надо мною. Боягузи хотіли віддалити від короля всіх, хто його любить. їм це вдалося, і тепер вони сміються з цього. Гаразд, я піду геть із цієї країни, нещасний, як тоді, коли до неї прийшов, але одного ще попросить у короля: хай він за колишні мої послуги дасть мені із своєї скарбниці стільки, щоб я міг посплачувати свої видатки, викупить коня та зброю — і без сорому помандрувати до чужих земель.

— Ні, Трістане, не годиться вам мене про це просити. Я одна в цьому краю, одна в цьому палаці, де ніхто мене не любить, без жодної вірної руки, уся у владі королевій. Може, досить, щоб я сказала йому слово за вас, і він пошле мене на ганебну страту. Хай господь вам допоможе, друже мій! Король несправедливо ненавидить вас, але хоч де б ви пішли, бог буде для вас другом і оборонцем.

І вона побігла в свою світлицю, і Бранжієна обняла її там, стривожену та стурбовану; королева розповіла їй усе. Бранжієна тоді:

— Ізольдо, пані моя,— каже,— велике чудо зробив для вас господь. Він милосердний і не хоче, щоб невинні страждали.

Під великою сосною Трістан тим часом, обпершись об мармурову огорожу, гірко скаржився:

— Хай змилюється господь надо мною і одверне од мене несправедливість мого дорогого

пана.

Як перескочив же він через садовий паркан, мовив собі король усміхаючись:

— Милий небоже, хай благословенна буде ця хвилина! [64]

Далека подорож, що ти в неї збирався вирушити вранці, вона вже скінчилась.

Карлик Фросін на узліссі читав на зорях; він вичитав, що король має послати його на смерть. Почорнівши від страху та сорому, він надувся зо злості і швидко кинувся втікати до уельської землі.

## 7. Карлик Фросін

Король Марк помирився з Трістаном. Він дозволив йому вернутися в замок, і, як раніше, знову ночує Трістан у королівській опочивальні разом з ближніми та вірними людьми; коли захоче, може він туди входити і виходити відтіть. Короля це вже не турбує. Та хто може довго таїти своє кохання?

Марк вибачив лукавим обмовникам, а коли сенешаль Дінас із Лідана потрапив якимось у далекому лісі на заблуканого, нещасного горбатого карлика, він привів його до короля, король змилювався і відпустив йому провину. Та добрість короля тільки дратувала баронів; вони знову застали Трістана з королевою і так присяглися один одному: як не вижене король свого небожа із країни, то вони вернуться до своїх міцних замків і встануть на Марка війною. Вони запросили короля на раду:

— Королю, люби нас чи ненавидь, то воля твоя, але ми хочемо, щоб ти прогнав Трістана. Він кохає королеву, це може побачити кожен. А ми, ми цього не можемо стерпіти. Король, їх слухавши, зітхнув і мовчки опустив голову.

— Ні, королю, ми цього не стерпимо, бо ми тепер знаєм, що ця новина, перше така вразлива, тебе більш не дивує і що ти спочуваєш їх злочину. Що ж учиниш ти? Подумай, послухай ради. Ми — коли ти не відішлеш небожа від свого двору назавжди,— ми зречемося тебе й твого двору, вернемося до своїх баронете, заберемо з твоєї облади і су сидів. Так ми кажемо тобі: вибирай же! [67]

— Сеньйори, раз уже я повірив бридким словам, що ви казали на Трістана, і мені довелося каятись у цьому. Але ви — мої феодали, і мені не хочеться позбутися послуг моїх людей. Дайте ж мені пораду, прошу вас, ви повинні мені бути за радників. Ви знаєте, що я не люблю непомірних гордоців та високодумства.

— То скажіть покликати, королю, карлика Фросіна. Ви не вірите йому через ту пригоду, що в саду. А хіба ж не вичитав він, проте, по зорях, що королева вийде того вечора під велику сосну? Він багато чого знає, порадьтеся з ним. І прибіг тоді проклятий горбань, і Деноален його обняв. Слухайте, якого лукавства навчив він короля.

— Звеліть, королю, вашому племінникові, щоб він одвіз узавтра вдосвіта якнайшвидше в Кардюель листа до короля Артура, писаного на пергаменті і добре запечатаного воском. Королю, Трістан спить уночі біля вашого ліжка. Після першого сну вийдіть із кімнати, і присягаюся вам богом і римським законом, що як любить він Ізольду нечестивою любов'ю, то йому захочеться поговорити з нею перед від'їздом; коли він підійде до неї так, що я того не знатиму, а ви не побачите — звеліть мене вбити. Дайте мені лише зробити те, що я знаю, і не кажіть Трістанові про своє доручення, поки не підете всі до сну.

— Гаразд,— мовив Марк,— хай буде так.

Тоді піднявся карлик на мерзенні хитрощі; він пішов до пекаря, купив у того за чотири

деньє (15) білої муки і сховав її собі під одежу. Чи хто коли міг додуматись до такої лукавої вигадки? Настала ніч, король потрапезував, слуги його поснули у великій, сусідній з його опочивальнею кімнаті, [68] а Трістан підійшов, як завжди, до королєвого ложа.

— Любий небоже, вволь мою волю: поїдь верхи до короля

Артура в Кардюель, одвези йому цього от листа, привітай його від мене і довше, як день, не барись там.

— Завтра я одвезу листа, королю.

— Так, узавтра до схід сонця.

І от Трістан у великій тривозі. Од його ліжка до ліжка королєвого не більше як на один спис. Шалене бажання охопило його — поговорити з королєвою, і він присягся сам собі в серці, що перед світом, коли король Марк спатиме, підійде до неї. О боже, яка безумна думка! Карлик спав, як звичайно, в королівській світлиці. Коли здалось йому, що всі поснули, він устав і насипав між постіллю королеви та Трістановою білого борошна: коли б захотів хто із закоханих підійти до другого, сліди його мали зостатись на борошні.

Та Трістан не спав іще. Він побачив, що робить карлик, і подумав:

"Що ж воно таке? Цей карлик не має звички дбати про моє щастя; проте я ошукаю його: треба бути дурнем, щоб залишити для нього сліди своїх ніг".

Опівночі король устав і вийшов, а за ним горбатий карлик. У кімнаті було темно. Ні свічки запаленої, ані світильника. Трістан підвівся і став у себе на постелі. Боже наш! Навіщо йому спало це на думку? Підкорчивши ноги, він змірює оком віддалення, плигає й опиняється на королєвому ліжку. Леле! Напередодні в лісі великий вепр поранив його іклом у ногу, і, на нещастя, рана досі не була перев'язана. Отож як плигав він, то від зусилля рана відкрилася [69] і з неї потекла кров; але не бачив Трістан крові, що струмує з ноги і червонить білизну на постелі. Тим часом на дворі карлик, силою своїх чарів, дізнався, що закохані одне біля одного.

Він задрижав з радості і мовив Маркові: •— Ідіть, королю, і коли ви їх не застанете вкупі, то звеліть мене повісити.

І от ідуть вони в світлицю — король, карлик і чотири лукаві вельможі. Трістан їх почув: він борзо встав, кинувся і досяг свого ліжка. Та горе! Кров саме в ту хвилину, як він стрибав, сильно полилась на муку; а тут уже й король, і барони, і карлик, несучи світоч. Трістан і Ізоolda вдали, ніби сплять. Вони zostалися самі в покої, і тільки Перініс спав біля ніг Трістанових і не ворухився. Але побачив король пурпурову пляму на своїй постелі і свіжо-закривавлену муку на долівці. Тоді чотири барони, що ненавиділи Трістана за його мужність та рицарську вдачу, придержують його на ліжку, погрожують нещасній королеві, сміються з неї, знущаються і обіцяють їй правий суд. Приглянувшись до Трістана, вони знайшли його рану.

— Трістане,— каже король,— ти вже нічим не можеш виправдатись; узавтра ти помреш.

А той волає до нього:

— Змилуйтеся, королю! Іменем господа, що постраждав за людей, змилосердьтеся над нами.

— Пометись за себе, королю,— кажуть на те лукаві.

— Любий дядьку, не за себе я благаю; що мені смерть? Певна річ, коли б я не боявся вас розгнівати, я дорого відплатив би за образу цим от боягузам, що без вас, королю, [78] не

зважились би діткнутись руками до мого тіла. Та я шаную вас і люблю вас, і тому здаюсь на вашу ласку; що хочете, те й чиніть зо мною. Але пожалійте, сеньйори, пожалійте королеву! І Трістан упав Маркові до ніг.

— Змилуйтесь над королевою, бо коли єсть у цьому замку людина, що посміла б неправо запевняти, ніби я любив її злочинною любов'ю,— та людина мусила б зустріти мене в чесному двобої. Змилуйтесь над королевою, на бога!

Але барони міцно зв'язали його, зв'язали і королеву. О! Коли б знав він, що йому не дадуть довести свою безневинність на поєдинку, то краще дав би він себе на частини розірвати, ніж ганебно зв'язать. Та він здався на волю божу, бо знав, що ніхто не зважиться підняти на нього у двобої руку. І його була правда: він недаремне надіявся на бога. Коли він присягався, що не любив королеву злочинною любов'ю, вороги сміялися з того, як з нахабної брехні. Але я звертаюся до вас, сеньйори: вам відомо про дання, випите на морі, і ви знаєте, чи він казав неправду. Не вчинок виказує злочин, а суд. Люди бачать вчинки, але бог бачить серце,— і один лише він суддя праведний. Від нього ж то й іде той порядок, що коли кого в чому обвинуватять,— то й може виправдатись у чесному двобої, і завжди він сам бореться на боці безневинного. Ось чому Трістан вимагав суду і поєдинку і остерігався образити короля Марка. Але якби знав він, що має статись, він повбивав би зрадників. Господи, чому він не повбивав їх?

#### 8. Стрибок із капліці

По броду серед темної ночі котиться чутка: Трістана й королеву впіймано, король хоче їх покарати смертю. Багаті городяни і простий люд — усі плачуть.

— Ой лихо, як же нам не плакати! Трістане, хоробрий бароне, невже ж маєш ти вмерти од такої зрадницької підлоти? А ти, королево щира та шляхетна! В якій землі має народитись королівна, така, як ти, гарна на вроду, така, як ти, всіма люблена?

— І все це вийшло од твого чаклунства, горбатий карлику! Хай той не побачить вовіки лица господнього, хто, зустрівшись з тобою, не вразить тебе списом у серце!

— Трістане, милий друже, коли Моргольт, прибувши сюди забрати наших дітей, зійшов з корабля на цім от березі, жоден із баронів не насмівся піднести на нього зброю, і всі мовчали, як німі. А ти, Трістане, ти став до бою за всіх нас, корнуельців, і вбив Моргольта; і він поранив тебе списом, що ти ледве за нас не помер.

— То чи ж можемо ми сьогодні, все те пам'ятаючи, пристати, щоб тебе ведено на смерть?

Скарги й плачі постають у місті; всі біжать до замку. Але король у таким гніві, що нема такого сильного та відважного барона, котрий наважився б той гнів словами пригамувати. Минає ніч, день ізближається. До схід сонця їде Марк за город, туди, де звичайно судив він своїх підданців. Там велить він викопати рів і накидати в нього узлуватої [73] колючої лози та викопаної з корінням білої й чорної тернини. Коли настав час ранішньої молитви, він звелів скликати з усієї землі корнуельських людей. З гамором сходяться вони; нема такого, хто б не плакав, окрім одного лише тінтажельського карлика. І сказав тоді король:

— Сеньйори, я повелів накласти багаття з тернини для Трістана і для королеви, бо вони зробили злочин.

Але всі тоді в крик:

— Хай буде суд, королю, хай буде перше суд, розгляд і оборона! Ганебно й злочинно було б убити їх без суду. Королю! Почекай, змилуйся над ними!

А Марк на те гнівно:

— Ні! Не буде їм ні суду, ні милості, ні оборони! Присягаюсь іменем творця світу, коли ще хто насмілиться просити мене про це,— перший згорить на цьому огні! І от наказує він розпалити огонь і привести із замку першого Трістана.

Тернина палає, всі мовчать, король жде. Слуги прибігли до замку, де закоханих оточила міцна сторожа. Вони тягнуть Трістана за зв'язані руки. Боже правий! Яка то мерзотність була так його зв'язати. Він плаче від наруги; але що по його сльозах? Ведуть його зганьбленого, а королева кричить, з горя сливе зовсім безумівши:

— Коли б мене вбили, друже, аби лиш ти жив,— яка то була б радість!

І от сторбжа та Трістан прямують із міста туди, де розкладено багаття.

Аж раптом позад них з'являється вершник; він мчить учвал, доганяє їх і на ході сплигує з свого коня: це Дінас, добрий [74] сенешаль. Почувши, що скоїлось, він виїхав із свого замку Лідан; піна, піт і кров струмували з боків його коня.

— Сину мій, я поспішаю на королівський суд. Коли бог допоможе, я дам йому таку пораду, що буде вам обом • у пригоді; уже ось і тепер я можу хоч маленьку та зробити тобі послугу.

— Приятелі,— каже він тоді до слуг,— я хочу, щоб ви вели його без пут (і Дінас розрубав ганебні мотузи); якби він поспробував утікати, то хіба не маєте ви мечів у руках? Він цілує рицаря в уста, сідає знову на сідло і мчить далі. Отже, послухайте, який бог милосердний та добрий! Він, що не бажає смерті навіть грішникові, почув ревний плач та стогін бідних людей, що молилися за взятих на муки коханців. Над дорогою, де проходив Трістан, на верхів'ї скелі стояла при морі повернена на північ каплиця. Її стіни підносились на краю високої, стрімкої берегової скелі, і розмальоване вікно — мистецький утвір якогось святого — виходило над страшенне глибоке провалля. Трістан і каже своїм супровідникам:

— Панове, ви бачите цю каплицю, дозвольте мені зайти в неї. Смерть моя близька, і я хочу помолитись богові за всі свої гріхи й провини. В каплиці немає іншого виходу, крім цього, кожен із вас має меч. Ви добре знаєте, що я можу вийти тільки цими дверима і що, помолившись, муситиму знов віддатись вам у руки.

Один із сторожів сказав:

— Певна річ, ми можемо йому це дозволити.

І вони дали йому ввійти. Він перебігає каплицю, переплигує хори, досягає розмальованого вікна, розчиняє його [75] й кидається вниз. Краще-бо впасти тут і розбитись, аніж умерти на огні, та ще перед таким збіговищем! Знайте ж, сеньйори, що бог змилювався над ним. Вітер набрався в його одягу, поніс рицаря і легко посадив його на широкому камені, біля підніжжя скелі. Люди в Корнуельсі і досі називають цей камінь "Трістанів стрибок".

А перед каплицею чекають та й чекають. Даремне! Тепер уже бог узяв його під свою охорону. Він біжить, сипкий пісок обвалюється під його ногами. Він падає, обертається, бачить далеке багаття: огонь палає, дим іде вгору. Він біжить.

З мечем при боці Горвеналь чвалом вимкнув із гброда: король спалив би був його замість його пана. Він догнав Трістана в чистім полі, і Трістан скрикнув:

— Учителю! Господь змилювався надо мною. О, я нещасний, навіщо це мені? Коли немає Ізольди, то немає нічого для мене дорогого. Чому я краще, падавши, не розбився? Я врятувався, Ізольдо, а тебе уб'ють. Її сплять через мене; я через неї теж умру.

Горвеналь на те каже:

— Милий мій пане, заспокойтеся, не слухайте свого гніву. Бачите той он густий чагарник, оточений широким ровом? Сховайтесь там. Багато проходить людей цією дорогою, вони нас оповістять про все, і коли, сину мій, королева Ізольда буде спалена, то я, клянусь ім'ям Ісуса, сина Марії, не знатиму відпочинку доти, доки ми не помстимось за неї.

— Дорогий учителю, у мене нема меча.

— Ось він — я привіз тобі. [76]

— Гаразд, учителю; тепер я не боюсь нікого, окрім господи.

— Іще, сину, у мене під одежею річ, що вельми тебе потішить: мідний і легкий панцер; він може бути тобі в знадобі.

— Давай його сюди, славний учителю. Присягаюсь богом, у якого вірую,— тепер я визволю свою милу.

— Не поспішай,— відповідає Горвеналь.— Господь, напевне, готує для тебе вірнішу помсту. Зміркуй, що тобі не можна зближатись до огнища: круг нього стоять городяни, а вони бояться короля; котрий і хотів би, щоб ти звільнився, перший тебе ж і вдарить. Сину, добре каже приказка: безумство — не хоробрість. Почекай...

Коли Трістан кинувся зо скелі, один бідний чоловік із простого люду побачив, як устав він і побіг. Чоловік той кинувся до Тінтажеля і тайкома ввійшов у королевину світлицю.

— Королево, не плачте. Ваш друг урятувався.

— Хай буде благословен господь! — мовила вона.— Чи тепер мене зв'яжуть чи розв'яжуть, помилують чи скарають — мені байдуже!

Лихі люди так скрутили їй руки, що з них аж кров текла,— але вона казала усміхаючись:

— Чого б я була варта, якби заплакала від цієї муки тепер, коли милосердний бог вирвав мого друга із рук ворогів.

Коли дійшла до короля новина, що Трістан утік із каплиці— він поблід од гніву і наказав слугам привести до нього Ізольду. [77]

Ведуть її, вона з'являється на порозі світлиці і простягає ніжні свої закривавлені руки. Стогін устав тоді на вулиці.

— Господи, змилуйся над нею! Шляхетна, горда королево, скільки печалі принесли в нашу землю ті, що на тебе виказали. Хай будуть вони прокляті!

І от приведено королеву до тернового огню. Тоді Дінас, сеньйор Лідана, упав королю до ніг.

— Королю, вислухай мене; я довго служив тобі чесно й незрадливо, не шукаючи користі, бо ж немає бідаря, сироти, старої жінки, що дали б мені хоч гріш за сенешальство, яке я маю від тебе все своє життя. В нагороду за це помилуй королеву. Ти хочеш спалити її без суду: це недобре, бо вона не признається до того злочину, в якому її обвинувачуєш.

Подумай. Коли ти спалиш її на огні, небезпека постане в твоєму краю: Трістан утік; він добре знає всі долини, пущі, всі шляхи й дороги; він одважний вояк. Певне, ти йому дядько, і він не нападе на тебе; але кожного з баронів, твоїх васалів, він, зустрівши, уб'є. І чотири обмовники, теє чувши, побіліли; їм здалося, що вони вже бачать, як Трістан засів у засідці і чигає на них.

— Королю,— каже сенешаль,— коли правда, що я все життя вірно тобі слугував,— віддай мені Ізольду; я відповідатиму за неї як охоронець і заручник.

Але король узяв Дінаса за правицю і заприсягся всіма святими, що зараз же покарає

Ізольду, Тоді Дінас підвівся на рівні ноги.

— Королю, я вертаюсь до Лідана — і більше вже я вам не слуга. [78]

Ізольда сумно усміхнулась йому. Він сів на свого ратного коня і поїхав скорбний, похмурий, з опущеним чолом. Ізольда стоїть перед огнем. Юрба круг неї кричить, проклинає короля, проклинає злих баронів.

Сльози котяться по королевиному обличчю. Вона одягнена у вузьку сіру одягу, з тонкою на ній золотою смужкою; золота нитка заплетена в її косах, що спадають нижче колін. Тільки лиху, невірну людину не взяв би за серце жаль, бачивши ту вроду невимовну. Боже, як міцно зв'язали їй руки!

На той саме час сто гидких, струпом укритих прокажених пришкутильгали на своїх милицях, з шумливими торохкавками в руках, до місця кари; їхні налиті кров'ю очі, милуючись, дивилися з-під напухлих повік на видовище. Івен, найбридкіший з-поміж хворих, крикнув до короля верескливим голосом:

— Королю, ти хочеш укинути в огонь свою жінку; це добра покара, але надто коротка. Це полум'я її скоро спалить, а вітер скоро рознесе її попіл. І коли огонь потухне, стражданням її настане край. Коли хочеш, я тобі пораджу гіршу кару, таку, що вона житиме, але в ненастанній безчесті та в нарузі, і щодня, щогодини проситиме собі смерті. Хочеш цього, королю? Король одказав:

— Так, життя для неї у вічному безчесті й нарузі гірше, як смерть. Хто навчить мене таких тортур, того я над усіх полюблю.

— Королю, я коротко скажу тобі свою думку. Глянь, ось у мене сто товаришів. віддай нам Ізольду, хай вона належить [79] нам усім. Хвороба розпалює наші бажання. Оддай її своїм прокаженим. Жодна жінка не кінчала гірше свого життя. Глянь, як лахміття поприкипало до наших виразок, що сльозять і гнояться. І коли та, що при тобі втішалася дорогими шатами, підбитими кольоровим футром, пишними оздобами, мармуровими світлицями, добрими винами, шанобою, веселощами та розкішними розривками,— коли вона побачить двір твоїх прокажених, коли їй доведеться ввійти в наші низькі халупи, лягти в одну постіль з нами,— тоді Ізольда Прекрасна, Ізольда Білява збагне свій гріх і пошкодує за цим славним терновим огнем. Король вислухав його, устав і довго стояв нерухомо. Потім він підійшов до королеви і вхопив її за руку. Вона заволатала:

— На бога, королю, спалить мене швидше, спалить мене! Але король віддав її калікам. Івен узяв її, і сто прокажених її тісно оточили.

Чувши їхній крик і вереск, всі серця сповняються жалощами, але Івен радіє; Ізольда йде, Івен веде її. Гидке стовписько вийшло за місто.

Їм припало йти тою дорогою, де був Трістан у засідці. Горвеналь скрикнув:

— Сину, що ти вчиниш тепер? Он твоя кохана. Трістан виїхав з гушавини.

— Івене, буде тобі її вести, облиш її, коли хочеш жити. Але Івен скинув свого плаща.

— Вперед, товариші! За милиці! За костури! Покажімо свою одвагу. [80]

Славно було глянути, як прокажені поскидали свої плащі, як вишикувались вони до бою, кульгаючи на хворих ногах, як вони з криком та з риком, з гидким сопінням розмахували своїми палицями; той погрожує, той гарчить, як пес. Та гидко було Трістанові вбивати їх. Розказують оповідачі, що Трістан убив Івена; не личить так говорити. Ні, він був надто шляхетний рицар, щоб бити такий набрид. Але Горвеналь, виламавши міцну дубову

гілляку, вдарив нею Івена в лоб; чорна кров бризнула і залила його аж до потворних ніг. Трістан одбив королеву: уже їй тепер не буде нічого лихого. Він розрізав пута на її руках, і от вони втрюх — Трістан, Ізольда й Горвеналь — покинули ту рівнину і пішли шукати схованки в лісі Моруа. Там, у найтемнішій гущавині, Трістан не боявся уже ніякої небезпеки, ніби опинившись за стінами міцного замку.

Коли настав вечір, вони спинились біля підніжжя гори; страх утомив королеву, вона поклала голову Трістанові на груди і заснула.

Уранці Горвеналь позичив у якогось лісничого лук і дві добре оперені та зазублені стріли і дав їх Трістанові, доброму стрільцю та мисливцеві. Той витропив дику козу і вбив її. Горвеналь наznосив сухого хмизу, викресав огню і розпалив багаття, щоб спекти дичину. Трістан нарізав віт, збудував із них куреня і вкрив його листом; Ізольда густо настелила в курені трави. І от у глибині дикого лісу почалося для втікачів суворе, а проте любе їм життя.

## 9. Ліс Моруа

В гущавині дикої пущі з важкими зусиллями блукають вони, ніби зацьковані звірі, тільки вряди-годи пощастить їм переночувати де-небудь дві ночі поспіль. Їжа їхня — лише м'ясо лісової звірини, і, жалкуючи, згадують вони про смак солі та хліба. Їхні обличчя схудли й поблідли, одерж, чіпляючись за колючки, порвалася на лахміття.

Вони любляться, вони не страждають.

Одного дня, мандруючи в цих великих лісах, що ніколи не знали сокири, вони натрапили на житло пустельника Огріна. На сонці, в світлому кленовому гаю, старий тихо походжав перед своєю каплицею, обпираючись на патерицю.

— Сеньйоре Трістан,— скрикнув він,— знайте, якою великою присягою запряглися мешканці Корнуельсу! Король ізвелів оголосити по всіх усядах: хто зловить вас, той дістане в нагороду сто марок(16) золотом. І от усі барони побожились, що привезуть вас до короля, хоч живого, а хоч мертвого. Покайтеся, Трістане! Бог дарує грішникам їхні провини, як вони каються.

— Мені покаятись, сеньйоре Огрін? В якому ж гріху? Ви, що нас судите тепер, чи ви ж знаєте, який напій випили ми на морі? Так, славний трунок сп'янює нас, і я волів би все життя старцювати по дорогах, жититися травами та корінням, аби була при мені Ізольда, ніж без неї бути королем пишного королівства. [83]

— Хай вам бог допоможе, Трістане, бо ви втратили і цей світ, і той. Зрадника свого пана закон велить розірвати двома кінями, спалити на огні, і там, де залишиться з нього попіл, не росте вже трава і марно працює хлібороб: і дерево, і всяке зело там гине. Трістане, віддайте королеву тому, хто взяв із нею шлюб по римському закону.

— Вона вже не належить йому: він оддав її своїм прокаженим; у прокажених я її відбив. З тієї хвилини вона моя, я не можу розлучитися з нею, а вона зо мною. Огрін сів; у ногах його плакала-тужила Ізольда, поклавши голову на коліна людині, що терпить муки в ім'я боже. І говорив їй пустельник слова із письма святого; але вона, ридаючи, хитала головою і не хотіла йому вірити.

— Горе мені! — сказав Огрін.— Хіба ж є слова, щоб ними втішати мертвих? Покайся, Трістане, бо нерозкаяний грішник — то мрець.

— Ні, я живу і не каюсь. Ми вернемося в діброву, що дає нам притулок і охорону. Ходім,

Ізольдо, друже мій коханий.

Ізольда підвелась; вони взяли за руки і пішли поміж високою травою та кущами вересу; дерева з'єднали за ними свої віти, і листя закрило їх від людського ока. Послухайте, сеньйори, про дивну пригоду. Трістан іще раніше, буди при королі, виховав мисливського пса — гарного, жвавого, доброго до біги: жоден граф, жоден король не мав у себе такого славного собаки для полювання з луком. Звали його Гюсден. Довелось замкнути його в башті, прив'язавши до колоди; відколи не бачив Гюсден свого хазяїна, він не брав ніякої їжі, рив землю пазурами, плакав, як людина, жалібно вив. Чимало кому зробилось його шкода.

— Гюсдене,— казали ті люди,— не було ще тварини, яка б любила так щиро, як ти. Так, мудро сказав Соломон: мій вірний друг — то мій вірний хорт.

І король Марк, згадуючи минулі дні, казав у серці своєму:

— Великий розум у цього пса, що так він нудьгує за своїм господарем: справді-бо, чи є людина в Корнуельсі, варта Трістана?

Три барони прийшли до короля:

— Сеньйоре, скажіть одв'язати й відпустити Гюсдена, ми тоді справді дознаємось, чи він горює так за хазяїном; а коли ні, то ви побачите: як скоро його відпустять, він з розкритою пащекою, з висолопленим язиком буде кидатись на людей і на тварин.

І от його одв'язано. Він виплигує в двері і біжить до кімнати, де перше знаходить, було, Трістана. Він гарчить, виє, нюшкує і натрапляє, нарешті, на господарів слід. Ухопивши тропу, він крок за кроком іде до того місця, де мали спалити Трістана. Всі їдуть за ним і дивляться, що то буде. Він голосно гавкає і дереться на скелю. От він уже в каплиці, стрибає на престол; раптом кидається у вікно, падає біля підніжжя скелі, знову нападає на слід, кілька хвилин лишається в густому гаю, де Трістан ховався в засідці, і далі біжить у пущу. Усякому, бачивши те, серце стислося з жалощів. [85]

— Ясний королю,— сказали тоді рицарі,— годі нам за ним гнатися, він може нас завести в такі місця, звідки важко було б повернутись.

Усі поїхали назад. А пес у діброві подає дзвінкий голос, і лісова луна його підхопила.

Здалека почули це Трістан, королева та Горвеналь.

— Це Гюсден,— мовили вони і вжахнулись: видима річ, король женеться за ними, пустивши на їх, як на дикого звіра, свої ловецькі собаки... Вони заглибились у непрохідний чагарник. На краю чагарника Трістан спинився і натяг свого лука. Але як Гюсден побачив і пізнав свого пана, то плигнув до нього, почав крутити головою і хвостом і дугою вигинати спину. Чи хто бачив коли таку радість? Потім він підбіг до Ізольди Білявої, до Горве-наля, навіть до коня й до того полащився. Жалко було його Трістанові!

— Лишенько! — мовив він.— І навіщо він нас найшов? Що має робити з собакою, котра не вміє таїтись, гнана й переслідувана людина? По лісах і долинах, по горах і ярах король розшукує нас; Гюсден нас ізрадить своїм гавканням. Ох! Любов і щире серце привели його сюди шукати собі смерті. Але ж нам треба стерегтись. Що робити, порадьте мені?

Ізольда погладила Гюсдена рукою і сказала:

— Сеньйоре, змилюйтесь над ним! Я чула про одного лісничого в Уельсі, що привчив свого пса гнати по сліду раненого оленя, не подаючи голосу. Друже Трістане, що б то була за

радість, якби привчити до цього і Гюсдена. [86]

Він на яку хвилину замислився. Гюсден тим часом лизав Ізольді руки. Жаль узяв Трістана, і він одповів: — Спробую. Дуже тяжко було б мені його вбити. Незабаром по цьому пішов Трістан полювати, вигнав оленя й поранив його стрілою. Гончак хотів був кинутись звірові вслід і забрехав так голосно, аж далеко покотилася луна. Трістан ударив його й примусив замовкнути; підвів голову пес, дивиться на свого хазяїна, не сміє знову подати голос, боїться доганяти оленя. Тоді Трістан кладе його біля своїх ніг і злегка вдаряє себе по чоботі каштановою гілкою, як то роблять мисливці, щоб нацькувати псів; на цей знак Гюсден знову хоче загавкати, Трістан знову карає його. Так от муштруючи, за який, може, місяць він навчив собаку ганяти звірину нишком. Як поранить, було, стріла його оленя чи дику козу, Гюсден, не подаючи голосу, мчить за звіром чи то травою, чи то снігом, чи кригою; догнавши дичину в лісі, він умів позначати те місце, зносячи туди сухе гілля; а добереться до здобичі в степу, то вкриє її травою та й вертається, нізачо не гавкаючи, по свого пана. Минуло літо, настала зима. Закохані мали собі пристановище в печері, під кам'яною скелею; земля замерзла, і колючі крижинки вкрили їхню постіль із сухого листя. Але така була сила їхнього кохання — ні він, ні вона не відчували свого горя.

Настав знову ясний час, і вони поставили під деревами курінь із позеленілих уже віт. Трістан змалку навчився переймати у лісових пташок їхні голоси, він міг то співати вивільгою, то дзенькати, як синиця, то тьохкати посолов'їному [87], і не було тої птиці, якої він би не вдав. Отож інколи сила-силенна пташок, злетівшись на його свист, сідали у вітах куреня і, надимаючи свої горля-ночки, любо виспівували в красному сонячному світлі. Тепер не блукали вже залюблені по лісі, шукаючи схову: жоден із баронів не зважувався за ними ганятись, знаючи, що Трістан кожного повісив би на гілляці першого-ліпшого дерева. Проте якогось дня один із недобрих баронів, Гене-лон — хай буде прокляте його ім'я,— віддавшись мисливському запалу, насмілювався заїхати аж під Моруа. Того саме ранку в яру на узліссі Горвеналь розсідлав свого коня і попасав його на молодій травиці, а в гаю під зеленим гіллям, на ложі із весняних квітів, Трістан держав королеву в міцних обіймах; обоє спали.

Зненацька Горвеналь почув голоси ловецьких псів: вони шалено гнали оленя, олень біг просто в яр. Здалеки, на полявині, з'явився мисливець, Горвеналь пізнав його: це був Генелон, чоловік, що його Трістан ненавидів понад усіх; один, без джури, стиснувши острогами закривавлені боки свого румака, затинаючи його гарапником по шиї, мчав він уперед. Притаївшись за деревом, Горвеналь чатував; прудко летить їздець, та не так прудко буде він вертатись.

Він зближається, Горвеналь вискакує зо своєї засідки, хапає коня за гнuzдечку, пригадавши в цю хвилину, скільки-то зла вчинив цей лукавець, убиває його, розрубуює на частини його тіло і йде пріч, несучи з собою одтяту голову. А там, на розкішній постелі з квіток, під наметом із гілля, Трістан і королева спали, тісно обнявшись. Горвеналь тихенько [88] підійшов до них із мертвою головою в руці. Генелонові доїжджачі, найшовши під деревом тулуб без голови, стратили тям; їм здалось, що Трістан женеться вже й за ними, і вони кинулись урозтіч, боячись неминучої смерті. Відтоді ніхто не важився полювати в тих пушах. Щоб звеселити серце своєму панові, коли той прокинеться, Горвеналь прив'язав мертву голову за волосся до жердини куреня так, що густе листя обвивало її навкруги.

Трістан пробудився — і бачить напівзаховану межі листям голову, що дивиться на нього. Він упізнав Генелона і встає, ужахнувшись, на рівні ноги. Але вчитель кричить йому: — Заспокойся, він мертвий. Я його вбив цією от шпагою. Сину мій, це твій ворог.

Врадувався тоді Трістан: той, кого він ненавидів, Генелон, уже неживий.

І от уже ніхто не насмілювався заходити до того дикого лісу: страх стояв там за сторожа, і закохані були там єдині господарі. Тоді ж то Трістан змайстрував лука і назвав його Несхибним: стріла з нього попадала в ціль, чи то була людина, чи звірина, і саме в те місце, куди хотілося влучити.

Це було влітку, сеньйори, в жнива, за який час після зелених свят. Пташки, сидячи на росяному гіллі, виспівували назустріч ранішній зірниці. Трістан вийшов із куреня, озброївся мечем, перевісив через плечі лука та й вирудився по здобич. Ще й вечір не настане, як його спіткає велике лихо. Ні, жодні в світі закохані не любилися так щиро, і жодні не заплатили такими муками за свою любов. Намучений [89] спекою, вернувся Трістан з полювання і обняв королеву, а вона:

— Друже, де ти був?

— Я ганявся за оленем, він утомив мене до краю. Глянь: з мене піт так і плється. Я хотів би лягти заснути.

Під наметом із зеленого гілля на постелі з свіжої трави Ізольда лягла перша.

Трістан ліг обіч неї, поклавши між нею й собою меч без піхов. На щастя собі, вони полягали як були, в одежі. У королеви на пальці був золотий перстень з чудовими смарагдами, весільний дарунок від короля; пальці її так схудли, що обручка ледве держалась. Вони спали обнявшись. Трістан одну руку поклав під голову милій, а другою міцно пригортав її прекрасне тіло; але уста їхні не торкалися одні одних. Ні вітру, ні шелесту навкруги. Крізь сплетене гілля сонячний промінь упав на Ізольдине обличчя, і воно сіяло, мов ясна крижинка.

Саме того ранку побережник, обходячи ліс, натрапив на пом'яту траву; то залюблені спочивали там напередодні. Не збагнувши, хто б то міг бути, побережник пішов слідом і натрапив на їхній намет. Він побачив, як вони сплять, пізнав і кинувся втікати, боячися страшного гніву розбудженого Трістана. Прибіг він просто до замку Тінтажель, що був за два льє (17) відти, і піднявся по сходах у королівський зал, де король творив суд у колі своїх васалів.

— Друже, пощо ти сюди примчав, та ще й такий задиханий, як псар, що довгий час гнався слідом за хортами? Може й ти маєш до нас яку скаргу? Хто тебе вигнав із мого лісу? [90] Побережник одкликав його набік і пошепки сказав йому:

— Я бачив королеву і Трістана. Вони спали. Я злякався.

— Де це було?

— Вони в курені, в лісі Моруа. Вони сплять обнявшись. Не гайся, як хочеш помститись.

— Іди, чекай мене на узліссі біля підніжжя Червоного Хреста. Гляди, ні перед ким не прохопись про те, що бачив. Я дам тобі золота й срібла скільки захочеш.

То побережник пішов і сів виглядати короля біля підніжжя Червоного Хреста. Прокляття шпигів! Але ж він і помер ганебною смертю, це ви зараз самі побачите. Король сказав осідлати коня, озброївся мечем і крадькома виїхав без слуг, без супутників із міста. Ідучи, пригадав він про ту ніч, коли зловив був свого небожа: яку ж тоді ніжність появилася до

Трістана яснолиця білява Ізольда! Аби-но застати їх несподівано, буде їм кара за їхні гріхи, буде їм помста за ганьбу та безчестя! Біля Червоного Хреста найшов він побережника.

— Іди попереду, веди мене швидко і просто.

Чорна лісова сутінь огорнула їх звідусіль. Виказник іде вперед, король за ним. Він надіється на свій меч, що не раз служив йому вірою й правдою. Так! Прокинеться Трістан, і один із них — котрий, то тільки господь відає,— упаде мертвий.

— Королю,— шепоче побережник,— уже близько.

Він підтримав йому стремено, а коня прив'язав за гнздекку до кислиці. Ще пройшли трохи — і враз на сонячній поляні побачили завітчане шатро з гілля. Король розстебнув свою мантию з щирозолотими застіжками [91] і одкрив тим свій прекрасний стан. Вихопивши меча з піхов, присягається він у своєму серці, що коли не вб'є їх, то помре сам.

Побережник пішов був за ним, але він дав йому знак вернутись.

Увійшов король під гіллясте шатро, розмахнувся гострим мечем... Яке ж то буде горе, коли він ударить ним! Але враз він примітив, що королевині уста не торкаються Трістанових і що меч без піхов лежить між ними. — Господи мій, що я бачу! — сказав він.— Чи слід же їх убивати? Скільки вже часу вони живуть у цьому лісі,— і коли б любилися безумною любов'ю, то не клали б між собою меча. А хіба не знає кожен, що покладений між двома тілами меч найвірніша охорона і запорука невинності. Безчесно кохаючись, вони не лежали б так непорочно. Ні, я їх не вбиватиму, це був би великий гріх. І якщо я розбудив би його і один із нас упав у двобої мертвий,— то довго про це говорили б люди, і сором упав би на нас. Але я зроблю так, щоб, прокинувшись, вони зрозуміли, що я бачив їх сонних і не хотів їм смерті, що господь їм прощає й милує їх.

Сонце крізь віти пекло біле Ізольдине личко, король узяв свої лямовані горностаєм рукавиці. "Це вона,— думалось йому,— це вона привезла мені їх з Ірландії". І він прилаштував рукавиці між листям так, щоб затінити королеву від проміння, потім тихенько зняв оздобленого смарагдами персня, що колись подарував королеві,— тоді насилу надіто його на палець, а тепер пальці були такі худі, що перстень відразу знявся. На місце його король надів свою каблучку — дарунок від Ізольди. Узяв він і покладеного між [92] закоханими меча,— так, це був той самий меч, котрий пощербився колись об Моргольтів череп,— поклав на його місце свого, вийшов із куреня, скочив на сідло і сказав побережникові:

— Утікай тепер, рятуйся як можеш!

А Ізольді приснився сон. Снилось їй, що вона в прегарному наметі серед лісу. Два леви кинулись на неї і почали між собою за неї битись... Зойкнувши, королева прокинулась: лямовані білим горностаєм рукавиці впали їй на груди. На той крик Трістан підвівся, хотів ухопити свого меча і враз, глянувши на золоту його головку, побачив, що це — королів меч. Королева також пізнала королевого персника. Вона скрикнула:

— Горе нам, горе! Король нас застав!

— Так,— відповів Трістан,— він забрав мого меча. Він був сам, він злякався й пішов шукати собі підмоги. Він вернеться і спалить нас перед усім народом. Утікаймо!

І, мало де відпочиваючи, попростували вони з вірним Горвеналем на уельську землю, аж до границь лісу Моруа. Яких-то мук завдало їм кохання!

10. Пустельник Огрін

Минуло три дні. Трістан довго ходив по лісі, висліджуючи раненого оленя. Настала ніч, і от у темряві густого лісу почав він собі роздумувати:

— Ні, король змилювався над нами не через те, що злякався. Він узяв мого меч, я спав, я був у його руках, він міг мене вбити одним ударом; навіщо б йому підмога? А якби він хотів узяти мене живого, то нащо було, забравши мого меч, лишати мені свого? Ні, я пізнав тебе, батьку мій! Не злякався ти, а ніжність і добрість заговорили в твоїм серці і сказали вибачити нашу провину. Вибачити? Але хто міг би, не накликаючи на себе ганьби, вибачити такий гріх? Ні, він не вибачив, а зрозумів. Він збагнув, що перед карним огнищем, у надбережній каплиці, у засідці на прокажених нам помагав і беріг нас бог. І Згадав він також хлопчика, що грав колись у короля біля ніг на арфу, і землю мою Лооннуа, яку я покинув для нього, і Моргольтів спис, і пролиту за нього кров. Він згадав, що я не визнав своєї вини, а марно вимагав правдивого суду і чесного поєдинку, і шляхетне серце дало йому зрозуміти те, чого інші люди не розуміють: не те, що він знає — він і знати не може — правду про наше кохання; але він вагається, надіється, він почуває, що я не сказав неправди, він хоче, щоб я став перед суд і оборонив себе. О добрий мій дядьку, перемогти з божої ласки у двобої, помиритися з вами, надіти знову для вас панцер і шолом! Але що я? Таж він забрав би королеву... А я б віддав? [95]

Чому, чому він не зарубав мене сонного? Ще недавно він гнав мене і переслідував, і я міг його ненавидіти: він віддав королеву хворим, вона більше не належала йому. Вона була моя. А тепер він, великодушний, пробудив у моєму серці давню ніжність і одвоював королеву. Королеву? Вона була королевою, живши в нього, а тут, у лісі, вона живе, як рабиня. Що зробив я з її молодістю! Замість пишних, прикрашених шовком світлиць я даю їй цю дику пущу; не в палатах, у вбогому курені живе вона; і це ж я її повів на таку тяжку путь! Господи милий, всесвітній володарю, молюся тобі й благаю: дай мені сили вернути Ізольду королю Маркові! Хіба вона не дружина його, вінчана по римському закону перед усіма значними панами Корнуельсу? І, обпершись на свій лук, довго тужив і сумував Трістан серед темного лісу.

У лісовій гушавині, де за огорожу був колючий терен, Ізольда Білокоса виглядала Трістана. У місячному промінні заблищав у неї на пальці золотий перстень, короля Марка дарунок. І вона помислила:

— Цю обручку надів мені любо та ґречно зовсім не той розгніваний чоловік, що віддав був мене прокаженим; ні, це добрий, ласкавий король, що, відколи я прибула в його країну, був для мене за друга й охоронця. Як любив він Трістана! Але я прибула — і що я вчинила? Трістанові треба б жити в королівському палаці і мати під своєю рукою сотню молодих вояків, які збройно служили б йому, шукаючи рицарської честі. Він би їздив од замку до замку, од баронства до баронства, здобуваючи славу й багатство. А через мене він забув ратну справу, через мене вигнано [96] його з королівського двору, через мене блукає він диким звіром по лісах!

Тут вона почула шелест опалого листя і тріщання сухих гілок: то вертався до неї Трістан. Як завжди, вийшла Ізольда йому назустріч; узявши в нього зброю, вона зняла Несхибний лук та стріли і одв'язала меч.

— Мила моя,— сказав Трістан,— це королів меч. Він мав нас убити, він пожалів і помилював нас.

Ізоolda взяла меча, поцілувала золоте його держальце, і Трістан помітив, що вона плаче.  
— Коли б я міг, любя, помиритися з королем Марком! Коли б він дозволив мені виявити на поєдинку, що я ніколи й на мислі не мав любити тебе безчесною любов'ю! Кожного рицаря від Лідана до Дюргама, що наважився б сказати проти мене слово, викликав би помірятися зо мною в чистім полі. А згодився б король залишити мене як свого дружинника,— і я вірно служив би йому, здобуваючи для нього, батька свого й пана, хвали і слави; оді-слав би мене, лишивши тебе при собі,— і я пішов би до Фризії (18) або Бретані з одним лише товаришем — Горвена-лем. Але скрізь я залишився б вашим, королево Ізоolda. Я про цю розлуку заговорив тільки через те, що вам довелося так довго терпіти зо мною тяжке й злиденне життя серед цієї пустелі.

— Трістане, згадайте про пустельника Огріна, що живе в гаю. Вернімося до нього, і, може, щирою молитвою ми виблагаємо прощення й ласки у нашого небесного владика. Ходімо, друже мій, вірний мій Трістане! [97]

Вони розбудили Горвеналя, Ізоolda сіла на коня, Трістан ішов поруч і вів його за повід, і так цілу ніч прямували вони востаннє любимими їм лісами, ні слова не говорячи. Вранці мандрівці мали перепочивок, а потім рушили далі і не спочивали вже, доки не дійшли до того місця, де спасався пустельник. На порозі своєї келії Огрін читав книгу. Побачивши їх іще здалека, він скрикнув привітно:

— Друзі мої! Як гонить вас кохання від одного нещастя до другого! Доки будете ви такі безумні? Будьте ж мужні, покайтеся!

А Трістан на те:

— Вислухайте мене, сеньйоре Огрін. Поможіть нам дійти до згоди з королем. Я віддам йому королеву, а сам удамся далеко, в Бретань чи у Фризію. Коли ж захоче король мати мене при собі,—я вернусь і праведно служитиму. Низько вклонившись доброму самотникові, Ізоolda сказала йому і своє скорботне слово:

— Не можу я далі так жити. Не кажу, що я каюся в любові моїй до Трістана, що я ремствую за любов його до мене. Ми покохались навіки. Але принаймні тіла наші повинні бути розлучені.

Спасенник заплакав і, ніби проказуючи молитву, сказав:

— Господи, владарю всесильний! Дяка тобі й хвала, що дав ти мені жити досі, щоб я врятував цих от нещасних. І він почав утішати та розважати їх мудрими речами, а потім приніс чорнило й пергамент і написав для Трістана листа до короля, де просив у того миру та згоди.

Коли він написав усі слова, що Трістан проказував, рицар запечатав листа своїм перснем. [98]

— Хто ж однесе цей лист? — запитав пустельник.

— Я його віднесу сам.

— Ні, сеньйоре Трістан, небезпечна це для вас путь. Я піду замість вас, я добре знаю всіх у замку.

— Облиште це, сеньйоре Огрін; королева зостанеться тим часом у вас, а я зо своїм конюшим, що стерегтиме мені коня, вируджусь увечері в дорогу.

Коли темрява огорнула пущу, Трістан і Горвеналя рушили. Біля тінтажельської брами Горвеналя залишився, а Трістан пішов далі. Нічна сторожа на мурах сурмила в свої сурми.

Він зійшов у рів і, наражаючись на смертельну небезпеку, пройшов у місто. Як колись, перескочив рицар через гострий частокіл саду, побачив знову мармуровий ґанок, джерело, велику сосну — і підійшов до вікна того покою, де спав король. Марк прокинувся.

— Хто ти, що кличеш мене уночі, в таку годину?

— Королю, це я, Трістан, я приніс до вас листа. Я залишаю його тут, на віконних ґратах. Скажіть прив'язати вашу відповідь до Червоного Хреста.

— На бога, любий племіннику, почекай мене.— Король вибіг на поріг і тричі гукнув у нічну темряву:

— Трістане! Трістане! Трістане, сину мій!

Але Трістан одбіг уже далеко. Він найшов свого конюшого і легко скочив на сідло.

— Безумної — мовив Горвеналь.— Не гайся, втікаймо швидше.

І вони знову вернулися до пустельника. Виглядаючи їх, Огрін молився, а Ізольда плакала.

#### 11. Небезпечний брід

Марк велів розбудити свого капелана і подав йому лист. Капелан розпечатав його і спочатку привітав короля в Трістановім імені, а потім, уміло розібравши написане, переказав, чого хоче Трістан. Марк послухав мовчки, радіючи в своєму серці, бо й досі любив він королеву. Потім він скликав щонайзначніших із-між своїх баронів і, коли вони зібралися і стишилися, мовив їм так:

— Сеньйори, ось лист до мене. Я король над вами, ви мої феодали. Послухайте, що тут написано, і порадьте, що мені чинити. Я вимагаю цього, бо ваш обов'язок — бути мені за порадників.

Капелан устав, розгорнув обома руками письмо і виголосив, стоячи перед королем:

— Сеньйори, передовсім Трістан посилає уклін і привіт королю і всьому баронству.

"Королю,— додає він,— коли я вбив дракона і здобув ірландську королівну, її віддано мені; вона була в моїх руках, але я не хотів її брати за себе, а привіз у вашу країну і віддав її вам. Та скоро ви взяли з нею шлюб, як лихі люди укрили і її й мене неправдою та ганьбою, і ви повірили їхнім наговорам. З великого пересердя, любий дядьку, ви хотіли без суду спалити нас на вогні. Господь, проте, змилювався над нами: наші молитви дійшли до нього, і він, праведний, врятував королеву, врятував і мене, коли я кинувся з високої скелі вниз. Що ж лихого вчинив я з того часу? Королева була віддана хворим,— я одбив її й забрав з собою: чи ж міг я не [101] допомогти їй, що без провини мала через мене вмерти? Я втік із нею в пущі; чи ж міг я, щоб вернути її вам, вийти з лісу і спуститись у долину? Хіба не веліли ви взяти нас живих або мертвих? Але й тепер, як завжди, я готовий, ясний королю, стати до бою з кожним, хто захоче, і довести, що ні я королеву, ні королева мене не кохали ганебним для вас коханням. Призначте поєдинок; я не боюсь жодного супротивника, і коли не зможу змити пляму з своєї честі — пошліть мене на огонь перед усіма вашими підданими. А як буде перемога, і ви знову візьмете до себе яснолицю Ізольду,— тоді ні один із ваших баронів не служитиме вам вірніше за мене. Не захочете ви моєї служби,— що ж: я перепливу море і піду служити королю Гавуа або королю фризів, і ви не почуєте ніколи про мене ні слова. Королю! Врадьте раду, і коли не дійдете ви до згоди, я одвезу Ізольду до Ірландії, звідки привіз її, вона королюватиме в своїй рідній землі".

Барони корнуельські, почувши, що Трістан ладен стати з кожним із них на поєдинок, такими словами заговорили до Марка:

— Королю, прийми до себе королеву. То нерозумні люди наговорили тобі на неї. А Трістан, Трістан нехай іде служити, як і сам він хоче, під королем Гавуа або королем фризів. Звели йому щонайскоріше привести Ізольду. Король запитав раз, і вдруге, і втретє:

— Чи не встане хто обвинуватити Трістана? Всі мовчали. Тоді він сказав капеланові:

— Напишіть-но мерщій листа, ви чули, що треба в ньому сказати. Не гайтесь же; Ізольда стільки зазнала лиха в таких [102] молодих літах! І нехай повісять тую грамоту на Червоному Хресті сьогодні-таки перед вечором. Швидше! Він додав іще: "

— Дopiшіть, що я посилаю обом їм привіт і любов. Ішлося до півночі, коли Трістан перейшов через Біле Поле, знайшов листа і приніс його нерозпечатаного до пустельника Огріна. Пустельник прочитав те писання: Марк ухвалив, порадившись з усіма баронами, взяти знову до себе Ізольду, але не залишав Трістана під своєю рукою; Трістанові належало за три дні привести королеву до Марка, що мав чекати їх біля Небезпечного Броду, а тоді помандрувати за море.

— Господи,— сказав Трістан,— яке ж це горе втратити тебе, мила моя та єдина! Проте — так треба; ти стільки через мене мучилась, тепер я можу тебе позбавити цих мук. Коли настане час нам розлучатись, я дам тобі дарунок, запоруку моєї любові. З невідомого краю, куди мушу виїхати, пришлю я до тебе посланця. Він скаже мені твою волю, і на перше твоє слово я примчусь із далекого краю. Ізольда зітхнула й промовила:

— Трістане, залиши мені пса свого Гюсдена. Ще не було на світі гончака, якого б так доглядали й шанували, як я його доглядатиму й шануватиму. Погляну на нього, згадаю тебе — і полегшає мені на серці. Милий мій, єсть у мене перстень із зеленого яспису; любиш мене — візьми його собі й носи на пальці. Коли прибуде посланець і говоритиме, що він од тебе, я не повірю доти, доки він не покаже цієї обручки. А як буде в нього твій перстень, то ні наказ королівський, ані його заборона не спинять мене, і я вволю все, що скажеш, чи то мудре, чи безумне. [103]

— Я оддаю тобі Гюсдена, моє серце.

— Коханий мій, натомість візьми цього персня. І вони поцілувалися в уста.

Лишивши залюблених у скиту, Огрін попрямував, обпираючись на посох, до міста Мон. Там накупив він усякого кольору тканин, горностаєвого хутра, шовку, пурпуру та багрянці, купив білішу за цвіт лілеї сорочку та ще й до всього того коня з золотою збруєю, що мав легку та тиху ходу. Люди сміялися, бачивши, як розкидає він на ці чудні для нього коштовні речі довго збирані й відкладувані гроші; але старий поклав на коня всі оті дорогі тканини та інші покупки і сказав, вернувшись до Ізольди:

— Одій ваша, королево, порвалася на лахміття. Прийміть ці дари, щоб кращою й пишнішою прибути до Небезпечного Броду. Боюсь лише, що вони вам не припадуть до смаку; я на цім не знаюся.

Тим часом король ізвелів оголосити по всьому королівству, що за три дні має стрітись коло Небезпечного Броду з королевою і помиритися з нею. Багато рицарів і дам зібралися туди призначеного дня, усім хотілось знов побачити королеву Ізольду, всі любили її, крім трьох обмовників, і досі ще живих.

Але із цих трьох один має вмерти від меча, другого прониже стріла, третій потоне; а побережника — його уб'є в лісі ударом своєї палиці Перініс Білявий Вірний. Так господь, що ненавидить усяке зло, помститься над ворогами закоханих.

Того дня, коли призначено зібратись коло Небезпечного Броду, увесь луг виблискував і вигравав, покритий пишними [104] наметами баронів. Лісом їхав Трістан з Ізольдою; боячися засідки, він надів під своє лахміття панцер. Раптом з'явилися вони на узліссі і побачили здалека короля Марка В колі його баронів.

— Люба моя,— сказав Трістан,— от і король, ваш володар, і його рицарі та слуги; вони прямують до нас; ще хвилинка, і нам уже не можна буде говорити між собою. Іменем господа всесильного і славного закликаю тебе: коли пришлю до тебе якого посланця, вчини, як я скажу.

— Любий Трістане, як тільки побачу я знову ясписового персня, то ні башти, ні мури, ані замки не стануть мені на заваді, і твоя воля буде вволена.

— Хай бог тобі віддячить за це, Ізольдо! Їхні коні йшли поруч: він міцно обняв її.

— Коханий,— мовила Ізольда,— вислухай останнє моє прохання; ти маєш виїхати звідси; почекай хоч кілька днів; сховайся десь і жди, поки не побачиш, як поводить ся зо мною король — гнівно, а чи ласкаво. Я тут сама одна: хто оборонить мене від лихих людей? Я боюсь! Побережник Оррі тебе переховає; прийди крадькома вночі до зруйнованого льоху: я пошлю туди Перініса сказати тобі, чи мене не кривдять!

— Ніхто не насміє, моя мила! Я сховаюсь у побережника Оррі. Якщо хто-небудь наважиться тебе скривдити, хай бережеться мене, як вражої сили!

От уже з'їхались, уклонилися одні одним. На постріл із лука вперед від своїх їхав бадьоро король, за ним Дінас із Лідана. Коли барони під'їхали до Трістана, він, держачи за поводи Ізольдиного коня, привітав короля і сказав: [105]

— Королю, вертаю тобі Ізольду Білокошу. Перед твоїми підданцями прошу тебе, дозволь мені оборонити свою честь і добре ім'я. Ніколи я не судився. Дозволь стати на судний поєдинок; переможуть мене — звели спалити в сірці; подолаю я — залиши мене при собі чи одішли із своєї землі. Ніхто не прийняв Трістанового виклику. Тоді Марк узяв із рицаревих рук поводи Ізольдиного коня і, припоручивши її Дінасові, од'їхав, щоб порадитися з баронами. Вельми зрадив Дінас, багато появив він шаноби та ґречності до королеви. Він зняв з неї препишну пурпурову мантию, і вродливе її тіло залишилося в тонкій шовковій одежі. Королева всміхнулася на спогад про старого пустельника, що не пожалував для неї своїх грошей. На цій дорогі шати, гнучкий та ніжний у неї стан, очі сяють, світле волосся полискує, як сонячне проміння. Побачили вороги королеву, вродливу та вшановану, як колись, і роздратовані під'їхали до короля. Саме в той час один із-між баронів, Андре де Ніколь на ім'я, намагався переконати його.

— Королю,— говорив він,— залиши Трістана при собі, тебе більше боятимуться й слухатимуть краще, коли під твоєю рукою буде такий рицар.

Говорячи так, він щодалі більше уласкавлював королеве серце. Але під'їхали лихі зрадники і сказали:

— Королю, послухай поради вірних твоїх слуг. На королеву наговорили неправди, ми з цим погоджуємось; але коли Трістан разом із нею увійде до твого замку, то люди почнуть говорити те саме. Хай краще Трістан виїде на який час. Запевне, прийде той день, що ти його знову покличеш. [106]

Так і зробив Марк: він ізвелів сказати Трістанові, щоб той покинув Корнуельс не гаючись. І от прийшов Трістан до королеви й короля попрощатися. Він зглянувся з Ізольдою.

Бачивши навколо себе людей, вона почервоніла. Жаль узяв короля, і він уперше мовив слово до небожа:

— Куди ж помандруєш ти в такому дранті? Візьми у моїй скарбниці скільки тобі треба золота, срібла, пістрявого та сірого хутра.

— Королю,— відповів Трістан,— нічого не візьму я. Піду з великою радістю послужу багатому королю фризів. Він натяг поводи, повернув коня й поїхав до моря. Ізольда дивилась йому вслід, доки він не зник у далечині. Почувши про згоду між королем, Трістаном та Ізольдою, старе й мале, жінки й діти юрмами висипали за місто Ізольді назустріч; жаль і туга брали їх за вигнанцем Трістаном, але з великою радістю вітали вони повернену свою королеву. Дзвонили в усі дзвони, улиці були приоздоблені зеленими вітами, шовками прикрашені; король, графи і принци складали королевий пишний супровід; замкові двері відчинено для всіх, бідний і багатий міг зайти в замок і бенкетувати,— і щоб одзначити цей день, король Марк, відпустивши на волю сто рабів, дав із власних рук рицарські мечі й панцери двадцятьом своїм конюшим.

Тим часом як настала ніч, Трістан, виконуючи свою обітницю, прийшов крадькома до побережника Оррі; той дав йому потаємний притулок у зруйнованому льоху. Начувайтесь, вороги Трістана!

## 12. Суд червоним залізом

Минув який час, і Деноален, Андре та Гондоїн зміркували, що їм нічого боятись: адже, напевне, Трістан живе за морем, у країні надто далекій, щоб досягти їх своєю помстою. Отож якогось дня, на влогах, коли король, дослухаючись до голосів своїх гончих собак, спинив коня на недавно розкорчованій полявині, усі троє підїхали до нього:

— Королю, вислухай нашу мову. Ти послав був королеву на страту без суду — це вчинок несправедливий; тепер без суду скасував свій вирок — і це також несправедливо. Вона нічим не виправдалась, і всі барони винуватять за це її і тебе. Порадь їй краще самій домогатись суду божого. Чи ж завадить їй, невинній, заприсягти на святих мощах, що ніколи вона не впадала в гріх? Чи ж боїться вона, невинна, узятись за розпечене на полум'ї залізо? Так велить звичай, і після цього легкого іспиту геть розсиплються давні здогади та підозри.

Гнівno одповів Марк:

— Хай поб'є вас сила божа, сеньйори корнуельські, що заповзялись ви вкрити моє ім'я соромом та ганьбою! Через вас я прогнав свого небожа: чого ж вам іще? Може, хочете, щоб я прогнав і королеву до Ірландії? Які нові скарги маєте ви мені занести? Хіба Трістан не ладен був захистити її проти колишніх обмов? Ставши їй за оборонця, він викликав вас на поєдинок, і всі ви це [109] чули; чому ж не вийшли проти нього з щитами й списами? Сеньйори, ви од мене домагаєтесь більше, ніж є на те право; начувайтесь ж,— той, кого я через вас вигнав, може вернутись на мій поклик!

Затремтіли страхополохи: їм привиділось, що Трістан уже вернувся, несучи їм кров і смерть.

— Королю, ми дали вам добру пораду, ми дбали про вашу честь, як то й належить вірним феодалам: та віднині будемо мовчати. Не гнівайтесь ж, верніть нам свою ласку й прихильність. Але король випростався на сідлі і скрикнув:

— Геть із моєї землі, зрадники! Не діждати вам моєї ласки й прихильності! Через вас

прогнав я Трістана; тепер ваша черга; геть із моєї землі!

— Гаразд, ясний королю! Замки у нас міцні, добре огорожені, поставлені вони на високих скелях і доступитись до них нелегко!

І, не попрощавшись, вони повернули коні й поїхали від короля.

Не чекав тоді король ні псів, ані ловчих, учвал погнав він свого коня до замку Тінтажель, сходами увійшов у зал, і здалека почула королева, як лунають його кроки по камінних тафлях. Вона встала, вийшла йому назустріч, взяла у нього, як завжди, меч і низенько вклонилася. Марк бере її за руку й підводить,— а Ізольда, глянувши на нього, помітила, що його благородне обличчя темне від гніву: таким бачила вона короля, коли стояв він, оскаженілий, біля карного вогню. ]110]

"Лихо мені,— подумала вона,— мого друга впіймано, король зловив його".

Серце похололо їй у грудях, і вона, не кажучи ні слова, впала до ніг королеві. Марк обняв її й ніжно поцілував; вона поволі очутилась.

— Мила, що в тебе за горе?

— Королю, мені страшно: гнів побачила я на вашому обличчі!

— Я сердитий вернувся з полювання.

— Королю, певне, ловчі не догодили вам, та чи ж варто це так брати до серця?

Марк усміхнувся на те:

— Ні, люба, не ловчі мої мене розсердили, а три поклепники, що здавна нас ненавидять: ти їх знаєш — Андре, Деноален і Гондоїн. Я вигнав їх із своєї землі.

— Королю, що вони насмілились говорити на мене?

— Хіба тобі не байдуже? Я ж прогнав їх.

— Кожен має право, королю, казати те, що він думає. Але й я маю право знати, в чому ж мене винувачено. А від кого ж я про це дізнаюсь, як не від вас? Я сама одна в цьому чужому краю, і ніхто, крім вас, мене не захистить.

— Гаразд. Вони гадають, що тобі слід виправдатись на суді божім, на іспиті розпаленим залізом. Королева,— кажуть вони,— королева сама була повинна б вимагати суду. Для невинних цей іспит не страшний. Чому б же їй не стати на його? Господь — праведний суддя: він навіки розвіє давні підозри... Ось як вони говорили. Та менше з тим. Я вигнав їх, кажу тобі.

Ізольда затремтіла і скинула очима на короля: [111]

— Королю, скажи їм вернутись до твого двору. Я виправдаю себе присягою.

— Коли?

— Десятого дня.

— Це короткий час, мила моя.

— Ні, дуже довгий. Але прошу вас закликати короля Аргура з сеньйором Говеном, з Жірфле, з сенешалем Ке і сотнею рицарів; нехай прибудуть вони до границі вашої землі, на Біле Поле, на берег річки, де межує Ар-турове королівство з вашим. Перед ними зложу я присягу, а не тільки перед вашими баронами: ваші-бо барони вимагатимуть ще нового для мене іспиту, і ніколи не буде краю нашим мукам. Але вони не зважаться на це, коли король Артур та його рицарі будуть мені за рукоїмців. Їдуть Маркові герольди, поспішають, а Ізольда тим часом посилає тайкома слугу свого вірного Перініса Білявого — розказати Трістанові, що сталося. Перініс полинув лісами й борами, минаючи протоптані стежки, і

ді-старся, нарешті, до побережникової хатинки, де уже не день, не два чекав на нього Трістан.

Тут він повів Трістанові новину, розказав, яке то нове лихо задумали лукаві барони, і ознайомив, коли й де саме має відбутися суд.

— Сеньйоре, пані моя просить вас призначеного дня прибути в одежі пілігрима (20), так переодягтись, щоб ніхто вас не пізнав, без жодної зброї, на Біле Поле. Щоб дістатись на місце суду, їй треба буде перепливати річку човном; на тім березі — там буде король Артур із своїми рицарями — ви маєте її чекати. Тоді, певна річ, ви зможете їй допомогти. [112] Жах бере мою пані, коли здумає вона про судний день; проте вповає вона на бога, бо він же допоміг їй вирватись із рук прокажених.

— Вернися до королеви, славний мій, любий друже Перініс. Скажи їй, що я вволю її бажання.

Слухайте ж, сеньйори. Коли вертався Перініс до Тінтажеля, він примітив у лісовій гушавині того самого побережника, що колись, натрапивши на поснулих Грістана та Ізольду, виказав на них королю. Якось, напідпитку, він роздзвонив про свій зрадницький вчинок. Саме в той час, коли Перініс їхав од Трістана, він вирих у землі глибоку яму і мудро вкривав її гіллям, щоб ловити вовків та вепрів. Побачивши, що королевин слуга кидається на нього, побережник хотів був утекти. Та Перініс загнав його на край вовчої ями.

— Навіщо утікати тобі, королеви своєї зраднику? Залишись тут, біля могили, що сам ти собі викопав. Засвистіла, крутнувшись у повітрі, тяжка палиця — і розбилася разом з черепом, а Перініс Білявий Вірний штовхнув тіло обмовника ногою в глибоку, прикриту гіллям яму.

Призначеного для суду дня король Марк та Ізольда з баронами корнуельськими, з пишним почтом прибули на Біле Поле і спинилися край річки, а рицарі короля Артура, зібравшись по тому боці, привітали їх своїми ясними корогвами. Перед ними, сидячи на крутому березі, убогий пілігрим, в обвішаному ракушками та скойками плащі, простягав [113] свою дерев'яну мисочку і пронизливим та жалібним голосом просив милостині.

Корнуельські човни простували через воду, гонені веслами. Коли вони мали вже причалити, Ізольда запитала рицарів, що були при ній:

— Панове, як же ступить мені на берег, не замастивши своєї довгої одежі в цьому болоті? Треба б, щоб хтось із перевізників допоміг мені.

Один із рицарів гукнув на пілігрима:

— Ану-бо, друже, підікни свого плаща, увійди в воду і перенеси королеву, коли тільки не боїшся ти, немощний, впасти по дорозі.

Той узяв королеву на руки. Вона шепнула йому потихеньку: "Милий мій,— а потім ще тихше:— Упади на пісок". Він дійшов до берега, спіткнувся і впав, стискаючи королеву в обіймах. Конюші та моряки, ухопивши весла й корабельні гаки, кинулися навздогін нещасному жебракові.

— Облиште його,— сказала королева,— певне, довга подорож по святих місцях так знесилила його.

І вона зняла з себе дорогу прикрасу щирого золота і кинула її пілігримові.

Перед Артуровим наметом, на зеленій мураві, розстелили тим часом дорогі нікейські шовки (21) і розклали на них святі мощі, вийняті з кіотів та ковчежців. На сторожі стояли

там сеньйори Говен, Жірфле та сенешаль Ке. Помолившись богу, королева зняла у себе з шиї та з рук коштовні оздоби і роздала їх старцям; зняла вона й пурпурову мантию і покривало з тонкого серпанку і теж віддала; [114] усе, що було дорогого в її одязі, і навіть черевички, цяцьковані самоцвітами, віддала королева — і зосталася перед обома королями тільки в безрукавій сорочці, з оголеними руками, з босими ногами. Барони навколо дивились і плакали. Недалеко від мощів палав уже вогонь. Тремтячи, простягла вона руку до святих реліквій і промовила:

— Королю землі Логр, і ти, корнуельський королю, пане Говен, пане Ке, пане Жірфле, і всі ви, що стали мені за рукоїмців, цими святими тілами всіх святих присягаюсь, що ніколи жоден— чоловік, од жінки народжений, не мав мене в своїх обіймах, окрім короля Марка, мого владаря, та вбогого прочанина, що оце перед вашими очима впав зо мною на пісок. Чи досить такої присяги, королю Марку?

— Так, королево, і нехай господь явить свій праведний суд.

— Амінь,— сказала Ізольда.

Бліда та стурбована, вона, хитаючись, підійшла до огнища. Всі мовчали; залізо було вже червоне. Тоді розгорнула вона своїми голими руками жар, взяла пекучу залізну штабу і пронесла її дев'ять кроків; потім кинула, простягла схрещені руки і показала свої долоні. Всі побачили, що тіло її здоровше, як слива на дереві, що не попекло й не знівечило його гаряче залізо. Тоді з усіх грудей вирвалася голосна хвала господові (22).

### 13. Солов'їні співи

Коли Трістан вернувся в побережникову хатину, кинув у куток патерицю і зняв пілігримську одягу,— він добре збагнув у своєму серці, що наспів день виконати сказане Маркові слово: покинути корнуельську землю. Чого ж він іще гаявся? Королева виправдалась, і король знову її любить ніжно та шанобливо. До того ж Артур узяв би, коли треба, її під свій захист, і ніхто не зважився б на неї наговорювати. Навіщо ж довше блукати по околицях Тінтажеля? Цим він тільки наражає себе на небезпеку, себе й побережника, цим тільки порушує Ізольдин спокій. Так — пора виїхати. Так, це востаннє, в одязі прочанина, на Білому Полі, мав він у своїх обіймах прекрасне тіло Ізольди Злотокосої.

Ще три дні вагався й перечікував він, не маючи сили розлучитися з краєм, де жила королева. Та четвертого дня попрощався з побережником, що прийняв був його до себе, і сказав Горвеналеві:

— Учителю, час рушати в далеку дорогу, їдьмо до Уельсу. Вони виправились, сумні та невеселі, серед темної ночі. Та путь їм лежала біля того саду, огороженого частоколом, де виглядає, було, Трістан свою кохану. Ніч була ясна та зоряна. Там, де дорога зверталась, недалеко від огорожі, побачив він у місячному сяйві могучий стовбур великої сосни.

— Учителю, почекай на мене в ближньому лісі; я буду там незабаром. [117]

— Куди ж ідеш ти? Безумне, ти знову шукаєш своєї смерті?

Але Трістан перескочив уже через частокіл. Він підійшов під велику сосну, до мармурового водозбору. Та навіщо б тепер кидати трісочки та дрібний хмиз у бистре джерело?

Однаково Ізольда вже не вийде! Легкими та обережними кроками ступивши на ті сходи, де ходить, було, сама королева, він, одважний, закрався до замку.

Спав у світлиці король Марк, та не спала в його обіймах королева Ізольда. Зненацька крізь

відчинене вікно, де грало місячне проміння, залетіла соловейкова пісня. Слухає Ізоolda дзвінкий голос, що од його чарів умліває ніч; далі підвелась, така смутна та скорботна, що найжорстокіше серце, серце злого вбивці, стиснулося б, на неї дивлячись. "Звідки цей голос?" — думає королева. І раптом догадалася: "Ох! це ж Трістан! Отак само в лісі Моруа співав він по-пташиному, мене розважаючи. Він од'їздить, і це останній його привіт. Як же жалібно він тужить! Немов і справді соловей, що сумно прощається з літом. Прощай, милий мій, ніколи вже не почую я твого голосу!" Ще палкіше заливається пісня.

— О, чого ж благаєш, чого хочеш ти? Щоб я вийшла? Ні, згадай про Огріна, пустельника, згадай про нашу присягу. Мовчи, смерть на нас чигає... Але що смерть! Ти мене кличеш, ти мене бажаєш,— іду, милий!

Вона випручалась потихеньку з королевих обіймів і накинула підбитий сірим хутром плащ на тіло, майже зовсім голе. Їй треба було перейти сусідньою кімнатою, де щоночі десять рицарів стояли по черзі на сторожі: п'ятеро спить, [118] а п'ятеро, озброївшись, охороняє вікна й двері. Та, на щастя, цим разом рицарі поснули, п'ять на ліжках, а п'ять на підлозі. Королева переступила через їх розкинуті тіла, взялася за двері; задзвеніло у дверях кільце, але жоден із охоронців від того не прокинувся. От вона вже за порогом — і співець замовк.

Під деревами, ні слова не кажучи, він притис її до грудей; руки їхні палко сплелися круг тіл, і аж до світанку, ніби зв'язані, вони не розімкнули обіймів. Не зважаючи на короля й на дозорців, закохані цілувались та милувалися.

Ця ніч сп'янила їх. Якраз тими днями король виїхав із Тінтажеля — творити суд у Сен-Любені. Трістан вернувся знову до Оррі і щоранку, безумний, при сонячному світлі зважувався підходити садом до жіночих покоїв. Один із рабів застав їх і побіг сказати про це Андре, Деноаленові та Гондоїнові.

— Сеньйори, ви думали, що звіра вигнано, аж він знову вернувся.

— Хто?

— Трістан.

— Коли ти бачив його?

— Цього ранку. Я його добре впізнав. Ви так само можете взавтра, удосвіта, побачити, як іде він з мечем, луком та двома стрілами в руках.

— Де саме?

— Я знаю таке вікно. Але коли я вам покажу його, що ви мені за це дасте?

— Марку срібла, ти будеш багатим селянином. [119]

— То слухайте ж,— каже раб,— можна заглянути до королеви в кімнату крізь узьке вікно вгорі, що міститься дуже високо. Проте велика запона, розіп'ята в світлиці, закриває його. Нехай завтра котрий із вас закрадеться тихенько в сад, зріже там довгу тернову гілку, загострить її на кінці, підлізе до високого вікна і ввіткне гілку в тканину. Тоді вже можна буде йому легенько одвернути запону, і ви можете спалити моє тіло, сеньйори, коли не побачите крізь отвір того, що я вам кажу.

Андре, Гондоїн і Деноален почали міркувати, кому з них першому має належати приємність цього видовища, і згодились, нарешті, на тому, що перший буде Гондоїн. Після цього вони розійшлись, щоб другого дня, вдосвіта, знову зустрітись. Другого дня, вдосвіта, будьте обачні, славні сеньйори, бійтеся Трістана!

Ще темна була ніч, як Трістан вийшов із побережникові хати, крадучись поміж колючими тернами до замку. Аж ось виглянув він із чагарника — і побачив крізь віти Гондоїна, що простував кудись із свого дому. Трістан кинувся знову в кущі і притаївся в гущавині. — Господи! Зроби так, щоб він не помітив мене до слушної хвилини!

Вихопивши меч з піхов, він чатував, але сталось так, що Гондоїн пішов не тією дорогою. Трістан вийшов із гущавника на поляну, натяг лука, виміряв, та жаль! Стріла не могла б уже досягти ворога.

В цю саму хвилину з'явився в далечині Деноален. Він тихо їхав з гори лісовою стежкою на невеликому вороному інохідцеві, два великі пси бігли за ним. Сховавшись за [120] яблунею, Трістан уважно підстерігав його. Бачить — той напускає хортів на вепра, що заліг у переліску. Та перше ніж виженуть вони кабана з його берлоги, хазяїн їхній — Деноален — дістане таку тяжку рану, що жоден лікар її не вигоїть. От уже порівнявся він з Трістаном. Трістан скинув з себе плащ, плигнув із засідки на доріжку і зненацька став насупроти свого ворога. Той хотів утекти, та де там! Не встиг він навіть крикнути: "Ти поранив мене!" І от упав Деноален з коня, а Трістан одтяв йому голову, обрізав кучері, що спадали йому на обличчя, і сховав собі під одягу: хотів він їх показати Ізольді і втішити цим серце своєї коханої. "Шкода, — подумав він, — що Гондоїн вислизнув із моїх рук, а то б і йому я так само заплатив". Він обтер меч, вклав його в піхви, накрив закривавлене тіло колодою, натяг собі на голову відлогу та й рушив далі, поспішаючи до милої. Гондоїн попередив його: він був уже біля Тінтажеля. Вилізши на високе вікно, він увіткнув у запону тернову гілку, розсунув обережно полотнище її на обидва боки та й заглядав у гарно прибрану, завітчану світлицю. Спершу не бачив нікого він, крім Перініса; потім з'явилася Бранжієна з гребінцем у руці: хвилину тому вона розчісувала золотоволосу королеву. Аж ось увійшла й Ізольда, а за нею Трістан. В одній руці його був гнучкий лук та дві стріли, у другій — довгі пасма чоловічого волосся. Одкинувши відлогу, він спинився перед королевою, ставний та вродливий. Ізольда Білява привітала його, вклонилася і — раптом випростуючись і підіймаючи до нього голову, помітила на запоні тінь од Гондоїнової голови. Трістан каже їй: [121]

— Бачиш ці гарні кучері? Це Деноаленове волосся. Я помстився над ним за тебе. Вже ніколи не доведеться йому ні купувати, ні продавати щита й меч.

— Гаразд, сеньйоре, але натягніть лука, прошу вас, я хотіла б побачити, чи добре він натягається.

Трістан, здивований, натяг лука: він не міг збагнути, до чого йдеться. Ізольда взяла одну стрілу, поклала її на тятиву, спробувавши, чи тятива міцна, і сказала потихеньку та сквапливо:

— Я бачу річ, що не подобається мені. Націляйся добре, Трістане!

Він став, приготувався, глянув угору й побачив на запоні тінь Гондоїнової голови.

— Хай господь скерує цю стрілу! — мовив він, повернувся до стіни й вистрелив.

Засвистіла в повітрі довга стріла, прудкіша за ластівку й за кібця, — і влучила зрадникові просто в око; пронизавши, немов яблуко, мозок, вона спинилась, тремтячи, в черепі. Не зойкнувши, не скрикнувши, упав Гондоїн униз, на гострий частокіл.

Тоді Ізольда сказала Трістанові:

— Втікай тепер, любий мій! Ти ж бачиш, вороги наші дізнались, де ти переховуєшся. Андре

лишився живий, він викаже королю, небезпечно тобі zostаватись у побережника в хатині! Утікай, друже, Перініс Вірний заховає цей труп у лісі, і король ніколи не довідається про нього. А ти — ти покинь цю країну, рятуй себе, рятуй мене!

— Як же я житиму?—відповів Трістан.

— Правда, друже Трістане, тісно й міцно зв'язане твоє [122] життя з моїм. А я як житиму? Тіло мов' застається тут, серце ти забираєш із собою.

— Ізольдо, дорога моя, я їду, їду, не знаю сам куди. Але як побачиш ти знову ясписового персня — чи вволиш тоді мою волю?

— Так, ти це знаєш, коли я побачу знову ясписового персня, то ні башти, ні мури, ні заборони королівські не вдержать мене, і я виконаю бажання мого коханого, однаково — мудре чи безумне.

— Мила, хай воздасть тобі за це господь, народжений у Віфліємі.

— Хай господь тебе береже, милий!

#### 14. Чарівне брязкальце

Трістан виїхав до Уельсу, в землю благородного герцога . Жілена. Герцог був молодий, могутній, добрий та милостивий; він прийняв його як бажаного гостя і доклав усіх сил, щоб ушанувати й розвеселити його; та ні герці рицарські, ні пишні учти не могли розвіяти Трістанової журби. Одного разу сидів він обіч герцога — а на серці було так тяжко, що, сам того не помічаючи, він усе зітхав. Герцог, хотівши розважити його, звелів принести найулюбленішу свою забавку, що дивними чарами веселила йому під сумну годину очі й серце. На столі, покритому розкішним пурпуром, посаджено його песика, Пті-Крю. Це був зачарований песик: його привезли колись герцогові з острова Авал-лона, це був подарунок від феї на знак любові й приязні. Немає слів списати красу його та втішність. Шерсть на ньому грала стількома барвами, що ніхто не міг би сказати, який саме песик на масть; спочатку здавалось, що шия в нього біліша за сніг, озадок зеленіший від листя конюшини, один бік червоний, як багрянець, другий жовтий, як шафран, живіт лазурово-блакитний, спина рожева; але, придивившись довше, ви б помітили, що всі ці кольори починають мінятись і танцювати в очах, один одного заступаючи — біле, зелене, жовте, голубе, пурпурове, темне й світле. На шиї мала дивна собачка підвішене за золотий ланцюжок брязкотельце; воно бриніло так весело, чисто, ніжно, що серце Трістана, слухаючи його, розчулилось і заспокоїлось, а печаль уцухла. Зникло з пам'яті лихо, що [125] зазнав вій ради королеви; таку-бо дивну силу мало теє брязкотельце: серце, чуючи його ніжний, чистий та веселий бренькіт, забувало про все горе. Охоплений чарами, гладив і пестив Трістан чарівну тваринку, що втишувала всі його муки і що мала шерсть м'якшу за єдваб, і думав: от би був дарунок для Ізольди! Та що ж робити! Герцог Жілен любив собачку над усе, і ніхто б не міг взяти її в нього ні хитрощами, ані лестощами. Одного дня каже Трістан до герцога:

— Ласкавий пане, яку нагороду дали б ви тому, хто звільнив би вашу державу від велетня Ургана Кошлатого, що такою тяжкою даниною хоче вас обкласти?

— Правду скажу тобі: я б дав переможцеві вибрати з-між моїх скарбів те, що він вважає за найкоштовніше. Та ніхто не зважиться піти на велетня.

— Чудні слова! — відповів Трістан.— Таж лише подвиги дають країні щастя й добро, і за все золото Мілана я не відмовлюсь поборотися з велетнем.

— Що ж,— каже герцог,— хай господь, народжений од дів, буде з тобою на полі битви і оборонить тебе від смерті. Трістан напав на Ургана-велетня в його печері. Довго й затято бились вони. Нарешті мужність пододала силу, спритний меч— тяжку булаву,— і Трістан, одрізавши у велетня правий кулак, приніс його до герцога.

— Сеньйоре, в нагороду ви обіцяли дати мені що захочу: подаруйте мені Пті-Крю, улюбленого вашого песика.

— Друзе мій, чого ти просиш? Залиши його мені, візьми собі краще мою сестру й половину моєї землі.

— Сеньйоре, сестра ваша гарна, і гарна ваша земля; але [126] я бився з велетнем Урганом лише для того, щоб здобути вашого чарівного песика. Згадайте свої обіцянки! — Що ж, візьми його, але знай, що ти забираєш од мене мою радість і втіху.

Трістан доручив собачку уельському жонглерові, хитрому та мудрому, і той привіз її до корнуельської землі. Він приїхав до Тінтажеля і віддав Пті-Крю Бранжієні. Дуже зраділа королева, дала в нагороду жонглерові десять марок золота і сказала мужеві, ніби королева Ірландська, мати її, прислала цей дорогий подарунок. Вона звеліла майстрові-золотникові зробити для собачки оздоблену золотом та самоцвітами клітину і скрізь, куди тільки йшла, носила за собою дивне звірятко на спомин про милого. Гляне на песика — і сум, печаль та журба зникають геть із серця. Спершу королева не могла збагнути, що воно за чудо: коли їй так радісно та мило дивитись на песика, то це,— гадала вона,— запевне тому, що його прислав Трістан; думаючи про коханого, вона заспокоюється і втішається. Та одного дня зрозуміла, що то чари і що йдуть вони од дивного брязкальця.

"О! — помислила Ізольда.— Чи годиться ж, що я тут розважаюсь, коли Трістан, нещасний, горює на чужині? Він міг би залишити при собі зачарованого песика і забути про все лихо й журбу; та ні, ґречний та милий, він волів прислати його мені, дати мені радість і собі zostавити скорботу. Не гаразд буде, щоб я на таке згодилась; Трістане, я бажаю мучитись доти, доки мучишся ти". Вона взяла чарівне брязкальце, подзвонила ним востаннє, тихо одв'язала його і крізь відчинене вікно кинула в море. [127]

#### 15. Ізольда Білорука

Закохані не могли ні жити, ні вмерти одне без одного. Розлука — це було не життя й не смерть, але життя й смерть разом. Мандруючи по морях, островах і дальніх землях, хотів Трістан утекти од свого лиха. Він одвідав свою рідну землю Лооннуа, де Рогальт Вірне Слово прийняв свого сина, плачучи від надміру ніжності; та не міг тут рицар жити спокійно і поїхав далі королівствами і герцогствами, шукаючи пригод та подвигів: із Лооннуа до фризів, од фризів до Гавуа, Німеччини та Іспанії. Багатьом володарям служив, багато славних діл учинив, та два роки не мав жодної звістки із Корнуельсу: ні друга, ані листа не прибувало звідти.

Тоді спало йому на думку, що Ізольда не любить уже його, забула про нього.

І от сталося так, що, мандруючи з одним лише Горвена-лем, потрапив він до Бретані. Вони їхали спустошеною, зубожілою рівниною: скрізь розвалені стіни, села без людей, знищені огнем поля, по вугіллю та попелу ступали їхні коні. Серед цієї пустині подумав Трістан:

"Стомився я, зморився. Навіщо мені всі оті пригоди? Дама моя далеко, і ніколи я її не побачу. Чому — от уже два роки минуло — не послала вона шукати мене по чужих

землях? Та й жодної вісточки від неї нема. В Тінтажелі король шанує її, служить їй; вона живе радісно. Певне діло, брязкальце чарівної собачки добре втішає її. Вона забуває мене, і що їй до колишніх радощів і колишньої журби, [129] що їй до того нещасного, хто блукає тут, по оцій спустошеній землі! А я, невже я ніколи не забуду тієї, що забула мене? Невже ніхто не заспокоїть, не розвіє мого горя ? "

Два дні їхали Трістан та Горвеналь полями й селищами, ніде не здибавши ні людини, ні півня, ані пса. Третього дня, в годину ранішньої молитви, наблизились вони до пагорка, де стояла старенька каплиця і — недалечко від неї — виднілося житло пустельника. На пустельникові не було тканой одежі: він ходив загорнутий у козину шкуру, з кострубатою шерстю на спині. Простягтись на землі, з голими ліктями й колінами, він молився Марії-Магдалині, благав послати йому дохожі до бога молитви. Він привітав прибулих і, поки Горвеналь ставив на місце коні, поміг Трістанові зняти з себе лицарський обладунок і зготував дещо попоїсти. Не поставив він делікатних страв, а пригостив лише хлібом із ячмінної муки, змішаної з попелом, та ще почастував криничною водою. По вечері, коли вже зайшла ніч, всі троє сіли круг огню, і Трістан запитав, що це за сплюндрована країна. — Шановний сеньйоре,— відповів пустельник,— ця земля зветься Бретань, а належить вона герцогу Гоелеві. Колись це була прегарна країна, з розкішними луками і родючими ланами; скрізь були млини, яблуневі садки, хутори. Та граф Ріоль Нантський знищив це все; його здобичницькі загони все пустили на попіл, все пограбували. Тепер люди його багаті надовго. Така вже війна, нічого не вдієте.

— Брате,— мовив Трістан,— чому ж граф Ріоль та покривдив вашого пана Гоеля? [130]

— Я розкажу вам, сеньйоре, з чого пішла війна. Знайте, що Ріоль був васалом герцога Гоеля. А в герцога є дочка, над усі королівські дочки найкраща. От граф Ріоль і хотів узяти з нею шлюб. Але батько не захотів віддавати її за свого васала, і граф Ріоль намагався взяти її силою. Багато людей полягло через цю зваду.

— Чи може герцог Гоель провадити далі війну? — запитав Трістан.

— Тяжко йому, сеньйоре. А проте останній його замок, Карге, ще не піддався, бо міцні його мури і міцне серце у герцогового сина, славного лицаря Кагердена. Та вороги тісно оточили його, морять хоробрих голодом... Як же їм довго встояти?

Трістан запитав тоді, чи далеко до замку Карге.

— Усього дві милі звідси, сеньйоре.

Вони розійшлись і послули. Вранці, після того як спасенник помолився і вони розділили між собою ячмінний з попелом хліб, Трістан попрощався з чесним дідусем і взяв просто на замок Карге. Під замковими мурами він побачив людей, що стояли на чатах, і спитався, де герцог. Гоель був серед цих людей, а також син його Кагерден. Тоді Трістан мовив:

— Я Трістан, король Лооннуа, а Марк, корнуельський король, доводиться мені дядьком. Я довідався, сеньйоре, що ваші васали кривдять вас, і прийшов вам на допомогу.

— Шкода, сеньйоре Трістан! їдьте своєю дорогою, і нехай вас бог благословить за вашу добрість. Чим ми вас тут приймемо? У нас нема вже ніяких харчів, вийшло все жито, zostалися тільки боби та ячмінь. [131]

— Байдуже! — каже Трістан. — Я живився в лісі протягом двох років травою, корінням та дичиною, і це життя було мені до вподоби. Звеліть одчинити мені браму. Кагерден сказав тоді:

— Прийміть його, батьку, коли він такий одважний, і хай він розділить з нами наше щастя і наше нещастя. З великою шанобою прийнято Трістана. Кагерден показав своєму гостеві міцні замкові мури й головну башту, оточену меншими, дерев'яними, де за високим частоколом чатували стрільці-лучники. З бійниці побачив Трістан і розкинуті в далечині герцога Ріоля шатра та намети. А як вернулись вони до замкових дверей, Кагерден сказав Трістанові: — Тепер, любий друже, ходімо до світлиці; там моя мати і моя сестра. Взявшись за руки, ввійшли вони обоє в жіночу кімнату. Мати й дочка сиділи на килимі, гаптували золотом англійську тканину і співали пісні про те, як вродлива Доета виглядала під кущем білого терну милого свого Доона, що десь забарився. Трістан з ними привітався, привітали й вони його, і обидва рицарі сіли. Кагерден, показуючи на єпітрахиль, що вишивала мати, сказав:

— Гляньте, друже Трістан, що за рукодільниця моя неня! Як прегарно вміє вона оздоблювати єпітрахилі та ризи, щоб давати їх на бідні монастирі! А як швидко снуються золоті нитки у руках моєї сестриці, квітчаючи білий шовк! Далебі, сестро, даремно люди звуть тебе Ізольту Білоруку!

Трістан, почувши ім'я молодої дівчини, усміхнувся і глянув на неї ніжніше. [132]

Граф Ріоль став табором на три милі від Карге, і чимало днів пройшло, а люди герцога Гоеля все не зважалися напасти на нього, вийшовши з фортеці. Але тепер сталося по-іншому. Другого ж дня Трістан, Кагерден і дванадцяттеро молодих рицарів вирушили із Карге, в шоломах та панцерах, і проїхали сосновим бором до ворожих шанців; зненацька вискочивши з гущавини, вони одбили одну з підвід графа Ріоля, навантажену різними припасами. З цього дня, усе підіймаючись на інші воєнні хитрощі, вони щоразу грабували й пљондрували його шатра, що недбала коло них була сторожа, нападали на його обоз, ранили й вбивали його людей,— ніколи без здобичі не вертались до Карге. Велика постала тоді приязнь між Трістаном та Кагерденом, і заприсягли вони бути вірними друзями й побратимами. Ніколи, як розкаже вам ця повість, вони не зламали цього слова. Одного разу, вертаючись з якогось наскоку, вони розмовляли про рицарство та про слугування дамам; Кагерден раз у раз вихваляв своєму дорогому товаришеві сестру свою Ізольту Білоруку, щирю та вродливу. Якось рано-вранці, ще й сонце не сходило, вартовий з великим поспіхом збіг із башти і побіг по замкових кімнатах, кричачи:

— Сеньйори, ви надто міцно спали! Вставайте, Ріоль іде на нас!

Рицарі й городяни озброїлись і вибігли на вали; глянувши в долину, вони побачили, як виблискують шоломи, мають корогви; усе військо Ріолеве йшло, дотримуючи ладу, на їхній замок. [133]

Герцог Гоель і Кагерден зараз же вишикували перед ворітьми перші лави рицарів. Коли між двома військами було не далі як на вистріл із лука, рицарі стиснули острогами коней і помчали зо списками в руках уперед,— а стріли сипались на них, як квітневий дощ. Трістан і собі озброївся разом з тими, кого вартовий розбудив пізніше. Одягши на себе всю рицарську справу, в пишнім жупані, узьких чоботях з золотими острогами та в панцері, він приладнав шолом до прилбиці, скочив на коня і пустив його вчвал просто на ворожу силу. Він держить щит перед грудьми і голосно гукає: "Карге!" і мчить проти Ріолевого війська. Та й пора вже була: уже люди герцога Гоеля відступили аж до частоколу. Що ж то за любо було подивитись, як падали коні й поранені васали, як тiali й рубали молоді рицарі, як

закривавилася під їхніми ногами трава! Кагерден одважно спинився перед усіх: він примітив, що проти нього виїздить хоробрий барон, брат графа Ріоля. Вони зіткнулися з опущеними списами, і нантський рицар зламав свого, не вибивши Кагердена із сідла; а Кагерден загнав своєму супротивникові гострий булат глибоко, аж по самий військовий значок, у бік. Похитнувся той на сідлі, пустився стремен і впав. На братів крик помчав проти Кагердена, пустивши поводи, Ріоль. Але Трістан загородив йому дорогу. Вдарили обидва разом — і Тріс-танів спис зламався йому при руках, а Ріолів, улучивши в груди Трістанового коня, ввійшов у тіло і звалив коня мертвого на траву. Трістан зараз же скочив на рівні ноги і, розмахуючи блискучим мечем, гукнув: [134]

— Боягузе! Ганебна смерть тому, хто поранив коня і лишив жити хазяїна! Ти не підеш звідси живий.

— Неправда твоя! — відповів Ріоль, наїжджаючи на нього конем.

Але Трістан ухилився і, піднявши руку, так тяжко вдарив мечем у Ріолів шолом, що погнув у ньому обруча і одбив нанісника.

Спис упав з рицаревого плеча коневі на бік, — і цей кінь так само захитався і впав. Ріолеві пощастило виплутатись і встати, і от вони, обидва вже піші, з побитими, посіченими шоломами, з продірявленими панцерами, стинаються знову у лютому двобої. Нарешті вдарив Трістан у карбункул, що був у Ріоля на шоломі. Обруч іще глибше увігнувся, і Ріоль упав на коліна й на руки.

— Вставай, коли можеш, васале! — скрикнув Трістан. — Під лиху годину прибув ти на це поле: тут тобі й смерть! Ріоль знову скочив на ноги, але Трістан звалив його ще раз, пробивши йому шолом і шапку та досягнувши гострим булатом до черепа. Почав тоді Ріоль благати, щоб подаровано йому життя, — і Трістан прийняв свого меча. Саме в цю хвилину звідусіль наспіли нантські вояки своєму панові на підмогу. Та пан їхній був уже у переможця в руках. Він сказав, що віддається в полон герцогу Гоелю, і пообіцяв запрягтися йому знову на вірне й щире слугування і відбудувати сплюндровані городи та села. З його наказу бій припинився, і військо його відійшло. Коли переможці вернули до Карге, Кагерден мовив своєму батькові:

— Сеньйоре, закликайте до себе Трістана і скажіть, нехай [135] залишиться у нас. Нема рицаря над нього, а в вашій землі потрібен такий хоробрий та сміливий барон.

Порадившись зі своїми людьми, герцог Гоель сказав Трі-станові:

— Як же мені, друже, віддячити, що ти визволив од напасті мою країну? Дочка моя, Ізольда Білорука, славного роду: її предки — королі, герцоги й королеви. Візьми її за себе.

— Гаразд, мій пане, я візьму її, — одповів Трістан. Ох, сеньйори, і навіщо ж він сказав це слово! Через нього має він умерти. Визначено день і годину. Герцог прибув із своїми друзями, Трістан зі своїми. Капелан одправив месу. Зійшлися люди, і перед святою брамою Трістан, як велить закон божої церкви, обвінчався з Ізо-льдою Білорукою. Пишне й розкішне одбулося тоді весілля.

А як настала ніч і Трістанові слуги почали його роздягати, то трапилось так, що, стягаючи з нього надто тісний рукав, вони стягнули йому з пальця і ясписовий перстень Ізольди Злотоконої. Він задзвенів, упавши на підлогу. Глянув Трістан і зрозумів свою провину. Йому згадався той день, коли Ізольда подарувала йому персня: це ж сталося в тому лісі, де вона через нього жила тяжким та злиденним життям. І от, лежачи біля цієї другої Ізольди, він

уявив собі курінь у лісі Моруа. Яке божевілля найшло на нього, що він зважився винуватити свою кохану, зрадницею в своєму серці її називаючи? Ні,— для нього тяжко мучилась і каралась вона, і він тепер допустився зради. Але жаль йому було й жінки його [136] Ізольди, щирої та вродливої. Обидві Ізольди не на радість собі покохали, обох він зрадив.

Тим часом Ізольда Білорука дивувалася, чому він тяжко зітхає, лежачи з нею поруч. Трохи засоромившись, вона сказала нарешті:

— Дорогий сеньйоре, може, я вас чим образила? Чому ні разу ви мене не поцілуєте? Скажіть мені, чим я завинила, і я спокутую свою помилку, як тільки зможу.

— Люба,— каже на те Трістан,— не гнівайтесь, але я дав обітницю. Колись, в іншій країні, бився я з драконом і мав уже загинути, як раптом згадав я про матір божу і заприсягся їй, що коли вона мене врятує од страховища, то я, одружившись, цілий рік не цілуватиму своєї жінки.

— Що ж,— мовила Ізольда Білорука,— така моя доля. Та як уранці служниці накинули на неї жіночу намітку, вона сумно усміхнулася і подумала, що не має на те права.

#### 16. Кагерден

За кілька днів після цього герцог Гоель, сенешаль його і всі мисливці, а з ними й Трістан, Ізольда Білорука й Кагерден виправилися з замку у ліс на влови. їдучи вузькою дорогою, Трістан був по ліворуч од Кагердена, а той держав за поводи коня Ізольди Білорукої, що їхала з правого боку. Раптом кінь її якось послизнувся в калюжі. Вода бризнула з-під копита так високо, що зовсім облила Ізольду аж під одежею, і від того нога їй вище коліна змерзла. Вона тихо скрикнула, звела коня, ударивши його острогою, і засміялася так дзвінко та ясно, що Кагерден, доганяючи її, запитав:

— Чого ти смієшся, сестрице люба?

— Я сміюсь, брате, бо коли ця вода бризнула на мене, то я подумала: водо, водо, ти сміливіша, ніж Трістан. Ось чому я засміялась. Та я вже й так надто багато сказала і каюсь у цьому.

Здивований Кагерден так узявся тоді розпитувати, Що вона врешті розказала йому всю правду про свій шлюб.

Тоді Трістан приєднався до них, і мовчки доїхали вони втрьох до мисливського дімка. Там уже одкликав Кагерден Трістана і сказав йому:— Сеньйоре Трістан, моя сестра розказала мені всю правду [139] про свій шлюб. Я мав тебе за друга й побратима. Але ти зламав своє слово: вкрив безчестям наш рід. Або виправдайся передо мною, або я викличу тебе на двобій. Трістан у відповідь:

— Так,— каже,— я прийшов до вас вам на горе. Та вислухай, вірний мій друже, товаришу й брате, якого горя зазнав я сам, може, твоє серце заспокоїться. Єсть у мене друга Ізольда, краща над усіх жінок у світі, що багато через мене терпить. То правда — сестра твоя любить і поважає мене, але та Ізольда більше поваги має до пса, що я їй подарував, аніж твоя сестра до мене. Така-бо у тієї велика любов. Покиньмо це полювання, їдь за мною, і я розкажу тобі про нещасне своє життя. Трістан повернув коня і стиснув його острогами. Вслід йому поїхав Кагерден. Мовчки заїхали вони в самі нетрі лісові. Тоді-то вже Трістан розповів Кагерденові про своє життя: як на морі випив він напою любові й смерті, як виказували на нього барони та карлик, як послано королеву на огонь, як віддано її

прокаженим на поталу, як жили вони в дикому лісі і як він врешті повернув Ізольду королеві Марку. Він признався, що хотів, покинувши свою кохану, щирим серцем полюбити Ізольду Білоруку, та зрозумів тепер і знає вже навіки, що несила йому ні жити, ні померти без королеви.

Мовчить Кагерден, дивується. Він почуває, як мимохіть утихає його гнів.

— Друзе,— промовив він нарешті,— дивовижні речі я [140]п чую, і жалощами виповнив ти моє серце: такого лиха ти зазнав, що не дай господи нікому! Вертаймось же до Карге; за три дні, коли зможу, скажу тобі свою думку.

А тим часом у Тінтажелі Ізольда Злотокоса тужить, виглядає, кличе свого Трістана. Немає в неї іншої думки, іншої надії, іншої волі, як тільки милувати його повсякчасно. Лише для нього живе вона й дише, а от уже два роки немає від нього й вісточки. Де він? У якому краї? Та й чи живий він?

Сидить у своїй кімнаті Ізольда Білява, співає сумної пісні про любовщі. Співає королева про того нещасного Гурона(23), що його вбито за любов до дами, котру він любив над усе на землі, і що серце його лукавий граф дав з'їсти своїй жінці, співає, як то вона печалувалась та побивалась.

Солодка пісня, ніжно приграє до неї арфа. Руки в королеви білі, спів її прегарний, тихо й лагідно бринить її голос.

Аж от прибув Каріадо, багатий граф із дальнього острова. Він приїхав до Тінтажеля служити королеві і, відколи Трістан покинув Корнуельс, усе добивався, щоб вона його полюбила. Та королева не зважала на його підмовляння, вважаючи таку любов за безумство. Він був гарний рицар, ставний та гордий, бистрий на язик, і миліші були йому жіночі покої, ніж бойове поле. Він увійшов, коли Ізольда саме співала, і сказав сміючись: [141]

— Та й сумна ж ця пісня, королево, достоту спів орла-рибалки! А хіба ж не говорять, що орел-рибалка співає, провіщаючи смерть? Певне, мою смерть пророкує ваша пісня: я помираю з любові до вас.

— Нехай і так,— відповіла королева,— я б і справді хотіла, щоб моя пісня була проти вашої смерті, бо ніколи ще не приїздили ви сюди без лихих вістей. Тож ви за-всідги оберталися орлом-рибалкою чи совою, щоб недобре говорити на Трістана. Яку ж тяжку новину принесли ви сьогодні?

Каріадо у відповідь:

— Не знаю, за що ви гніваєтесь, королево; та безумний був би той, хто б на це зважав. Чи віщує мою смерть орел-рибалка, чи ні, а от вам тяжка новина, що сова приносить: Трістан, ваш милий, утрачений для вас, ясна пані Ізольдо. Він одружився в чужій землі. Тепер ви можете зажити ' по-іншому, бо він кинув під ноги ваше кохання. Він узяв за себе дівчину славного роду, Ізольду Білоруку, дочку бретанського герцога.

І Каріадо розлютований вийшов, а Ізольда Білява опустила голову та й умилася сльозами. Третього дня Кагерден закликав Трістана і сказав йому:

— Друзе, ось що постановив я у своєму серці. Коли правда те, що ти мені розказав, то життя твоє в цій країні — безумство й божевілля. Не дасть воно нічого доброго ні тобі, ні сестрі моїй Ізольді Білорукій. Вислухай [142] же, що я тобі маю порадити. їдьмо разом до Тінтажеля; ти побачиш там знову королеву і дізнаєшся, чи тужить вона за тобою і чи вірна

тобі зосталася. Коли вона про тебе забула, то, може, прихилиться твоє серце до сестри моєї Ізольди, щирої та хорошої. Я буду товаришити тобі в дорозі: на те ж я твій друг і побратим.

— Брате,— мовив Трістан,— добре каже приказка: серце одної людини варте всього золота в королівстві. Незабаром Трістан і Кагерден одяглися за палігримів, взяли в руки посохи, вирядившись нібито на прощу до далекої землі, і віддали привіт герцогові Гоелю. Трістан узяв із собою Горвеналя, а Кагерден одного лише конюшого. Вони потаємно спорядили корабель і попливли ним до Корнуельсу. Лягідний вітер сприяв їм аж до того часу, як вони одного ранку, передсвітом, в'їхали в безлюдну затоку, недалеко від Тінтажеля, поблизу від Ліданського замку. Там, напевне, славний сенешаль Дінас гостинно прийме їх і сховає прибулих друзів од людського ока. Рано-вранці товариші рушили до Лідана і раптом примітили, що якийсь чоловік їде за ними слідком, пустивши свого коня тихою ходою. Вони тоді в ліс, а чоловік поїхав, не забачивши їх, бо він собі дримав на сідлі. Трістан його пізнав.

— Брате,— тихенько сказав він до Кагердена,— це ж і є самий Дінас із Лідана. Він спить їдучи. Певне, вертається од своєї любки і ще бачить її уві сні. Не ґречно було б його будити, але їдь за мною здалека. [143]

Він догнав Дінаса, тихенько взяв його коня за гнuzдечку і поїхав з ним поруч. Аж ось нерівна хода конева збудила заснулого рицаря, він розплющив очі, побачив Трістана і сказав, сам собі не ймучи віри:

— Це ти, це ти, Трістане? Благословен час, коли я тебе знову побачив: я так довго на це чекав!

— Хай бог благословить тебе, друже! Що розкажеш ти мені про королеву?

— Ох! Тяжку скажу тобі новину! Король ніжно її кохає й догоджає їй, але вона, відколи ти поїхав, тужить і плаче за тобою. Нащо тобі вертатись до неї? Хіба ти знову хочеш шукати смерті для неї й для себе? Трістане, пожалій королеву, дай їй спокій!

— Друже,— відповів Трістан,— зроби мені ласку, сховай мене в Лідані, одвези їй слово від мене і влаштуй, щоб я з нею побачився ще раз, єдиний раз.

Дінас одказує тоді:

— Я маю жаль до моєї королеви, і тоді тільки вволю твою волю, коли знатиму, що вона й досі найдорожча для тебе з-між усіх жінок.

— Скажи, що вона й досі найдорожча для мене з-між усіх жінок, і це буде правда.

— Ну, коли так, Трістане, то я поможу тобі. Сенешаль прийняв у Лідані Трістана, Горвеналя і Кагерде-на та його конюшого, і, коли Трістан переповів йому слово по слову своє життя і свої пригоди, Дінас подався до Тін-тажеля — розвідати, що там робиться. Він почув там, що за три дні королева Ізрльда, король Марк і вся його [144] бойова дружина, всі стайничі і всі мисливі виїдуть з Тін-тажеля до замку на Білому Полі і там мають урядити велике полювання. Тоді Трістан дав сенешалеві свого яспі-сового персня та сказав йому, що переповісти Ізольді на словах.

17. Дінас із Лідана

Дінас вернувся до Тінтажеля і, перейшовши сходами, завітав до світлиці. Король Марк та Ізольда Білява сиділи під балдахіном, граючи в шахи. Дінас сів на ослінчику біля королеви, нібито приглядаючись до гри, двічі, удаючи, що показує їй ходити, клав руку на шахівницю.

За другим разом Ізольда пізнала свого ясписового персня. Вона злегка діткнулася Дінасової руки, і від того руху декілька фігурок у безладі впало.

— Дивіться, сенешале,— мовила вона,— ви змішали мені гру, я вже не можу тут і ладу добрати.

Марк вийшов із світлиці, а Ізольда пішла до себе і поклікала сенешаля.

— Друже, вас прислав Трістан?

— Так, королево, він у Лідані, переховується в моєму замку.

— Чи правда тому, що він одружився в Бретані?

— Вам правду сказано, королево. Але він запевняє, що не зрадив вас, що й досі любить вас над усіх жінок у світі, що він умре, як не побачить вас хоч би єдиний раз; він просить вас дати на це згоду і нагадує вам ту обіцянку, що дали ви йому, прощаючись.

Королева кілька хвилин мовчала, держачи в умі ту, другу Ізольду,— а тоді каже:

— Так, я пам'ятаю, що, прощаючись, сказала йому: коли я побачу персня з зеленим ясписом, то ні башти, ані мури, [147] ні королівські накази не втримають мене і не стануть мені на заваді вволити волю могого милого.

— Королево, за два дні королівський двір має вирушити із Тінтажеля до замку, що на Білому Полі. Трістан просив сказати вам, що він захищається на той час при дорозі, у терновому кущі. Він благає вас мати жаль до нього.

— Я вже сказала: ні башти, ні мури, ні королівський гнів не перешкоджають мені вволити волю могого милого. Третього дня, коли весь двір готувався від'їхати з Тінтажеля, Трістан, Горвеналь, Кагерден і його конюший наділи панцери, взяли мечі й щити і потаємними стежками подалися до призначеного місця. Дві дороги в гаю вели до Білого Поля: одна вигідна, добре уторована — нею якраз мали проїхати король та королева зо своїм почтом,— а друга камениста та безлюдна.

Трістан і Кагерден залишили на цій от другій своїх конюших, що малися чекати на їх, доглядаючи коні та щити, а самі затаїлися в чагарнику. Перед кущами, на дорозі, Трістан поклав ліщиновий прут, обвитий гілкою козячого листу. Аж от і поїжджани зближаються. Попереду Марків загін військовий. Додержуючи гарного ладу, їдуть фур'єри та маршалки, кухарі та кравчі, капелани, псарі з хортами та гончими, сокольники з птицями на лівій руці, а далі доїжджачі, а ще далі рицарі та барони; їдуть вони поволі, вишикувавшись парами, і любо дивитися й на них, розкішно вдягнених, і на їхні коні, прикрашені оксамитом, золотом та сріблом. Поряд усіх проїхав король Марк, і Кагерден зачудувався, бачивши його ближніх людей,— двох праворуч [148] і двох ліворуч,— убраних з Голови До ніг у золото та пурпур. Аж ось і королевин поїзд. Пралі та покоївки попереду, а за ними жінки й дочки баронів і герцогів. Вони їдуть одна по одній, поруч кожної молодий рицар. Нарешті зблизився кінь, а на ньому така красуня, якої Кагерден зроду не бачив: обличчя і стан прекрасні у неї, брови чудово окреслені, очі дивляться й сміються, зуби дрібненькі, на ній одежа із червоного оксамиту, тоненька золота стрічка, оздоблена самоцвітами, прикрашає її ясне чоло.

— Це королева? — пошепки питає Кагерден.

— Королева? — відповідає Трістан.— Ні, це служниця її Камілла.

Тоді під'їздить на сірому огирі друга панна, біліша за лютневий сніг, рум'яніша за троянду, світлі очі її грають і переливаються, як одбита в воді зірка.

— Бачу, бачу! Це королева! — каже Кагерден.

— Та ні,— одвітує Трістан.— Це Бранжієна Вірна.

Аж раптом уся дорога освітілася, ніби крізь листя великих дерев зненацька блиснуло сонячне проміння,— і появилася Ізольда Злотокося.

Герцог Андре — побий його, сило господня! — їхав їй по праву руку.

Тоді з тернових кущів почулися співи жайворонків та очеретянок, що Трістан виливав у них усю свою ніжність. Королева догадалася, що це її милий подає голос. Вона помітила на шляху ліщиновий прут, тісно оповитий лозиною козячого листу(24), і подумала в своєму серці: "Так от і ми, [149] мій коханий: ні ти без мене, ні я без тебе". Вона спинила свого коня, зіскочила з нього і підійшла до інохідця, що віз на собі обсипану самоцвітами клітку, де на пурпуровім килимі лежав песик Пті-Крю. Взявши песика на руки, Ізольда ніжно гладить та пестить його, горностаєвою мантиєю обвиває. Потім, поклавши собачку на місце, вона повернулася до тернових кущів і голосно заговорила:

— Лісові пташки, ви, що звеселили мене своїм щебетанням! Запрошую вас до себе в гостину. Король Марк поїде до Білого Поля, а я заночую сьогодні в моєму замку Сен-Любен. Пташки, проведіть мене туди, я щедро винагороджу вас, як славних менестрелів (25).

Трістан, чуючи це, зрадувався. Але лукавий Андре вже щось примитив і занепокоївся. Він підсадив королеву на коня, і поїзд рушив далі.

Послухайте ж тепер про лиху пригоду. Саме тоді, як король із почтом прямував до Білого Поля, на тій дорозі, де Горвеналь та Кагерденів стайничий гляділи коні своїх панів, з'явився озброєний рицар, на ім'я Блегері. Він здалека впізнав Горвеналья та Трістанів щит. "Що ж це? — подумав він— Це Горвеналь, а той другий — певна річ, Трістан". Він пустив свого коня просто їх, вигукуючи:

— Трістане!

Але обидва конюші повернули своїх огирів і кинулися втікати. Блегері — за ними, та знай гукає:

— Трістане! Спинися, згадай про свою одважність! [150]

Але стайничі й не оглянулись на те. Тоді Блегері крикнув:

— Трістане, спинися, згадай про Ізольду Біляву! Тричі закликав він утікачів іменем Ізольди Білявої. Та дарма: вони зникли в далечині, і Блегері зміг догнати і взяти собі за здобич лише одного коня. Він прибув до замку Сен-Любен якраз тоді, коли королева допіру там розташувалась. Заставши її саму, він сказав їй:

— Королево, Трістан тут. Я бачив його на закинутій дорозі, що йде до Тінтажеля. Він утік. Тричі гукав я йому, щоб спинився, закликав іменем Ізольди Білявої, але страх узяв його, він не насмілювався мене підождати.

— Славний рицарю, неправдиві й безумні речі ви кажете: звідкіля Трістанові узятись у цій країні? А коли б він тут був, то хіба втівав би од вас? Хіба він не спинився б, чуючи моє ім'я?

— А проте я його бачив, королево, он і один із його коней, пишно прибраний, там, на дворі. Тут примитив Блегері, що Ізольда має на нього велике пересердя. Сумно йому стало, бо він любив щиро й Трістана і королеву. Він пішов од неї, каючися в тому, що сказав. Тим часом Ізольда заплакала, кажучи:

— Нещасна я! Надто довго я живу, бо дожила, що Трістан сміється з мене і зневажає мене.

Колись, якби його закласти моїм іменем, хіба був той ворог, проти якого він не став би на бій?— він, мужній рицар; отже, коли утік він од Блегері, коли не спинився на ім'я своєї милої — о! певне ж, його серце належить тепер тій, другій Ізольді. То [151] навіщо ж було йому вертатись? Він зрадив мене, а тепер хоче ще взяти мене на глум. Чи не досить із нього моїх колишніх мук? Хай же вертається, сам критий ганьбою, до своєї Ізольди Білорукої!

Вона покликала Перініса Вірного і оповіла йому про те, що сказав Блегері, додавши: — Друже, знайди Трістана на покинутій дорозі, яка йде від Тінтажеля до Сен-Любена; найшовши, скажи йому, що я не вітаю його, і нехай він не насмілюється до мене підходити, бо я звелю своїм слугам його прогнати!

Перініс рушив у дорогу і шукав доти, доки найшов Трістана й Кагердена. Він переказав їм слова королеви.

— Брате,— скрикнув Трістан,— що це ти кажеш? Як би я міг утікати од Блегері? Адже ж — ти бачиш — при нас немає навіть наших коней. Горвеналь глядів їх, ми не найшли його на визначеному місці — і досі шукаємо. Саме на цю хвилину нахопилися Горвеналь та Кагерденів конюший. Вони розказали про свою пригоду.

— Перінісе, милий та любий мій друже,— мовив Трістан,— вернись мерщій до своєї пані... Перекажи, що я шлю їй привіт і любов, що я не зламав кохання, яке повинен мати до неї, що вона дорожча мені над усіх жінок на світі, перекажи їй, щоб прислала тебе до мене з ласкавим словом. Я чекатиму, доки ти не вернешся.

Отож Перініс пішов до королеви і розповів їй, що бачив і що чув. Та вона не повірила тому.

— Перінісе,— сказала вона,— ти був для мене вірний та [152] щирий, і мій батько призначив тебе, ще маленького, слугувати мені. Але Трістан-чарівник затуманив тебе своїми вигадками та подарунками. І ти — і ти теж мене зрадив! Іди ж від мене геть! Перініс упав перед нею навколішки:

— Жорстокі слова чую я, королево. Ніколи ще не було мені в житті так прикро. Та менше з тим — не про мене тут ходиться! Гірко мені за вас, королево, гірко, що зневажаєте ви пана мого Трістана... Ви будете в цьому каятись, та запізно!

— Геть! Я не вірю тобі! І ти, вірний Перінісе, і ти мене зрадив!

Трістан довго доживав Перініса з ласкавим словом од королеви. Та Перініс не прибув.

Уранці Трістан зодягся у великий подраний плащ. Він подекуди розмалював своє обличчя циноброю та горіховою шкаралущею, щоб скидатись на прокаженого, і взяв у руки дерев'яну мисочку збирати милостиню та торохкавку, з якими звичайно ходять прокажені. Прийшовши на сенлюбенські вулиці, він почав зміненим голосом просити у всіх перехожих... Та чи зустріне ж він тут королеву? От вона виходить, нарешті, із замку. Бран-жісна та придворне жіноцтво, слуги та охоронці йдуть біля неї. Вона простує до церкви. Прокажений наздоганяє слуг, торохкавка його тріщить, а сам він скигить жалібним голосом: [153]

— Королево, подайте мені хоч що-небудь. Ви не знаєте, яка в мене тяжка скрута. Ізольда пізнала його по прекрасному його тілу, по рицарській постаті. Вона вся затремтіла, та проте й оком не повела в його бік. Прокажений благає її, аж жалко слухати; він мало не повзе слідом за нею:

— Королево, не гнівайтесь, що я смію до вас наближатись; згляньтесь надо мною, я на це

заслугую.

Та королева віддає наказ своїм слугам та охоронцям:

— Проженіть геть цього прокаженого.

Слуги штовхають його, б'ють. Він опирається й кричить:

— Королево, змилосердьтесь!

Тоді Ізольда голосно засміялась. Сміх її дзвенів іще й тоді, як вона увіходила в церкву.

Почувши той сміх, прокажений відійшов. Королева ступила кілька кроків по церкві, потім раптом руки й ноги їй отерпли; вона впала навколішки, голова її поникла до землі, руки розп'ялися хрестом. Того самого дня Трістан — од горя ніби безумілий — попрощався з Дінасом, і корабель його відплив до Бретані. Шкода й казати! Королева незабаром гірко пожалкувала. Довідавшись од Дінаса із Лідана, в якій печалі од'їхав Трістан, вона повірила оповіданню Перініса, що Трістан не втікав од Блегері, заклятий її ім'ям, і збагнула, що вчинила зле, його прогнавши.

"Як!— думала вона.— Я прогнала тебе, Трістане, тебе, мій єдиний! Тепер ти мене ненавидиш, і ніколи я вже тебе не [154] побачу. Ти навіть не дізнаєшся повік, як я каюсь у своєму вчинку, на яку кару ладна сама себе віддати, щоб хоч трохи спокутувати свою вину".

З цього дня, щоб покарати себе за нерозважність та безумство, Ізольда надягла під одягу на тіло волосяницю.

#### 18. Трістан-юродивий

Знову побачив Трістан бретанську землю, Карге, герцога Гоеля і жінку свою Ізольду Білоруку. Всі його радісно зустрічали, — та що з того? Ізольда Златокоса його прогнала. Довго нудьгував і тужив він за нею, — і наважився ще хоч раз її побачити, хоч би й сказала вона знову своїм слугам і пахолкам ганебно побити його. В розлуці з нею він почував, як надходить до нього смерть. Та краще вмерти відразу, аніж поволі, день по дню. Хто живе в ненастанній печалі — той між людьми як мрець. Трістан бажає і прагне смерті; але нехай же хоч довідається королева, що він умирає з любові до неї; як вона це знатиме — він умре спокійніше.

Він вирушив із Карге, не признавшись нікому: ні рідним, ні друзям, ні навіть побратимові своєму Кагердену. Пішки вирушив він у вбогій одежі: ніхто-бо не зважає на бідних волоцюг, що блукають по великих дорогах. Так ішов він, доки не опинився на морському березі. У гавані виряджався в путь великий купецький корабель; уже моряки на ньому напинали вітрила і піднімали якір, готуючись рушати в море.

— Хай бог береже вас, панове! Щасливої вам плавби! До якої землі йде ваш корабель?

— До Тінтажеля.

— До Тінтажеля? О панове, візьміть мене з собою. Його взято. Сприятливий вітер надимає паруси, корабель швидко біжить по хвилях. П'ять днів і п'ять ночей ішов [157] він просто на Корнуельс, шостого дня об'якорився в Тінта-жельській пристані.

Недалеко від пристані, над самим морем, піднісся замок, з усіх боків добре захищений і огорожений; одною лише залізною брамою можна увійти до нього, і два певні охоронці стояли при ній день і ніч. Як же дістатися туди? Трістан зійшов з корабля і сів на узбережжі. Од перехожого довідався він, що король Марк у замку і що недавно він збирав увесь свій двір.

— А де королева? І де Бранжієна, вірна її служниця?

— Вони теж у Тінтажелі, я оце якось їх бачив: королева Ізольда здавалася смутною, як завжди.

Почувши ім'я Ізольди, Трістан зітхнув: подумав, що ні хитрощами, ані одвагою не доб'ється він побачення з милою: король Марк уб'є його.

— Та що з того? Уб'є то й уб'є. Хіба я не маю, Ізольдо, умерти через любов до тебе? А хіба щодня без тебе я не вмираю? Але ти, Ізольдо, коли б ти знала, що я тут,— чи сподобиш же мене хоч єдиного слова? Може, знову звелиш своїм слугам прогнати мене? Так, піду на хитрощі. Одягнусь за юродивого, за божевільного — і це божевілля буде мені великою мудрістю. Безумніші від мене матимуть мене за безумця, і за дурня — вдсятеро від мене дурніші.

Проходив тим берегом рибалка в простій шерстяній куцині з великим каптуром. Трістан побачив його, одкликав і каже:

— Друже, хочеш помінятися зо мною на одержу? Дай мені свою куцину: дуже вона припала мені до смаку. [158]

Рибалка оглянув Трістанову одержу, вона здалась йому кращою, ніж його власна,— і вони помінялись. Прудко пішов рибалка, радий та веселий, що виміняв таке добро.

Тоді Трістан зняв своє гарне біляве волосся, вистригти на голові хрест. Він помастив собі вид настойкою із чарівничої трави, що вивіз із свого краю, і зараз же обличчя його так змінилось, що ніхто зроду-віку не пізнав би Трістана. Потім він вирвав із огорожі каштанову гілку, зробив з неї собі кийка, почепив його на шию та й почвалав босий до замку.

Воротар подумав, що він і справді не при своїм умі, і сказав:

— Ану, підійди ближче! Де це ти так довго пробував?

Трістан, одмінивши голос, відказує:

— Був я на весіллі у приятеля мого, абата, в Моні. Він одружився з абатисою, товстою жінкою в намітці. Від Бе-зансона аж до Мона (27) усіх попів, абатів, ченців та клерків покликано на весілля; усі з кийками та патерицями в руках, плигають, скачуть та танцюють на моріжку, у затінку високих дерев. Та я покинув їх і прийшов сюди: сьогодні я мушу usługувати при королівському столі.

Воротар тоді каже:

— Заходьте ж, сеньйоре, сину Ургана Волохатого; ви великі на зріст і вкриті волоссям так само, як і він, ви зовсім-таки схожі на батька.

Коли він увійшов у гброд, граючися своєю палицею, слуги [159] та стайничі збіглися юрмами і почали цькувати його, як того вовка.

— Глянь! Глянь! Божевільний! Го-го! Го-го!

Вони кидають на нього камінням, нападають із киями; а він терпить те все, іде далі, підскакуючи, і, коли його б'ють з лівого боку, він повертається і б'є праворуч.

Серед сміху та галасу, маючи позад себе шалене стовпище, він дійшов до порога світлиці, де сидів на троні король Марк, а біля нього королева. Він наблизився до дверей, почепив ціпка собі на шию і ввійшов.

Побачивши його, король мовив:

— Оце-то любий товариш до розмови! Хай він підійде ближче.

Його приводять, палиця теліпається в нього на шиї.

— Добридень, друже!

Трістан одповів своїм чудно зміненим голосом:

— Королю, добрий і шляхетний з-між королів, я знав, що, побачивши вас, серце моє розтане з ніжності. Хай бог помагає вам у всіх ділах!

— По що ти прийшов сюди, друже?

— Я прийшов по Ізольду, яку так палко люблю. У мене є сестра, вона теж прийшла зо мною, це прекрасна Брюн-гільда. Королева уже вам набридла, попробуйте цієї: поміняймося, я дам свою сестру, ви мені оддайте Ізольду; я її візьму і вірно вам служитиму.

Король засміявся та й каже до причинного:

— А що ж ти робитимеш із королевою, як я її тобі дам? Куди ти поведеш її? [160]

— Туди, високо, де між небом і землею стоїть мій чудовий скляний палац. Сонце грає в ньому своїм промінням, вітрам не похитнуть його; я понесу королеву в світлицю з кришталю, всю завітчану трояндами, всю затоплену вранці сонячним сяєвом.

Король та барони кажуть тоді один до одного:

— Оце-то славний дурень, мастак поговорити!

А він сів на килим, ніжно поглядаючи на Ізольду.

— Друже,— мовив Марк,— звідки в тебе надія, що королева хоч погляне на такого потворного блазня, як ти?

— Я маю на те право, королю; я зробив для неї багато подвигів, через неї я й з розуму спав.

— Хто ж ти такий?

— Я Трістан, той, хто так палко кохав королеву, той, хто кохатиме її до сконання.

На це ім'я Ізольда зітхнула, змінилась в обличчі і гнівно скрикнула:

— Іди пріч! Хто тебе завів сюди? Геть, злий дурню!

Юродивий примітив її гнів:

— Королево Ізольдо,— каже,— чи пам'ятаєте ви той день, коли я, поранений отруєним списом Моргольта, взявши з собою на море свою арфу, приплив до ваших берегів? Ви мене вигоїли. Невже ви забули про це?

Ізольда одповіла:

— Геть відсіля, дурню, ні твої жарти, ні ти сам мені не до вподоби.

Тут Трістан повернувся до баронів і почав їх гнати до дверей, примовляючи: 161

— Забирайтеся відси, дурні, нехай я віч-на-віч поговорю з королевою. Я ж прийшов сюди милувати її.

Король зареготався, Ізольда почервоніла:

— Виженіть цього безумця, королю!

А божевільний знову чудним своїм голосом:

— Королево Ізольдо, пам'ятаєте того великого дракона, що я вбив у вашому краю? Я сховав його язик у себе в одежі і, опалений його трутизною, упав край болота. Я славний був тоді рицар... і я мався вмерти, але прийшли ви і врятували мене.

— Мовчи! — відповіла Ізольда.— Ти безчестиш рицарів, ти не при своїм умі, одколи вродився. Хай будуть прокляті моряки, що привезли тебе сюди замість укинути в море! Засміявся юродивий і провадить далі:

— Королево Ізольдо, а пам'ятаєте ту купіль, де ви хотіли вбити мене моїм мечем? казку про золоту волосинку, що вас заспокоїла? і як я, боронячи вас, бився з боягузом сенешалем?

— Мовчи, лихий оповідачу! Навіщо ти сюди прийшов зо своєю маячнею? Певна річ, ти вчора звечора був п'яний, і п'яному тобі все це наснилось.

— Правда ваша, я п'яний, та ще й від такого напою, що це сп'яніння ніколи не минеться. Королево Ізольдо, чи впам'ятку вам той теплий день погожий серед широкого моря? Вам захотілося пити — згадуєте, королівська доню? Ми випили обоє з одного кубка. З того часу я завжди п'яний — і недобрим сп'янінням...

Сама лише Ізольда могла зрозуміти ці слова. Почувши їх, вона закрила голову своєю мантиєю, встала і хотіла вийти, [162] але король задержав її за горностаєву відлогу, щоб знову сіла поруч нього.

— Почекай трохи, мила Ізольдо, дай нам дослухати до кінця всі ці химери. Дурню, якого ремесства ти знаєш?

— Я служив королям і графам.

— Справді? Ти вмієш полювати з собаками та з птахами?

— Певне діло; коли мені заманеться полювати в лісі, я вмію ловити з хортами журавлів, що літають попід хмарами, з гончаками — лебедів, білих та сірих гусей і диких голубів, а з лука я б'ю норців та водяних бугаїв.

Всі од щирого серця засміялись, і король спитав:

— А по яку здобич ходиш ти на річку?

— Я добуваю там усе, що трапиться: з яструбами — лісових вовків та великих ведмедів, з кречетами — вепрів, з соколами — сарни та лані, з коршаками — лисів, а з кібчиками — зайців; і коли я вертаюсь до того, хто мене прийняв за гостя, я вмію добре гратися палицею, частувати стайничих головешками, строїти арфу, співати, приграючи собі, кохати королев і кидати в струмок добре застругані хмизинки та трісочки. Справді, чим я не хороший менестрель? Ви ж бачили сьогодні, як я вмію орудувати кием. І він почав розмахувати ним круг себе.

— Забирайтесь відсіля, сеньйори корнуельські,— гукав він,— чого вам ще тут треба? Чи не ситі ви досі, не зодягнені?

Король, посміявшись з божевільного, сказав подати собі коня та ловчих соколів і поїхав у поле, забираючи з собою баронів та стайничих. [163]

— Королю,— сказала йому Ізольда,— я втомилась, мені якось невесело. Дозволь мені піти до моєї світлиці відпочити. Несила моя слухати довше оті нісенітниць! Замислена ввійшла вона в свою кімнату, сіла на ліжку — і тяжко зажурилась.

— Нещасна я! Навіщо я на світ народилась! Тяжко й сумно мені на серці. Бранжієно, сестро моя мила, моє життя таке гірке та суворе, що краще б смерть. Там он прийшов якийсь божевільний, на голові в нього вистрижений хрест... Не під добру годину прибув він сюди! Цей безумець, цей жонглер — чарівник чи знахар; він знає усе моє життя, він знає й про речі, нікому, крім нас із тобою і Трістана, невідомі. Він знає все, волоцюга, силою своїх чарів та чаклунства!

— А може ж, то сам Трістан?—каже Бранжієна.

— Ні! Трістан уродливий, він найкращий з-між усіх рицарів; а цей чоловік — гидкий і

потворний. Хай буде він проклятий господом! Хай буде проклятий час, коли він народився, і корабель, що привіз його сюди, замість утопити там, у глибоких водах!

— Заспокойтеся, пані,— каже Бранжієна,— ви сьогодні надто охочі клясти та проклинати. Де ви цього навчились? Може ж, цей чоловік посланець від Трістана?

— Не думаю того, я б мусила його впізнати. А втім, піди, мила подруго, поговори з ним, може, укмітиш яку признаку.

Бранжієна пішла до королівського залу, де залишився один лише юродивий, сидячи на лаві. Трістан упізнав її, кинув свою палицю і сказав: [164]

.— Бранжієно, шляхетна Бранжієно, молю тебе богом, май до мене жаль!

— Який диявол сказав тобі моє ім'я, гидкий дурню?

— Я знаю його здавна, красуне! Присягаюся своєю головою, недавно ще білявою: коли з неї відлетів розум, то винна в цім сама ти. Чи ж не ти повинна була глядіти чарівного пиття, що я випив серед моря? Я надпив його гарячого літнього дня із срібного кубка і подав Ізольді. Ти одна про це дізналась, красуне; забула тепер?

— Ні! — відповіла Бранжієна і, стурбована, побігла знову до королеви в світлицю.

Та безумець кинувся за нею, кричачи:

— Пожалій мене!

Він увиходить, бачить Ізольду, хоче обняти її, притиснути до грудей; але вона, охоплена стидом, укрита холодним потом, швидко відхиляється назад, уникає його. Бачивши це, Трістан затремтів од сорому та гніву, одступив до дверей і сказав своїм усе зміненим голосом:

— Правда, я надто довго жив, бо діждався дня, коли Ізольда мене жене від себе, не сподобляє любити, зневажає. О Ізольдо, хто палко кохає, той пізно забуває. Ізольдо, люблю глянути на струмінь, що грає головними та повними водами; та висохне він — і вже не вартий нічого. Так само й запізнена любов.

Ізольда у відповідь:

— Брате, я дивлюсь на тебе, я вагаюсь, я дрижу, не знаю, не пізнаю Трістана.

— Королево Ізольдо, я Трістан, той, хто так тебе любив. Чи пам'ятаєш карлика, що насипав борошна між нашими [165] ліжками? Пам'ятаєш, як я плигнув тоді і як кров полилась із моєї рани? Пам'ятаєш мій дарунок — песика Пті-Крю з чарівним брязкальцем? І добре вистругані трісочки, що я кидав їх у струмок?

Ізольда дивиться на нього, зітхає, не знає, що й казати, вірити їй чи не вірити, бачить добре, що йому все відоме, але гадає, що безумно було б повірити, ніби це Трістан. А Трістан далі:

— Ясна королево, я добре розумію, що ви од мене од-сахнулись, і винувачу вас за зраду. А проте ж я зазнав, красуне, днів, коли ви щиро любили мене. Це було в темному лісі, під наметом із листя. А пригадуєте той день, як я подарував вам славного свого пса Гюсдена? О, цей-то мене любив завжди, для мене покинув би він Ізольду Біляву. Де він? Що ви з ним зробили? Він принаймні пізнав би мене.

— Він би вас пізнав? Бредня! Відколи Трістан од'їхав, Гюсден лежить у своїй конурі і кидається на кожного, хто надійде. Бранжієно, приведи його сюди.

Бранжієна привела.

— Іди сюди, Гюсдене! — каже Трістан— Ти був мій, я знову беру тебе до себе.

Як почув Гюсден його голос, він вирвався од Бранжієни, що держала його на мотузці, підбіг до свого хазяїна і почав качатись біля його ніг, лизати йому руки, гавкати на радіщах.

— Гюсдене! — гукнув юродивий.— Благословен хай буде той час, що я потратив, тебе вигодовуючи: ти краще стрів мене, ніж та, кого я так любив! Вона не хоче мене пізнати: [166] чи ж пізнає вона цього персня, котрого подарувала мені колись, плачучи та цілуючи мене, в день розставання? Я ніколи не розлучався з цим персником із зеленого яспи-су, не раз поливав я його сльозами. Ізольда бачить персня. Вона розкриває руки для обіймів: — Ось я! Візьми мене, Трістане!

Тоді Трістан сказав, уже не відмінюючи голос:

— Мила, як могла ти так довго мене не пізнавати, довше, аніж цей пес? Що такого в персні? Чи ж ти не розумієш, що солодке було б для мене, якби ти мене пізнала по моїх згадках про колишню нашу любов? Що там мій голос? Ти мала б чути голос мого серця.

— Друже,-відказує Ізольда,-може, почула я його й раніше, ніж тобі здається; та навколо нас — лукавство і підступництво! Хіба могла я, як цей пес, дати волю своєму серцю, коли за те могли тебе вбити у мене на очах? Я берегла і себе й тебе. Ні твої нагади про колишнє, ні твій голос, ні цей навіть перстень мене не впевняють: все це, може, зле навождення од якогось чарівника. Проте я корюся, побачивши цього персня, бо заприсяглася, що скоро його побачу, то, хоч би це принесло мені смерть, вволю твоє бажання, чи мудре воно буде, чи безумне. Мудро це чи безумно, але от я, Трістане! Візьми мене!

Вона впала, зомлівши, на груди своєму коханцеві. Коли вона опритомніла, Трістан держав її в обіймах, цілував їй очі й обличчя. Так він увійшов з нею під полог. Щоб мати з кого покепкувати, слуги дали юродивому притулок, як собаці, під замковими сходам. Він покірливо терпів їхнє знущання та їхні стусани, бо іноді, прибравши [167] справжнього свого вигляду та вроди, виходив крадькома із свого вбогого житла в королевині покої. Та минуло кілька днів, і дві служниці щось запримітили; вони сповістили про це Андре, і той послав до жіночих покоїв трьох добре озброєних підглядачів. Трістан хотів увійти в двері, а вони закричали:

— Назад, дурню! Іди собі на свою солому!

— А чому б мені,— відповів юродивий,— не піти цього вечора цілувати та милувати королеву? Хіба вам не відомо, що вона любить і виглядає мене?

Трістан замахнувся палицею, вони злякались і дали йому ввійти. Він обняв Ізольду, кажучи:

— Люба, треба мені втікати, бо ось-ось мене впіймають. Треба втікати. Ніколи я вже, певно, не вернусь. Смерть наближається до мене: без тебе я умру з любові.

— Обійми мене, друже, так міцно, щоб серця наші від того порвались і душі відлетіли. Забери мене до тієї щасливої країни, що казав колись: до країни, звідки ніхто не вертається, де чарівні співці співають без кінця, забери мене!

— Так, я заберу тебе до щасливої країни живих. Час той наближається; чи не до дна ми випили з тобою наші муки й наші радощі? Час наближається, і коли я покличу тебе, Ізольдо, ти прибудеш?

— Друже, поклич мене! Ти ж знаєш, що я прибуду.

— Хай бог нагородить тебе за це, світе мій.

Він переступив поріг, і підглядачі кинулись на нього. Та божевільний зареготався, крутнув палицею і сказав:

— Ви проганяєте мене, добрі сеньйори: навіщо це? Мені [168] вже тут нема чого робити, бо дама моя посилає мене далеко приготувати для неї світлий палац, що я їй обіцяв, будинок із кришталю, повний уранці сонячного проміння і завітчаний трояндами. — Іди ж під лиху годину, дурню!

Слуги розступились, і юродивий, не поспішаючи та пританцьовуючи, вийшов із замку.

#### 19. Смерть

Скоро вернувся Трістан до Малої Бретані, до замку Карге, як йому довелося, помагаючи своєму дорогому товаришеві Кагердену, воювати проти барона на ім'я Бедаліс. Він наткнувся на засідку, що той зробив для нього зо своїми братами. Трістан убив сімох братів, але самого його поранено отруйним списом.

Ледве достався він до Карге і сказав перев'язати собі рани. Прийшло багато лікарів, та ніхто не міг його вилікувати, не знаючи, що то саме за отрута, і не вміючи зготувати проти неї пластиру. Даремне товчуть та розтирають вони коріння, варять зілля, komponують цілющі бальзами: Трістанові все гіршає, трутизна розходитьсь в нього по тілу, він зблід, і кості його починають одкриватись. Почув Трістан, що життя його згасає, зрозумів, що надходить смерть. Тоді йому захотілося побачити Ізольду Біляву. Та як же поїхати до неї? Адже він так знесилів, що морська подорож уб'є його; хоч би й добрався до Корну-ельсу, то як заховатись від лихих ворогів? Він гірко тужить, отрута мучить його, смерть наближається. От і покликав він до себе потай Кагердена, бо любили один одного вірною любов'ю, і попросив, щоб усі, окрім побратима, вийшли з його кімнати і навіть із сусідніх кімнат. Ізольда, жінка його, зчудувалася в серці з цього дивного бажання, воно вжахнуло її, і вона захотіла підслухати розмову. Припавши в сусідній кімнаті до тієї стіни, біля котрої стояло Трістанове ліжко, вона наслухає: один із вірних її слуг стереже, щоб ніхто не нахопився. Трістан збирає останні сили, випростовується, обпирається об стіну. Кагерден сідає біля нього, і обидва тихенько плачуть. Вони плачуть за своїм славним бойовим товаришуванням, так рано урваним, за своєю великою приязню, за любов'ю, і один одному завдають жалю.

— Славний, любий друже, - каже Трістан, - я в чужій землі, немає в мене ні роду, ані друзів, окрім тебе; ти лиш один у цій країні утішав мене і розважав. Я трачу життя і хотів би востаннє побачити Ізольду Біляву— Але як же, якими хитрощами дати їй знать про це? О! Якби мені посланець, що згодився б піти до неї, вона прийшла б,— так вірно мене кохає! Кагердене, славний товаришу, пам'ятаючи нашу дружбу та побратимство, пам'ятаючи благородство твого серця, благаю: зважся на це для мене, і, коли ти одвезеш моє послання, я буду тобі за васала і любитиму тебе над усіх людей.

Бачить Кагерден, як Трістан плаче, тужить та скаржиться, і порушив йому серце жаль, і мовив він ніжно:

— Не плач, любий побратиме, я вволю твою волю. Таж, певне, друже мій, я через любов до тебе ладен піти на смерть. Жодної біди, жодної муки не побоююсь і зроблю все, що можу. Повідай же, що я маю їй переказати, і я виряджусь у путь.

Трістан одповів:

— Спасибі, друже. Отже, вислухай моє прохання. Візьми цю от каблучку: це у нас із нею

певна признака. Прибувши в її землю, доберись до королівського двору як нібито [172] купець. Розклади перед нею шовкові тканини і подбай, щоб вона побачила цього персня. Вона зараз же вимислить спосіб поговорити з тобою наодинці. Тоді скажи їй, що серце моє шле їй привіт; що тільки одна вона може полегшити мої страждання; що як вона не прибуде, я умру; скажи, хай згадає колишнє наше щастя, наші великі муки й печалі, наші великі радощі, нашу солодку та вірну любов; хай згадає дання, що ми вдвох випили серед моря... Ох, то ж ми смерть свою випили! Хай згадає мою присягу нікого не любити, крім неї: я свого слова не зламав. Ізольт Білорука, чуючи крізь стіну цю мову Трістана, ледве не зомліла.

— Не гайся ж, товаришу, і скоро вертайся до мене; спізнишся — не застанеш мене живого. Визнач собі сорок днів і за цей час привези Ізольту Біляву. Не признавайся, що від'їжджаєш, сестрі своїй-або скажи їй, що їдеш по лікаря. Мандруй на моєму прегарному кораблі та візьми з собою два вітрила, біле й чорне. Вертаючись з королевою Ізольтю, напни біле, а як її не буде на кораблі, то напни чорне вітрило. Оце і все, друже мій; хай господь тобі у всьому допоможе і щасливо поверне сюди! Він зітхнув, жалібно заплакав, заплакав і Кагерден, і, цілючись, вони попрощались.

Скоро повіяв сприятливий вітер, Кагерден одплив. Моряки підняли якір, поставили паруси і попливли за легким вітром. Корабель їхній ішов уперед, розтинаючи високі та глибокі морські вали. Багатий крам везли вони з собою: шовкові тканини, незвикло пофарбовані, дорогий посуд із Тура, вина із Пуату(28), кречетів із Іспанії; ця вигадка, [173] думав Кагерден, допоможе йому увійти до королівського замку. Вісім днів і вісім ночей плвли вони серед хвиль, розпустивши всі вітрила, просто на Корнуельс! Жіночий гнів — небезпечна річ, і кожному належить його остерігатись! Котра жінка найпалкіше кохала, та й помститься найстрашніше. Швидко зароджується у жінок любов, швидко й ненависть; а неприязнь, раз виникши, триває довше, ніж приязнь. Вони вміють гамувати в собі любов, але не злобу. Стоячи за стіною, чула Ізольт Білорука кожне слово. Вона так любила Трістана! Тепер от дізналась про його любов до іншої. Добре затимила вона кожне слово. Аби-но прийшов слушний час, вона зуміє відплатити тому, кого кохала над усе в світі. Однак вона не подала й знаку, що в неї на мислі, і, коли відчинено двері, увійшла в кімнату до Трістана та, затаївши гнів, узялася слугувати й упадуть коло нього, як годиться вірній та щирій дружині. Вона ніжно з ним розмовляла, цілувала в уста і питала, чи скоро прибуде Кагерден із лікарем, що має його лікувати... А тим часом прибирала способів помститись. Кагерден плыв без упину, доки не об'якорився в Тінта-жельській гавані. Взявши собі на руку великого яструба, він приніс його, а також дивної барви тканину і чудово карбований келих у дарунок королеві Марку і ввічливо попросив ласки та охорони, щоб можна йому торгувати в Корнуельсі без жодної кривди від камергера та віконта (29). Король дав йому на те обіцянку перед усіма людьми в замку.

Тоді Кагерден подав королеві Ізольті застіжку з щирого золота, [174]

— Королево,— сказав він,— це добре золото,— і, здійнявши з пальця Трістанового персня, приклав його до застіжки.— Гляньте, королево: золото цієї застіжки дорожче, та, проте, й золото персня чогось варте.

Пізнала Ізольт персня з зеленого яспису, серце в неї затремтіло, обличчя відмінилось, і, передчуваючи, яку звістку має зараз почути, одвела Кагердена набік, до вікна, ніби б то

щоб краще розглянути "й приторгувати обручку. Кагерден похапливо сказав їй:

— Королево, Трістана ранено отруєним списом, він має померти. Він переказує вам, що лише ви можете полегшити його муки. Він нагадує вам про великі страждання та нещастя, що їх ви вкупі з ним зазнали. Візьміть цього персня, він вам його дарує.

Ізольда відповіла умліваючи:

— Друже, я з вами поїду. Завтра вранці хай ваш корабель буде наготові.

Другого дня рано королева сказала, що хоче поїхати на влови з соколами, і звеліла приготувати до того псів та птахів. Але ж герцог Андре, що ненастанно стежив за нею, зголосився товаришити їй. Коли вони вже були в полі, недалеко від морського берега, знявся фазан. Андре пустив на нього свого сокола, але день був ясний та погожий, фазан злетів високо і зник.

— Гляньте, пане Андре,— промовила королева,— сокіл сів там, у гавані, на щоглі незнайомого мені корабля. Чий же це корабель?

— Той корабель,— відповів Андре,— належить, королево, [175] бретонському купцеві, який подарував вам учора золоту застіжку. їдьмо туди, заберемо нашого сокола. Кагерден кинув дошку, що мала бути за сходні, із свого корабля на берег. Він вийшов назустріч Ізольді.

— Ясна королево! — сказав. — Милості прошу завітати до мене на корабель, я покажу свій пишний крам.

Вона зіскочила з коня, іде рівно через дошку і опиняється на кораблі. Андре хоче за нею, він уже ступив на дошку, але тут Кагерден, що стояв на палубі, ударив його веслом. Андре похитнувся і впав у море. Він хоче вилізти знову на місток, та Кагерден новим ударом вертає його в воду, кричачи:

— Умри, зраднику! Ось тобі нагорода за все зло, що вчинив ти Трістанові та королеві Ізольді.

Так господь відплатив за коханців обмовникам, які їх мучили й ненавиділи. Всі четверо вмерли: Генелон, Гондоїн, Деноален, Андре.

Якоря піднято, щоглу поставлено, нап'ято вітрило. Свіжий поранковий вітер засвистів у вантах і напружив паруси. u1030Із пристані в широке море, біле-біле та в далечині залите сонячним промінням, вихопилося судно.

А Трістан у Карге тяжко мучиться. Він щодень, щогоди-ну виглядає Ізольду. Нічого вже не помагає йому, і коли він ще живий, то лише тому, що чекає милої. Щодня він посилає на берег пильнувати, чи не підходить корабель та яке на ньому вітрило; іншого бажання нема в його серці. Незабаром він сказав перенести себе на скелю Пенмарш і звідтіля до захід сонця вдивлявся у морську далечинь. [176]

Слухайте ж, сеньйори, сумної приповідки, жалібної для всіх, хто кохає. От уже Ізольда підпливала; уже здалека указалася скеля Пенмарш, і корабель пішов уперед жвавіше. Раптом зірвався буревій, ударив у вітрила навпроти і ледве не перекинув галери. Моряки висипали на ту сторону палуби, звідки вітер, і проти волі своєї мусили повернути корабля назад. Вітер лютує, встають глибокі хвилі, світ потемнів, море зробилося чорне, полив густий дощ. Ванти та буліні(31) порвалися, моряки зложили паруси і, різко повертаючи корабля, борються з вітром та хвилею; на лихо, вони забули підняти на палубу човна, що, прив'язаний до корми, плив за кораблем. Високий вал ударив його і поніс геть. Ізольда

кричить-тужить:

— Горе мені, нещасній! Бог не хоче, щоб я ще пожила, доки побачу Трістана, мого друга, іще раз, єдиний раз; він хоче, щоб я потонула тут, у цім морі. Трістане! Ще б тільки раз поговорити з тобою, а там хоч і вмерти. Коханий мій, коли я не прибуду до тебе, то це воля божа, а для мене найбільша мука. Що мені смерть: господь пошле мені її, і я вму покійно; та ти, друже, почувши про це, умреш, я знаю. Я бачу твою смерть і разом свою. Леле! Не збулось, друже, моє бажання — умерти в твоїх обіймах, лягти вкупі з тобою в труну. Я умру сама, без тебе, зникну в морській глибині. Може, ти не дізнаєшся про мій загин і житимеш далі, щодня мене виглядаючи. Як на те господня воля, ти ще видужаєш. О! Може, після мене ти покохаєш другу, покохаєш Ізольду Білоруку! Я не знаю, що з тобою буде; але я, милий, якби я знала, що ти помер, я б не [177] жила довше. Поможі ж, господи, або мені вигоїти його, або нам обом умерти одною мукою!

Так тужила королева, доки бушувала буря. Та за п'ять днів буря вщухла. На верху щогли Кагерден весело нап'яв біле вітрило, щоб Трістанові здалека побачити його колір. От уже бачить Кагерден свою Бретань... Та лихо! Сливе зараз же по бурі зробилось тихо-тихо, море розляглося спокійне та рівне, вітер перестав надимати вітрила, і дарма моряки повертали галеру туди й сюди, вперед і назад... У далечині побачили вони берег, та буря забрала їхнього човна, і вони ніяк не могли до нього під'їхати. Третьої ночі Ізольді приснилося, ніби вона держить у себе на колінах голову великого вепра, що закривавив її одіж; вона зрозуміла, що ніколи вже не побачить свого друга живого.

Трістан надто знемігся, щоб довше бути на скелі Пен-марш, і вже кілька днів, лежачи в кімнаті, далеко від узбережжя, він скаржиться, зітхає, непокоїться, от-от не умре од муки та бажання.

Аж ось вітер подужчав, забілів на морі парус. І тоді Ізольда Білорука помстилася.

Підійшовши до Трістанового ліжка, вона каже:

— Друже, Кагерден надпливає. Я бачила його корабель у морі; він поволі підходить, проте я його впізнала. Можливо, він везе того, хто тебе вилікує.

Трістан здригнувся:

— А чи певна ти, любя моя, що це його корабель? Скажи ж мені, яке на ньому вітрило? [178]

— Я добре придивилась, вони поставили його дуже високо, бо вітер малий. Знай же, що вітрило зовсім чорне. Трістан повернувся тоді до стіни та й каже:

— Несила моя довше жити! І він промовив тричі:

— Ізольдо мила,— а за четвертим душа одлетіла від нього. Заплакали тоді в домі рицарі, Трістанові товариші. Вони знесли його з ліжка, поклали на пишнім килимі і вкрили його тіло саваном.

На морі тим часом знявся вітер і вдарив вітрило просто в середину. Корабель підійшов до берега.

Ізольда Білокоса ступила на сухе. Вона почула голосіння на вулицях та церковне подзвіння і спитала в людей, за ким це плачуть, по кому дзвонять. Якийсь літній чоловік каже їй:

— Пані, ми маємо велике горе. Хоробрий та шляхетний Трістан упокоївся. Добрий він був до бідних, милостивий до нещасних. Це — найгірша печаль, що тільки зазнала наша

земля.

Ізольда слухає його і ні слова не може вимовити. Вона йде вулицею до замку, розпустивши покривало. Бретонці дивляться й чудуються: ніколи ще не бачили вони такої вродливої жінки. Хто вона? Звідки?

А біля Трістана Ізольда Білорука, стративши тяму од лиха, що сама заподіяла, голосить над тілом Трістана. Ввійшла друга Ізольда і каже їй:

— Пані, встаньте і дозвольте мені підійти. Я маю більше права плакати, ніж ви, повірте цьому. Я більше його любила. [179]

Вона повернулася на схід сонця, молячись богу. Потім трошки відкрила Трістанів прах, припала до нього, поцілувала в уста і в обличчя, ніжно притислася — тіло з тілом, уста з устами,— і так віддала богові душу, умерла біля свого коханця од нестерпної муки.

Коли король Марк почув про їх смерть, він переплив море і, прибувши до Бретані, сказав спорудити дві труни — одну із халцедону для Ізольди, другу з берилу(32) для Трістана. Він одвіз на кораблі до Тінтажеля їхні любі йому тіла і там поховав їх біля каплиці у двох могилах по обидва її боки. За ніч із Трістанової могили виріс зелений терновий куш з могутнім гіллям, увесь укритий пахучими квітками; він перегнувся через каплицю і вріс в Ізольдину могилу. Люди були зрубали його, та другого дня він виріс знову такий само зелений, квітчастий та живучий і знову заглибився до останнього ложа Ізольди Злотокосої. Тричі спи-тувалися його знищити, та дарма. Нарешті переказано про це диво королю Маркові. Король назавжди заборонив рубати той терен.

Сеньйори, славні трувери колишніх часів, Беруль і Тома, і монсеньйор Ейльгарт, і метр Готфрід казали колись цю казку для тих, хто любиться, не для інших. Через мене шлють вони вам привітання. Вони вітають усіх замислених і щасливих, усіх, хто не знає долі і хто прагне любові, веселих і засмучених, усіх, чий серця кохають. Хай же найдуть вони тут собі пораду та втіху, зазнавши зради, неправди, муки та горювання, хай розважить їх ця повість у всіх стражданнях любові!

Примітки

1 Корнуельс — крайня південно-західна частина Англії, проти французької Бретані.

Лооннуа (чи Лоонія) — старовинна назва південної Шотландії.

2 За феодального устрою на чолі держави стояв король, що був головним сюзереном цілої країни, чи сеньйором. Від нього залежали різні герцоги, графи та барони, що правили своїми округами, як королівські васали. Зі свого боку мали вони своїх дрібніших васалів — рицарів та дворян, аж до самого низу цієї військово-феодальної організації. Округа, що її король давав своєму васалові для правління, звалась леном, чи феодем. За свій лен васал був зобов'язаний слугувати сюзеренові збройно і підтримувати у певних випадках матеріально.

3 Маршал — слово німецького походження, визначало спочатку "конюший". Згодом маршал стає придворним чином (гофмаршал) та військовим (фельдмаршал).

4 Трістан — від французького "Irgizé" — сумний. Але це тлумачення неправильне, бо ім'я Трістан — походження кельтського, а не французького.

5 Уельс — крайня західна частина середньої Англії, країна дика й малоприступна, вона була за притулок кельтському населенню та їх мові від англосаксонських утисків.

Кельтська мова там збереглась до недавніх часів. Жонглер — французька назва

скоморохів та мандрівних співців, що виконували різні твори поетів (епічні пісні, фаб-льо), але ж були й фокусниками, лікарями тощо.

6 У Бретані (крайній північно-західній частині Франції) ще й досі збереглась кельтська мова.

7 Р о т — старовинний струнний інструмент.

8 Сенешаль — спочатку старший слуга, що керував господарством (дворецький), потім, як і маршал, придворний чин. [183]

9 У середньовіччі — дорогоцінний камінь, що мав чарівну силу. Називали карбункулом також рубін.

10 Тавлеї — шашки.

11 Гриф — міфічна, як і дракон, тварина, що ніби мала тіло лева, голову та крила орлячі, конячі вуха та спину, вкриту риб'ячими пливцями.

12 Спроба вбачати у цьому натяк на давню давнину, коли через примітивний будинок дійсно могла проходити вода, навряд чи справедлива. Простіш відносити цю рису на певну неадаптованість оповідання, гак само як і те, що Трістан так легко дістається до замку, оточеного високими мурами.

13 Оріон — сузір'я, Люцифер — поетична назва зірки Венери, також — ранішня зірка.

14 Король Артур з Уельсу відіграє у кельтському народному епосі ту ж саму роль, що князь Володимир у билинах, а Карл Великий у французькому епосі. Він улюблений герой боротьби за національну кельтську незалежність проти англосаксів, а згодом його двір стає центром, де збираються найкращі рицарі,— отже, і звичайним місцем дії рицарських романів.

15 День є — найдрібніша французька (колишня) монета.

16 Старовинна монета, що дорівнювалась вагою півфунтові срібла. Отже, для того часу, сума значна. .

17 Льє — міра довжини, близько 4,5 кілометра.

18 Фризія — країна вздовж узбережжя Північного моря; частина її відійшла тепер до Голландії, частина до Німеччини.

19 Король Артур — див. примітку 14. Говен, сенешаль Ке та ін.— відомі з численних рицарських романів, так зв. "круглого стола", персонажі, постійно зв'язані з іменем короля Артура, при дворі якого відіграють значну роль.

20 Пілігрим — прочанин, "каліка-перехожий".

21 Нікея — місто у Малій Азії, колись знане своїми виробами з шовку.

22 Поема описує один з тих "божих судів", що були часто вживані за часів середньовіччя. Вважалось, що людина, цілком неповинна, може завжди, з божою допомогою, витримати гаряче залізо у руці, ходити босоніж через багаття, впливати з води із зв'язаними руками і т. ін. Звичай цей, проте, має ще дохристиянське походження.

23 Гурон чи Гірон — герой втраченої середньовічної поеми (може, Марії Французької) чи так зв. л є (lais) на тему, зазначену в тексті. Тему цю потім розроблено у старофранцузькому романі "Chastelain de Coucy", біографії провансальського трубадура Гільєма де Кабестань, у "Декамероні" (IV, 9) Боккаччо та інших середньовічних творах.

24 Цей епізод, що в ньому нерозлучність Трістана з Ізольдою символізується тісним єднанням двох рослин, став славетним через окрему невеличку поему (чи так зв. л є)

поетеси Марії Французької (близько 1165 року) під назвою "Козячий лист" (Chevrefeuille).

25 Менестрелі —спочату нижчі служники у замку, потім жонглери (див. прим. 5), що служили у замку, нарешті, жонглери взагалі. Істотної різниці між жонглером та менестрелем нема, хоч становище останнього певніше.

26 Прокажені, яких за часів середньовіччя було дуже багато, поселялись окремо від людських селищ, а коли їм доводилось приходити до якихось осель, вони повинні були попереджати про себе людність торохкавкою чи дзвіночком. [1&np;5]

27 Безансон — велике місто і фортеця у Франції на кордоні з Ельзасом. Моя — може, Монс — місто у Бельгії.

28 Пуату — провінція центральної Франції, Тур — місто у сусідній з нею провінції Турені.

29 Камергер — придворна посада: людина, що обіймала її, керувала внутрішніми палацовими справами. Віконт — віце-граф, спочатку ніби заступник головного адміністратора країни, потім звичайний титул.

30 Ванти — линви, що притримують корабельну щоглу.

31 Буліні — мотузи, що обтягують парус зсередини.

32 Халцедон — мінерал (сульфат міді), берил-відміна смарагда.